CURS DE BIZANŢ PE SEM.I

Prof. Dr. Emilian Popescu

Noţiunea, obiectul si importanţa Bizantinologiei.

Vom cerceta impreună timp de doi ani problemele de bază ale Bizantinologiei, cu specială privire asupra realităţilor religioase, căci ca teologi suntem, în primul rand, interesaţi să cunoaștem care au fost marile frămantări în acest domeniu şi ce implicaţii au avut ele asupra vieţii politice, economice şi sociale din Imperiul bizantin în timpul existenţei sale milenare (324-1453). Pe parcursul acestor doi ani de studiu vom pătrunde adanc în aspectele de baza ale vieții bizantine, cu scopul de a sesiza factorii care au favorizat sau determinat chiar progresul spre crearea unui stat puternic bizantin, a civilizaţiei şi spiritualităţii sale superioare, precum şi cauzele decăderii lor. Incursiunea în istoria bizantină ne va fi de folos pentru înţelegerea unor fapte general umane, valabile în toate timpurile. Se va dovedi o dată în plus că ceea ce au spus anticii despre istorie, începand cu Tucidide, şi anume că este un «folos (caştig) pentru toate timpurile» o călăuză în viaţă, este adevărat.

Rolul Imperiului bizantin în istoria europeană şi a poporului roman a fost imens şi acest lucru justifică pe deplin locul pa care îl ocupă Bizantinologia în programa de învăţământ a institutelor teologice ortodoxe. De fapt întreaga istorie a creştinismului, din momentul cand a devenit religie liberă, s-a desfăşurat în cadrul acestui imperiu. Toate disciplinele teologice îşi au începutul şi dezvoltarea în cadrul lui. Studiind Bizantinologia vom înţelege, astfel, mai bine cadrul şi modul în care creştinismul s-a dezvoltat, şi-a formulat dogmele şi normele sale de bază, a creat opere de cultură, artă şi arhitectură nemuritoare, a dat viaţă unor forme superioare de trăire spirituală şi s-a impus în viaţa societăţii determinandu-i cursul. Bizanţul a fost aşa cum spune marele bizantinolog Steven Runciman «imperiul lui Dumnezeu pe pământ, o palidă imagine a împărăţiei lui Dumnezeu din cer».

Pentru noi romanii, Bizanţul a avut un rol hotărator în continuitatea daco-romană, în creştinarea noastră, în procesul de formare a poporului şi limbii romane, în organizarea şi viaţa bisericească, în cultură şi artă. In perioada migraţiei popoarelor Imperiului bizantin a reprezentat singura formaţiune politică din sud-estul european, care s-a putut impune în faţa barbarilor, obligandu-i pe aceştia să dea libertate de viaţă şi de credinţă autohtonilor daco-romani. Din Bizanţ a fost condusă activitatea misionară de crestinare în parţile noastre. Fără Imperiul bizantin n-am putea înţelege procesul de crestinare al daco-romanilor şi al barbarilor, şi nici cum s-a asigurat continuitatea etnică şi s-au format poporul şi limba romana. Mai tarziu, cand s-au constituit statele feudale independente romaneşti în sec. Al XIV-lea, întemeierea mitropoliilor şi organizarea bisericească, formele pe care le-a îmbrăcat monahismul, toate s-au făcut în stransă legătură cu Bizanţul. Dezvoltarea artei şi culturii romaneşti nu poate fi înţeleasă fară să ne gandim la Bizanţ.

Noţiunea de Bizantinologie este strans legată de termenii Bizantinos (derivat de la orasul Bizantion) si Loghia. Insemnează ştiinţa care cercetează realităţile istorice, culturale şi spirituale ale statului, care a luat naştere, s-a dezvoltat în partea orientală a fostului Imperiu roman şi a avut capitala în oraşul grecesc Byzantion, devenit apoi Constantinopol.

Oraşul Byzantion a fost fondat pe malul vestic al Bosforului de metropola grecească Megara (aşezată între Athena şi Corint) în jurul anului 660 în. De Hr. Numele este tracic şi trebuie pus în legătură cu populaţiile tracice majoritare în aceste locuri. Beneficiind de o aşezare deosebit de favorabilă din punct de vedere geografic şi strategic, oraşul a putut face progrese economice şi politice importante, deoarece domina comerţul dintre Marea Neagră şi Marea Egee, dintre Europa şi Asia Mică şi era uşor de apărat, fiind înconjurat pe trei laturi de ape. Cu toate acestea Bizanţul nu şi-a putut păstra totdeauna independenţa. El a fost cucerit pentru scurtă vreme de perşi la sfarşitul sec. al VI-lea în. de Hr., apoi de celţi (în anul 279), pentru a trece o perioadă îndelungată de timp sub dominaţie romană în vremea împăratului Vespasian (69-79). Distrus de Septimius Severus în 196, pentru că se aliase cu Pescennius Niger, refăcut apoi de Caligulla oraşul a fost atacat de goţi în timpul lui Claudius (268-270)

Adevărata glorie a oraşului începe abia în timpul domniei lui Constantin cel Mare, care-l transformă în capitală a imperiului. Bizanţul se va numi de aici înainte Constantinopol (adică oraşul lui Constantin) sau Noua Roma sau A doua Roma. In

anul 324 au inceput lucrările de restructurare şi mărire a vechiului oraş, iar în 11 mai 330 au avut marile sărbători de consacrare a lui ca noua capitală a imperiului. De atunci încolo, pană în anul 1453 el va fi centrul politic, cultural, economic şi religios al întregii lumi civilizate.

Unii învăţaţi au subliniat faptul că Imperiul bizantin a fost o continuare directă a Imperiului roman, pentru care lucru a şi fost numit de la o anumită vreme (anul 395). Imperiul roman de răsărit. Acest lucru este adevărat, căci împăraţii bizantini, au păstrat, pentru o lungă perioadă de timp, titulatura împăraţilor romani, s-au considerat pană la sfarşitul imperiului urmaşii acestora, revendicand toate teritoriile asupra cărora aceştia domniseră. In Imperiul bizantin au supravieţuit forme de organizare statală, administrativă ori socială de tradiţie romană. In special Dreptul, normele juridice romane au rămas multă vreme în vigoare, cu modificări neesenţiale. Chiar limba oficială a imperiului a fost pană la începutul sec. al VII-lea, latina.

1) Romanismul

Complexul mare de tradiţii romane moştenite de Bizanţ a făcut pe marele bizantinolog german Karl Krumbacher să spună că romanismul constituie unul din elementele de bază ale civilizaţiei bizantine. De altfel locuitorii Imperiului bizantin se numeau pe sine Romei, iar ţara lor era Romania sau Pământul roman. Termenul de bizantin în accepţiunea de azi era necunoscut locuitorilor imperiului; el a început să fie utilizat abia mai tarziu, în Evul Mediu (în sec. al XVI-lea). Bizantini erau în timpul imperiului numai locuitorii capitalei, de fapt denumire rămasă ca o reminiscentă a perioadei de dinainte de Constantin cel Mare. Pe de altă parte, alţi învăţaţi luand în considerare faptul că Bizantinologia se ocupă în bună parte cu soarta lumii şi culturii greceşti, că Imperiul bizantin a cuprins în graniţele sale teritorii de veche tradiţie elenică, cum au fost Peninsula Balcanică şi Asia Mică, că populaţia şi limba erau în aceste regiuni greceşti, sunt de părere că ea este o ramură a ştiinţei despre elenism.

2) Elenismul

Caracterul grecesc al lumii bizantine s-a accentuat începand cu sec. al VII-lea (domnia împăratului Heraclius), cand limba latină oficială este înlocuită cu greaca. Grecismul va deveni mai pragnat în secolele următoare, cand între apus şi răsărit vor interveni disensiuni religioase majore (iconoclasmul, schismele, şi chiar

conflictele politice: cruciadele). Raporturile dintre cele două lumi, de răsărit şi de apus, se vor răci şi vom constata că ele vor trăi într-o izolare din ce în ce mai adancă. Acum vom întalni pentru bizantini şi termenul de greci, helleni sau helladikoi, dar izolat, şi fără să-l înlocuiască pe cel de romei.

Predominarea tradiţiilor greceşti şi al populaţiei de limbă greacă în Imperiul bizantin a făcut pe istoricul August Heisenberg să spună că: «Bizanţul este Imperiul roman devenit creştin, dar de naţionalitate greacă», iar pe Karl Krumbacher să considere helenismul ca al doilea element fundamental al civilizaţiei bizantine.

Grecii de astăzi consideră istoria Bizanţului istoria lor naţională.

3) Creştinismul

În definiţia lui Krumbacher, a lui Heisenberg şi a altor învăţaţi despre Bizanţ se menţionează ca al treilea element constitutiv: creştinismul. Religia creştină a fost într-adevăr osătura spirituală a Imperiului bizantin. Intreaga viață publică şi particulară a bizantinilor era pătrunsă de învăţătura creştină. Ierarhia, clerul, monahismul se bucurau de o mare cinstire şi au jucat un rol hotărator în viaţa spirituală, dar şi politică, socială şi economică a statutului. Patriarhul era după împărat, cateodată chiar înaintea lui, cea mai importantă personalitate din imperiu. Statul şi Biserica, împăratul şi patriarhul trebuiau să colaboreze, să trăiască într-o armonie perfectă (în symphonia, termen bizantin consacrat pentru aceste raporturi) spre binele poporului. Literatura bizantină îşi are sursa de inspiraţie în creştinism la fel, majoritatea creaţiilor artistice şi arhitectonice. De aceea, aşa cum am spus. Bizantinologia presupune preocuparea pentru cunoaşterea istoriei creştine pe o perioadă de 1000 de ani, atat cat a durat şi Imperiul bizantin.

4) Influenţele orientale

Dar în cadrul realităţilor bizantine un loc destul de important l-au avut influenţele orientale. In graniţele Imperiului bizantin intrau regiuni din Siria, Armenia, Mesopotamia, Palestina, Egipt, unde existau tradiţii de viaţă deosebite de cele greco-romane. Unele din aceste regiuni au jucat un rol deosebit de important din punct de vedere economic, militar şi politic în viaţa imperiului. Egiptul, de exemplu, a fost granarul Imperiului bizantin, iar Armenia şi Siria au dat pe cei mai de seamă generali. Contactele cu populaţiile orientale din aceste zone şi cu popoarele rivale, cum au fost perşii, arabii şi turcii, au prilejuit împrumuturi în multe domenii ale vieţii bizantine. De pildă, în îmbrăcămintea şi fastul de la curtea imperială se găsesc elemente din orient. Impăratul şi tot ce ţinea de persoana lui erau privite ca lucruri sacre (hieratism). Palatul imperial era considerat lucru sacru. Intuiţia eunucilor, care a jucat un mare rol în viaţa curţii imperiale, era de asemenea de origine orientală. La fel, în domeniul juridic, mai ales în dreptul penal, unele pedepse corporale (tăierea nasului, orbirea, tăierea mainilor, a limbii şi a altor organe) sunt preluate din orient. In arhitectură se pare că a pătruns cupola, probabil din Armenia. Si în alte domenii întalnim influenţe orientale.

5) Influenţele occidentale

Deşi mai slabe, influenţele occidentale n-au lipsit totuşi. Ele au fost mai intense începand cu dinastia Comnenilor, mai ales în timpul domniei lui Manuil I Comnenul (1143-1180). Acest împărat a şi fost supranumit «cavalerul occidental pe tronul Bizanţului». Cruciadele, pătrunderea pe piaţa comercială bizantină a Veneţienilor şi Genovezilor, crearea Imperiului latin de răsărit în 1204 şi a altor regate şi despotate latine pe teritoriul Bizanţului au favorizat şi ele influenţe occidentale în limbă, literatură, obiceiuri şi viaţa de toate zilele.

Bizantinologia va trebui să aibă deci în vedere studierea tuturor acestor aspecte, schiţate doar sumar aici. Gama problemelor este deci vastă, iar perioada de timp îndelungată: un mileniu. In acest complex de probleme şi perioadă de timp vom întalni lucruri şi persoane înălţătoare, care au contribuit la progresul statului şi al civilizaţiei bizantine. Pe de altă parte, nu vor lipsi nici momentele, cand vom constata oameni şi fapte care au franat sau chiar determinat involuţia putrii bizantine, din

punct de vedere politic, economic, cultural şi religios. Toate acestea ne vor oferi imaginea a ceea ce trebuie şi nu trebuie să se întample în istorie şi ne vor convinge că un rol important în faurirea civilizaţiei omenirii îl au oamenii de seamă. Can dei sunt aproape de Dumnezeu şi trăiesc după normele Sale, li se asigură progrsul; cand se depărtează de el urmează regresul.

Reiese din cele de mai sus că Bizantinologia este o ştiinţă vastă, că domeniul ei de cercetare este complex. Pentru aceasta ea se serveşte în afară de istoria politică, economică, bisericească, teologie, literatură şi artă, şi de alte discipline, cum ar fi apigrafia, arheologia, numismatica, paleografia, geografia istorică, lingvistică, folclorul, etnologia şi altele. La capitolul de izvoare vor fi citate principalele lucrări în unele domenii mai importante.

Istoricul cercetărilor de bizantinologie

Deşi Bizantinologia apare ca o ştiinţă şi ca o disciplină aparte abia la sfarşitul sec. al XIX-lea, mai cu seamă prin contribuţia marelui om de ştiinţă Karl Krumbacher (1854-1909), totuşi interesul pentru ca se întalneşte mult mai devreme şi anume la umaniştii Renaşterii. Aceştia, pasionaţi de lumea antică pe care o considerau mediul propice al dezvoltării libere şi armonioase a persoanei umane, prin cultura clasică, au privit Bizanţul ca moştenitor şi depozitar al antichităţii greceşti legate direct de ea.

Umaniştii italieni au început să vină la Constantinopol chiard in sec. al XIV-lea (de pildă Guarino) pentru a copia manuscrise greceşti şi, deşi interesaţi în primul rand de cele din perioada clasică, au venit în contact şi cu cele bizantine. In acelaşi timp învăţaţi şi umaniştii greci au mers în Italia mai ales în perioada cand Bizanţul se afla sub presiunea tot mai ameninţătoare a turcilor şi au dus cu ei manuscrise greceşti. Cu prilejul acestor schimburi şi legături reciproce umaniştii italieni au putut învăţa greceşte şi veni în contact cu operele de seamă ale scriitorilor bizantini. De pildă, umanistul italian Giovanni Aurispa, care a venit la Condtantinopol să înveţe greceşte, a primit în 1423 manuscrise ale operelor lui Procopius din Caesarea, istoric din sec. al VI-lea, iar greci ca Bessarion, Ioan Lascaris, Antonie Eparhul au dus în Italia manuscrise importante, care au intrat în biblioteci devenite celebre: Biblioteca Sf.Marcu din Veneţia, Biblioteca Laureziana din Florenţa (întemeiată de Laurenţiu Magnificul din familia de Medici) şi Biblioteca Vaticană.

Mulţi alţii au procedat la fel în timpul exodului din capitala imperiului, exod început mai înainte de căderea oraşului sub loviturile tunurilor lui Mahomed al II-lea cuceritorul. Unii dintre aceştia au devenit profesori de limbă greacă şi între cei mai de seamă se numără Manuil Chrysolaras, pe care împăratul Manuil al II-lea Paleologul (1301-1425) l-a trimis în Italia ca să ceară ajutor împotriva turcilor. Aflat pe pământ italian el a desfăşurat şi o activitate didactică la Florenţa.

In acelaşi timp cu studierea limbii greceşti începe activitatea de editare a manuscriselor bizantine şi de traducere a lor în limba latină. Aşa par o mulţime de lucrări importante, cum ar fi Gramatica lui Constantin Lascaris, Milano, 1476, ediţio princeps a Lexiconului Suda (Suidas), 1499; traducerea lucrărilor lui Procopius (1470) şi ale scriitorului şi poetului Agathias (1516). Interesul pentru ultimile două lucrări din partea umaniştilor italieni se explică nu numai prin pasiunea lor pentru antichitatea greacă, ci şi pentru faptul că în ele se găsesc informaţii preţioase cu privire la istoria Italiei în vremea cat a stat sub administraţia bizantină. De pildă, războaiele marelui împărat Iustinian pentru recucerirea Italiei sunt povestite de aceşti istorici, dar mai ales de Procopius.

In secolul al XVI-lea, interesul pentru studiile bizantine s-a extins în Germania şi Franţa. Mulţi învăţaţi de dincolo de Alpi studiaseră în Italia şi cunoscuseră acolo manuscrisele autorilor bizantini. Întorcandu-se în patrie ei făceau cunoscute aceste lucrări printer compatriotţi. Pe de altă parte, colecţionarea de manuscrise greceşti devenea în occident o modă. Aşa s-au pus bazele Bibliotecii Regale din Paris (azi Bibliotheque Nationale), organizată mai ales prin donaţia pe care a făcut-o Catherina de Medici. In anul 1554 francezul Robert Estienne (Stephanus) a publicat operele istoricilor bisericeşti bizantini, iar în 1566, germanul Wilhelm Holzmann (Gulielmus Xylander) «Cronica lui Georgios Kedronos.

Interesul pentru istoria bizantină a crescut în occident, mai ales în mediul german, şi ca urmare a înaintării turcilor în Europa, care au ajuns să cucerească Buda şi Viena. Umaniştii doreau să cerceteze trecutul acestui popor ameninţător şi au publicat lucrări ale istoricilor bizantini, în care se aflau informaţii despre ei. Astfel, Hieronymus Welf, un elev al lui Melanchton şi care îndeplinea funcţia de bibliotecar al Casei de bancheri Fugger din Augsburg, a editat izvoare bizantine privind istoria popoarelor turcice şi anume Cronica lui Ioan Zonaras, Istoria lui Nichita Choniatos şi o parte din Istoria lui Nechifor Gregoras, însoţindu-le de traduceri latine; apoi el s-a ocupat de opera istorică a lui G.Pachimeres şi a lui Laonikos Chalcocondylas

traducandu-le în limba latină. Recunoscand în istoria bizantină un camp de cercetare important şi independent Wolf a început lucrarea sa ca o parte constitutivă din seria intitulată de el Corpus Historiao Byzantinae.

Impulsului cultural, ştiinţific şi politic al umaniştilor de a cerceta izvoarele bizantine i s-a adăugat un altul religios şi anume dorinţa unor învăţaţi catolici de a face unirea cu Biserica Ortodoxă. Pe de altă parte, în mediul protestant acest impuls a fost favorizat de simpatia pentru Bizanţul antiroman şi pentru grecii care sufereau sub ocupaţia turcească. Legăturile dintre învăţaţii protestanţi şi cei ortodoxi au favorizat exodul spre occident al unor manuscrise greceşti foarte importante. De pildă, Martinus Crusius, profesor la universitatea din Tűbingen, şi-a procurat pe această cale izvoare privind istoria bizantină, pe care le-a publicat la Basel în 1584 sub titlul Turcoqraeciae libri VIII.

Pe pământ german s-au remarcat în activitatea de publicare a izvoarelor istorice şi juridice David Hoschelius şi Joannes Leunclavius. In Franţa a activat pe aceeaşi linie iezuitul Dionysius Petavius (Denis Petau), în Olanda, Joannes Meursius (care a făcut prima ediţie a lucrării De administrando imperio a lui Constantin Porphyrogenetul, la Lugduni Patavorum, 1611), iar în Italia doi greci uniţi Nicolaos Alemanni şi Leon Allatius.

După această primă fază de dezvoltarea a studiilor bizantine în sec.XIV-XVI, caracterizează mai cu seamă prin editări şi traduceri în latină a unor autori luaţi la întamplare, fără un plan bine stabilit, asistăm în secolul al XVII-lea în Franţa la prima înflorire a Bizantinologiei ştiinţifice. In vremea regilor Ludovic al XIII-lea (1610-1643), dar mai ales în vremea lui Ludovic al XIV-lea (1643-1715), supranumit «Regele Soare», cand literatura şi artele cunosc o strălucire fără precedent, întalnim oameni de seamă (regi, nobili, clerici) care fondează biblioteci şi le înzestrează cu manuscrise de preţ, între care şi greco-bizantine. Se disting în această perioadă cardinalul Mazarin (1602-1661), mare bibliofil şi colecţionar de manuscrise, Colbert (1619-1683), ilustru ministru de finanţe al lui Ludovic al XIV-lea, cardinalul Richelieu (1585-1642) şi alţii. Oamenii de ştiinţă francezi vor cerceta acum istoria bizantină după un plan organizat. Ei erau manaţi spre cunoaşterea izvoarelor bizantine şi de dorinţa de a prezenta istoria naţională a Franţei în toată gloria ei, ori pagini ale acestei glorii le cunoscuse în perioada cruciadelor, cand se putuseră constitui regate france pe teritoriul Bizanţului. Cat de mare era interesul pentru Bizanţ îl arată şi faptul

că Ludovic al XIII-lea învăţase greceşte şi tradusese în limba franceză Preceptele diaconului Aqapit către împăratul Iustinian.

Iniţiativa şi conducerea marei opere de editare a izvoarelor bizantine a avut-o iezuitul Philippe Labbé (1607-1667). Într-o lucrare apărută la Paris în anul 1648 (De byzantinae historiae scriptoribus ad omnes per orbem eruditos Protreptikon), el lansează un apel de colaborare la realizarea acestei opera învăţaţilor din întreaga lume (ad omnes per orbem eruditos), spunand că “istoria bizantină este atat de atrăgătoare prin varietatea problemelor şi atat de remarcabilă prin durata monarhiei sale”, încat colaboratorii sunt solicitaţi «să scoată documentele de sub praful bibliotecilor, să le publice şi să le studieze, căci Gloria lor va fie eternă, mai puternică decat marmora şi arama». Intr-adevăr, la această operă s-au angajat numeroşi învăţaţi ai timpului din mai multe ţări şi cu sprijinul material al lui Ludovic al XIV-lea va apare la Paris între anii 1648-1711 Corpus Historiae Byzantinae în 34 volume in folio, operă cunoscută şi sub numele de «Corpus-ul de la Paris» (Louvre). Aceste volume cuprindeau lucrări de istorici bizantini, cunoscuţi pană atunci pe baza manuscriselor aflate în biblioteci din Paris şi Roma; textele originale erau însoţite de traduceri în limba latină şi de note explicative.

Printre colaboratorii cei mai de seamă la acest Corpus s-a numărat Du Cange (Charles Dufresne- 1610-1688), istoric, filolog, arheolog, genealog şi numismat Du Cange s-a dovedit un cunoscător extraordinar al întregei vieţi bizantine şi un cercetător neobosit. Deşi cu o familie numeroasă (avea 10 copii) şi nu publicase pană la varsta de 45 ani aproape nimic, fiind cunoscut doar în oraşul natal Amiens, el s-a dovedit în ultimii ani ai vieţii de o productivitate extraordinară. Du Gange a dominat epoca sa şi este privit ca fondatorul studiilor bizantine. Multe din lucrările sale îşi păstrează valabilitatea pana astazi si sunt indispensabile. Dupa ce a editat istoria lui I. Kinnomos, cronica lui Ioan Zonorasn si Chronicon Paschale a publicat lucrări de mare amploare ca Histoire de l’Empire de Constantinople sous les empereurs français (1657) şi Historia byzantina duplici commentario (1680) cu două părţi:

I. Constantinopolis christiana, un studiu de topografie pană în anul 1453;

II. De familis byzantinis, în care sunt adunate materiale de genoalogie deosebit de valoroase.

Dar Du Cange a ramas nemuritor in special prin doua mari dictionare (lexikoane) valabile si astazi si deci indispensabil: unul dedicat limbii grecesti din Evul

Medu (Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis). Se spune ca Du Cange a beneficiat de o sanatate perfecta aproape toata viata. In iunie 1688 a cazut insa subit bolnav si in 23 octombrie acelasi an a murit, inconjurat cu dragoste de numeroasa sa familie si cinstit de contemporani.

Aproape in acelasi timp cu Corpus-ul de la Paris aparea in Belgia (Antverpiae, 1643) primul volum din Acta Sanctorum sub ingrijirea iezuitului Ioan Bollandus fondatorul cercetatorilor hagiografice, continuate fără întrerupere până astăzi. In această lucrare sunt adunate documente privind vieţile şi pătimirile sfinţilor şi ele reprezintă o importantă sursă istorică. Ucenicii lui Bollandus au continua topera sa publicand un numar foarte mare de volume, la care au adăugat monografii şi revista Analecta Bollandiana, care apare şi astăzi cu regularitate la Bruxelles.

Alături de Du Cange trebuie să menţionăm trei compatrioţi francezi mai tineri, care şi-au adus contribuţiile lor importante la progresul Bizantinologiei. Este vorba de Jean Mabillon (1623-1787) care, prin lucrarea sa De re diplomatica libri VI, Paris 1681, contează ca fondatorul ştiinţei diplomatice, iar Bernard de Montfaucon (1655-1741) ca părinte al paleografiei greceşti, fiindcă a publicat Palaeographia Graeca, Paris 1708. In sfârşit, un alt mare învăţat a fost Michel Lequien, care ne-a lăsat lucrarea în trei volume Oriens christianus, Paris 1740 (reed. 1962 la Roma), deosebit de importantă pentru istoria Bisericii Ortodoxe din Imperiul bizantin şi nedepăşită până astăzi.

Dacă până la mijlocul secolului al XVIII-lea constatăm un progres continuu al studiilor bizantine, mai cu seamă în Franţa, din a doua jumătate a aceluiaşi secol şi până spre mijlocul secolului al XIX-lea situaţia se schimbă. Este epoca raţionalismului, a moralismului abstract şi a scepticismului religios, în care bizantinismul şi întreg Evul Mediu sunt privite cu dispreţ, socotite pline de conservatorism şi religie. Mare influenţă asupra noului curs a avut atitudinea scriitorilor, istoricilor şi filozofilor Montesquieu şi Voltaire. In lucrarea sa Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur dècadence (1734), Montesquieu (1689-1755) nu vedea în roman, o epocă «gothică», barbară, o ţesătură de revolte, de comploturi şi perfidii («un tissu de rèvoltes, de sèditions et de perfidies»). Deşi nu consacra decât ultimele patru capitole istoriei bizantine din lucrarea sa, Montesquieu vedea vicii organice în organizarea internă a statului, în structura socială şi miliară, în viaţa religioasă şi se mira că statul a putut totuşi rezista până la mijlocul secolului al XV-lea. El punea această tărie de supravieţuire pe

seama disensiunilor interne arabe, a descoperirii «focului grecesc», a comerţului înfloritor făcut de Constantinopol şi a stabilirii barbarilor la Dunărea de jos, care ar fi format un fel de baraj în calea altor năvăliri.

Voltaire (1694-1778) mergea şi el (în lucrarea Essay sur l'histoire gènèrale et sur les moers et l'esprit des nations, 1756) pe aceeaşi linie, spunând că istoria bizantină nu este decât «o adunare de fapte reprobabile, de declamări şi miracole», reprezentând «oprobiul spiritului uman».

Aprecieri asemănătoare are filozoful german Hegel, (1770-1831), care scria că «istoria Bizanţului reprezintă un şir milenar de continui crime, un tablou oribil şi de aceea neinteresant».

Desigur, toate aceste aprecieri se datorau faptului că nu se studiase aprofundat istoria bizantină, ea fiind privită mai mult din exterior, în momentele sale anecdotice şi de decădere. Nici una din aprecierile de mai sus nu venea de la un specialist în istoria bizantină, pe atunci în perioada de pionierat.

Aşa se explică faptul că aprecieri negative asupra istoriei Bizanţului se întâlnesc şi la alţi învăţaţi, dar specialişti în altceva, mai cu seamă în istoria romană. Intre aceştia se numără Charles Lebeau (Histoire du Bas Empire, 27 volume, Paris 1757-1784) şi Edward Gibbon (The History of the Decline and the Fall of the Romans Empire, 6 volume, London 1776-1788). Ei considerau istoria bizantină faza de decădere a Imperiului roman. După Gibbon ceea ce ar fi dus la decăderea Imperiului roman ar fi fost creştinismul. Bizanţul ar fi perioada din istorie, în care ar fi triumfat «barbaria şi religia» (I have described the Triumph of Barbarism and Religion).

Consideraţiile acestea exprimate de învăţaţi de mare prestigiu la vremea lor au avut ecou nu numai în lumea savantă dar şi în cea politică, Napoleon I declara deputaţilor în iunie 1815, după perioada celor 100 de zile: «Ajutaţi-mă să salvez patria! Nu urmaţi exemplul imperiului târziu care, presat din toate părţile de barbari, s-a făcut de râsul posterităţii pierzându-se în discuţii abstracte, atunci când berbecul spărgea porţile cetăţii».

Dar ceva mai înainte de mijlocul secolului al XIX-lea viziunea învăţaţilor asupra Evului Mediu, în general, şi asupra istoriei bizantine, în special, se schimbă. Raţionalismul nu mai are forţa de odinioară, iar Europa îşi recapătă liniştea după perioada revoluţionară şi a războaielor napoliene.

Aceasta nu înseamnă însă că perioada de criză de aproape un secol – de la mijlocul secolului al- XVIII- lea până la mijlocul secolului al XIX-lea – activitatea în

domeniul bizantinologiei a fost complet paralizată. Astfel, învăţatul german Joan Jacok Reiske,(1716-1774) a fost publicat, după un manuscris descoperit la Leipzig, lucrarea ''De cerimoniis'', a lui Constantin Porfirogenetul, iar în anul 1819 C.B. Hase a editat pe Leon Diaconul, lucrare care încheia Corpus-ul de la Paris (Louvre).

Un eveniment important, care a favorizat dezvoltarea studiilor bizantine, a fost revoluţia greacă de eliberare de sub stăpânirea turcească din anul 1821. Lumea europeană a privit cu simpatie această revoluţie, a susţinut-o, ba chiar unele personalităţi ale timpului, cum a fost lordul şi poetul Byron;s-au angajat direct în luptă. Un curent filoelanic a luat naştere în Europa, nutrit nu numai faţă de grecii revoliţionari, dar pentru trecutul lor istoric. După acest eveniment vom asista la înviorarea activităţii de publicare a izvoarelor bizantine şi apariţia unor istorii ale poporului elen, în care este inclusă perioada bizantină.

O dată importantă pe drumul progresului în cercetarea istoriei bizantine îl reprezintă anul 1828, când este editată opera lui Agathias de către Berthold Georg Niebuhr. Lucrarea aceasta constituie şi primul volum din marea colecţie de izvoare cunoscută sub numele de Corpus Scriptorum Historiae Byzantin care cuprinde 50 de volume şi e cunoscută sub numele de Corpus-ul de la Benn. Acest Corpus reproduce şi texte din Corpus-ul de la Paris, dar el reprezintă un progres faţă de acesta din urmă deoarece este mai complet şi mai uşor de mânuit. Multe din volumele Corpus-ului de la Bonn sunt azi singura sursă de informare pentru bizantiniologi, deoarece nu toţi autorii au putut avea în epoca modernă ediţii critice.

In deceniile care au urmat revoluţiei greceşti şi apariţia primului volum din Corpus-ul de la Bonn se constată intensificare a activităţii de editare şi cercetare în domeniu Bizantiniologiei, în mai multe ţări europene.

Germania

1) In Germania se disting prin lucrări de editare, critică textelor bizantine cu caracter literar, istoric sau juridic Th.L.F. Tafel (cu Theodosius Melitenos, 1859, Eustatin metropolitae Thessalonicensis opuscula etc., Carl de Boon), (Nikophoros Simokattes, 1887, Georgios Monachos, 1904), Karl Zacharia von Lingentha) cu Jus graeco-romanorum, I-VII, Leipzig, 1856-1884, Geschichte des griechisch-römischen Rechtes, Berlin, 1892), A.Elissen (Analekten der mittel – und neugriechisch Literatur, I-VI Leipzig, 1855-1862) şi W.Wagner (Carmina Gra… Medii Aevi, Leipzig,1874).

Pentru a uşura citirea şi studierea manuscriselor greceşti W.Gardthausen a realizat lucrarea, nedepăşită până a… Griechische Paleographia, Leipzig, 1879; Aufl., 1911-1913. Cu acelaşi scop se publică lucrări cu caracter general asupra istoriei bizantine sau monografii privind doar anumite perioade sau zone. De pildă, J.Philipp Fallmerayer (1790-1861) publică Geschichte des Kaisertums Trapezunt, München, 1831 şi Geschichte der Halbinsel Morea, I-II, Stuttgart, 1830-1836. Lui îi aparţine şi teoria greşită potrivit căreia Grecia ar fi fost complet slavizată în Evul Mediu şi din această cauză «în venele grecilor de azi n-ar curge nici o picătură de sânge adevărat elenic. Intre lucrările cu caracter general sunt de menţionat aceea a lui Karl Hopf (1832-1873), Geschichte Griechenlands vom Beginn Mittolalters bis auf unsere Zeit (în Ersch und Gruber, Allgemein Enzyclopädie d. Wiss. Und Künste, vol.85-86, 1867-1868) şi G.Hertzberg, Geschichte Grienchenlands seit dem Absterben antiken. Lebens bis zur Geqenwart, 4 vol., Gotha, 1876-1879, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches bis qeq Ende des 16 Jhs., Berlin, 1883.

Tot în Germania secolului al XIX-lea importante de semnate sunt cercetările şi lucrările lui Heinrich Gelzer asupra originei şi dezvoltării Themelor (Die Genesis der byzantinisc Themenverfassung, 1899) şi asupra geografiei eclesiastice, studiate pe baza listelor episcopale (Notitiae episcopatuum). Impreună cu Karl Neumann Gelzer a publicat o istorie a lumii bizantine înainte de cruciade (Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen, 1894, tradusă şi în franceză).

Cercetările de bizantinologire în Germania secolului al XIX-lea culminează cu acelea ale lui Karl Krumbacher (1854-1909), considerat pe drept cuvânt, părintele Bizantinologiei moderne. Krumbacher este primul care a făcut din Bizantinologie un obiect de studiu la universitate în sensul pe care îl are astăzi. El se va distinge astfel nu numai prin activitatea de cercetare, dar şi prin cea didactică şi organizatorică. Exemplul său va fi urmat şi de alţi învăţaţi. Opera sa capitală este:

1) Istoria literaturii bizantine (Geschichte der byzantinischen Literatur): într-o primă ediţie în anul 1891 la München, şi apoi cea de-a doua adăugită şi revăzută în 1897, lărgită cu contributia lui Albert Erhard privind literatura teologică, iar ca…… schiţă a istoriei bizantine datorată lui Heinrich Dolzar (Geschichte der byzantinischeu Literatur von Justinian bis …. Ende des oströmischen Reiches, 527-1453). Această capodopera rămâne şi astăzi tratatul de bază a literaturii bizantine.

2) A doua mare realizare a lui Krumbacher este crearea primei reviste de bizantinologie în anul 1892, când a început să apară Byzantinische Zeitschriit. De atunci şi până azi această revistă rămâne cel mai reputat periodic pentru Bizantinologie. In ea sunt publicate nu numai studii de specialitate, ci şi recenzii şi bibliografia nouă pentru diferitele domenii de cercetare.

3) Krumbacher a reuşit apoi să transforme «Seminarul său de filologie greacă medievală şi modernă» într-un adevărat institut de studii bizantine (Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie), care posedă cea mai bună bibliotecă de specialitate din lume şi a devenit un centru internaţional de cercetare. Numeroşii săi elevi vor continua activitatea maestrului nu numai în Germania, dar şi în alte ţări. Iată deci că personalitatea lui Krumbacher s-a distins atât în domeniul de cercetare, cât şi în cel didactic şi organizatoric.

Franţa

1) In Franţa secolului al XIX-lea cercetările în domeniul Bizantinologiei continuă atât în ce priveşte publicarea de texte şi monumente arheologice, cât şi în acela al lucrărilor de sinteză şi al monografiilor. O mare importanţă pentru istoria bizantină, sub toate aspectele, are editarea de către J.F Migne a celor 161 de volume din Patrologia Graeca, în care sunt cuprinse izvoare originale însoţite de traduceri în limba latină. Deşi textele originale au fost luate din ediţii mai vechi, colecţia lui Migne reprezintă un progres în cercetarea bizantinologiei, deoarece strânge laolaltă documente greu de găsit chiar şi în ţări cu veche tradiţie culturală.

O altă lucrare utilă este aceea a lui E.Miller privind cruciadele (Recuil des historiens des croisades, Historians grecs I-III, Paris 1875-1881). Un loc aparte îl ocupă A.Ramband (1842-1905), care ne-a lăsat o frumoasă monografie asupra secolului al X-lea, în special asupra vieţii şi activităţii lui Constantin Porfirogenetul (L'Empire grec au X-e siècle Constantin Porphyrogenète, Paris, 1870) şi G.Schlumberger (1844-1928) cu monografia sa asupra secolelor X-XI (Epopée byzantine á la fin du X-e siècle, I-III, Paris, 1896-1905). Ultimul învăţat ne-a lăsat şi prima lucrare de sigilografie bizantină (Sigillographie de l'Empire byzantin, Paris 1884). Inceputul cercetărilor numismatice îl datorăm lui J.Sabatien, care a publicat în 1886 două volume de monede bizantine, (Description générale des monnays byzantines).

Dar adevăratul fondator al Bizantinologiei moderne în Franţa a fost Charles Diehl (1859-1944). El reprezintă pentru Franţa ceea ce a fost Karl Krumbacher pentru Germania. Diehl a avut nu numai un dar deosebit de cercetare, dar şi posibilităţi de redare într-o formă placută şi accesibilă unui mare public a rezultatelor muncii sale. El a scos deci, pentru prima oară, Bizantinologia din crecurile aride ale ştiinţei şi a comunicat-o publicului larg. Profesor la Sorbona el a introdus Bizantinologia ca obiect de studiu la universitate şi a format aici numeroşi elevi. Opera sa ştiinţifică este vastă şi valoroasă. Menţionăm câteva lucrări: Ėtudes sur l'administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne (568-751), Paris, 1888; L'Afrique byzantine, Histoire de la domination byzantine en Afrique (533-709), Paris 1896; Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle, Paris 1901; Figures byzantines, I-II, 1925-1927; Manuel d'art byzantin, Paris 1910 şi volumul de Ėtudes byzantines, Paris, 1905, în care sunt adunate multe alte studii.

Anglia

In Anglia, Bizantinologia în secolul al XIX-lea face un pas mare înainte prin lucrările lui George Finlay (1799-1876), dintre care cea mai de seamă este Istoria Greciei de la cucerirea ei de către romani până în zilele noastre, de la 146 a.Hr. la 1864 (History of Greece from its conquest by the Romans to the present time B.C. 146 to A.D. 1864, London, 1877). Finaly a fost atât de pasionat cercetător al istoriei Greciei şi iubitor al poporului elen că a luptat, la fel ca Byron, cu arma în mână împotriva turcilor pentru eliberarea Athenei şi s-a stabilit definitiv pe pământ grecesc unde a şi murit.

Dar cel mai de seamă cercetător şi promotor al studiilor bizantine în Anglia a fost J.B.Bury (1861-1927). El a scris numeroase lucrări orientale, pe de o parte, spre istoria generalăbizantină, pe de alta, spre aprofundarea problemelor legate de organizarea internă a statului bizantin. In prima categorie un loc de frunte îl ocupă istoria Imperiului roman târziu, (395-800) (History of Later Roman Empire from Arcadius to Irene, 395-800, London, 1889); a doua ediţie, în două volume, apărută în 1923, prezintă în amănunt perioada de la moartea lui Theodosie I până la aceea a lui Iustinian: History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian I. Perioada următoare de la căderea de pe tronul imperiului a Irinei şi până la urcarea pe tron a lui Vasile I Macedoneanul, a tratat-o Bury într-un volum

separat: A History of the eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil, A.D. 802 to A.D. 867, London, 1912. Din a doua categorie face parte monografiile dedicate studierii sistemului administrativ, în secolul al IX-lea (The Imperial Administrative System in the Ninth Century, London, 1911) sau constituţiei imperiului roman târziu (The Constitution of the Later Roman Empire, London, 1910). Bury este şi fondatorul colecţiei de izvoare bizantine: Byzantine Texts.

Rusia ţaristă

4) In Rusia ţaristă preocupările de bizantinologie au început în strânsă legătură cu cercetarea istoriei ruseşti, a istoriei bisericii naţionale şi a unor probleme teologice. Influenţa Bizanţului asupra Rusiei, a fost, cum se ştie, foarte mare şi, de la sine înţeles, nici o problemă istorică ori religioasă nu putea fi pe deplin înţeleasă fără o corelare cu realităţile bizantine. De aceea, scopul primilor cercetători era de a stabili rolul Bizanţului şi al izvoarelor bizantine n istoria rusă. Inceputul l-au făcut savanţi străini, membri al Academiei de ştiinţe ruse. Intre aceştia trebuie menţionaţi Ph.Krug (1764-1884), A.Kunik (1814-1899) şi Edouard de Muralt (1808-1895). Ultimului îi datorăm o lucrare de cronologie bizantină în două volume care, deşi învechită mai poate folosi şi azi (Essai de chronographie byzantine, St.Petersburg, 1855, 1871) şi editio princeps a Cronicii lui George Monahul. Un rol important în promovarea interesului pentru Bizantinologie l-a avut Facultatea de teologie din Petersbourg, care a iniţiat şi realizat în seria «Vizantinskie Istoriki », traducerea în limbă rusă a mai multor istorici bizantini (Kinnamos, Nichita Choniates etc.).

Dar adevăratul întemeietor al Bizantinologiei în Rusia a fost V.G.Vasilievski (1838-1899). După studii serioase în Germania, unde a avut ca profesori pe Theodor Mommsen şi Droysen, el a devenit profesor de Istoria Evului Mediu la Universitatea din Petersburg. Vasilievski poseda nu numai cunoştinţe serioase de istorie şi filologie, ci şi un ascuţit spirit critic care i-au permis să analizeze numeroase izvoare bizantine privind istoria Rusiei şi legăturile sale cu Bizanţul, apoi aspecte interne ale vieţii bizantine. Intre lucrările sale cele mai cunoscute este aceea despre Peceneci şi legăturile lor cu Imperiul bizantin, Vasilievski este fondatorul revistei Vizantinski Vremenik, care, la doi ani după Bizantinischen Zeitschrift, adică în 1894 şi după modelul ei, va contribui la progresul studiilor bizantine în Rusia.

Dacă Vasilievski este fondatorul studiilor de istorie bizantină în Rusia, atunci N.P.Kondakov (1844-1925), contează ca întemeietor al arheologiei şi istoriei artei bizantine. Un alt reprezentat al Bizantinologiei ruseşti este F.I.Uspenski (1845-1928). Fost mai întâi profesor la Universitatea din Odesa, el va deveni conducătorul Institutului rus de arheologie din Constantinopol. El a descoperit numeroase manuscrise bizantine în mânăstirile de la Muntele Athos, Meteora şi din alte părţi, pe care le-a publicat sau uneori numai le-a dus în Rusia. Uspenski n-a fost de talia lui Vasilievski, dar el a adus o contribuţie serioasă la progresul Bizantinologiei, ocupându-se mai cu seamă de problemele agrare şi de rolul slavilor în Imperiul bizantin. El a publicat o Istorie a Imperiului bizantin în trei volume: I. 1913; II. 1927; III. 1948. Cât timp a fost director al Institutului arheologic din Constantinopol (până la izbucnirea primului război mondial) el a editat şi periodicul Izvestia Russkove Archeologiceskovo Instituta v. Constantinopole.

Atât Vasilievski cât şi Uspenski au lăsat elevi de prestigiu, care le vor continua opera. Dintre aceştia cei mai cunoscuţi sunt B.A.Pancenko, J.A.Kulakovski şi alţii. Dar între cei care au adus contribuţii serioase la propăşirea cercetărilor de bizantinologie în Rusia trebuie menţionaţi şi V.V.Latisev, epigrafist de seamă, editor al inscripţiilor creştine din aşezările din sudul Rusiei (1896), Ch.Loparev, editor şi cercetător al literaturii bizantine hagigiografice şi V.N.Benesevici, specialist în izvoarele bisericeşti şi laice şi traducător în limba rusă a mai multor lucrări de bizantinologie scrise de Krumbacher, H.Gelzer şi Bury.

Grecia

5) In secolul al XIX-lea se constată o activitate bizantinologică şi în Grecia. Aşa cum am spus, după eliberarea de sub turci interesul pentru istoria naţională, şi deci şi pentru cea bizantină creşte şi astfel asistăm la realizarea unor lucrări în acest domeniu. Sunt de amintit lucrările lui K.Paparrhegopoulos, istoria poporului elen din cele mai vechi timpuri până în cele mai noi, Athena, 1866-1877 (în neogreacă), ale lui K.Sathas, care a publicat între anii 1873-1894, 7 volume de documente, în colecţia intitulată de el Mesaoniki Bibliotiki….. şi ale lui A.Papadopoulos-Kermaeus, cunoscut prin editarea de materiale cu caracter bisericesc aflate în colecţiile de manuscrise ale Bibliotecii Patriarhale din Constantinopol şi Ierusalim. Papadopoulos-Kermaeus şi-a publicat lucrările la Petrograd, unde el a lucrat multă vreme. Un alt

învăţat foarte activ a fost Spiridon Lampros (1851-1919), care a cercetat documente bizantine în numeroase biblioteci din Europa şi de la Muntele Athos. El a publicat o colecţie de romane bizantine scrise în limba populară (Collection des romans grecs en langue vulgaire, Paris, 1880), un Catalog al manuscriselor greceşti de la Muntele Athos (Catalog of the Greek Manuscript on Mount Athos, I-II, Cambridge, 1895-1900), Izvoare privind istoria Despotatului de Moreea. Lampros a scris şi o Istorie a Eladei până la căderea Constantinopolului, Athena, 1886-1908 şi a fondat în 1904 periodicul …… în care 21 de volume cuprind rezultate ale cercetărilor sale. Lampros contează şi ca un mare dascăl, întemeietor de şcoală cu mulţi elevi, care i-au continuat opera.

Italia

6) In Italia studiile bizantine în secolul al XIX-lea s-au limitat la publicarea unor manuscrise aflate în Biblioteca Vaticană şi care au conţinut teologic sau literar. In această categorie menţionăm marea serie de lucrări teologice ale cardinalului A.Mai (Scriptorum veterum nova collectio, I-IX, Roma, 1825-1838; Nova Patrum Bibliotheca, I-III, Roma, 1852-1854) şi publicarea de către cardinalul J.B. Pitra a '' Imnurilor petului Roman Melodul'' (Analecta sacra, I, 1876). Unui alt cardinal anume Giovanni Mercati, îi datoram initierea publicarii catalogului modern de manuscrise din Bibloteca Vaticanului (Codices Vaticanii Graecii), din care primul volum a fost pregatit împreună cu P. Franchi de Cavalierii la Roma în 1923. O adevărată cruce în istoria bizantinologiei are loc începând cu primele decenii ale secolului al XX-lea mai ales dupa primul razboi mondial cand asistam la un adevărat avânt. Acest avant va fi mai mare dupa cel de-al doilea razboi mondial. Astăzi se întâlnesc catedre de bizantinologie, institute de cercetare şi reviste de specialitate în mai toate ţările europene cu tradiţie culturală, ba chiar şi dincolo de ocean în S.U.A şi Canada. In ţările în care, cum am văzut, existau deja preocupări şi realizări în Bizantinologie se constată noi progrese, înmulţindu-se nu numai numărul specialiştilor, ci şi al publicaţiilor. In altele, Bizantinologia a început să facă primii paşi, dar ei au fost urmaţi de progrese rapide, fiindcă s-a profitat de experienţa dobândită în ţările cu tradiţie. In Germania, Franţa, care stau în fruntea tuturor, s-au remarcat savanţi ca August Heisenberg, Franz Dőlger şi Hans Georg Beck, iar în Franţa Gabriel Millet, Paul Lemerle, André Grabar, Louis Bréhier, R.Guilland, A.Dain, V.Grumel, V.Laurent,

H.Ahrweiler, Gilbert Dagron şi alţii. Alături de ei există desigur mulţi alţii, care au adus contribuţii importante. In Anglia sunt activi, pe de o parte, elevi sau colaboratori ai lui J.B.Bury, pe de alta, savanţi viniţi din alte ţări (D.Obolenski); din prima categorie citǎm pe: N.H.Baynes, St.Runciman, J.M.Hussey, D.Talbot Rice, E.Welles, C.Mango.

In Italia menţionăm pe Silvio Giuseppe Mercati, fratele lui Giovanni Mercati, G.Pasqualis, R.Cantarella şi A.Pertusi. In Grecia, Ph.Kukules, K.Amantos, N.A.Bees, A.Andreades, A.Orlandos,D.A.Zakythinos, Ioan Karayannopoulos şi alţii. In U.R.S.S: M.V.Levcenko, Z.V.Udaltova, N.V.Pigulevskaia, G.G.Litavrin, V.N.Lazarov.

Cehoslovacia

7) In Cehoslovcia bazele cercetătorilor de bizantinologie au fost puse de N.P.Kondakov, a venit din Rusia după primul războiu mondial şi de M.Weingard. Amîndoi au format o serie de elevi şi au întemeiat revista de specialitate, primul Seminarum Kondaskovianum, cel de-al doilea Byzantonoslavica. După ei s-a remarcat în chip deosebit Fr. Dvornik, cunoscut pentru lucrările sale referitoare la raporturile dintre Bizanţ şi slavi. In ultima parte a vieţii el a lucrat în S.U.A.

Un impuls deosebit au luat studiile de bizantinologie în Iugoslavia şi Bulgaria, ţări care în trecutul lor au avut contacte strânse cu Imperiul bizantin.

Iugoslavia

8) In Iugoslavia cel care a pus bazele Bizantinologiei a fost A. Anastasievici, dar adevărul promotor şi fondator de şcoală a fost G. Ostrogorski (rus) . Autor a numeroase lucrări privind viaţa economică şi socială, religioasă (iconoclasmul), istoria oraşelor şi altele, Ostrogorski s-a impus ca o personalitate deosebită prin Istoria statului bizantin, apărută pentru prima oară în 1940, dar revăzută şi adăugită de mai multe ori după aceea şi tradusă azi în mai toate limbile moderne de mare circulaţie. Ostrogorski a creat şi un Institut de bizantinologie la Belgrad şi a lăsat, numeroşi elevi de prestigiu: F.R.Barisic, J.Ferluga şi alţii.

Bulgaria

9) In Bulgaria, istorici ca P.Mutafciev, V.N.Zlatarski, I.Duicev, D.Angelov şi V.Beşevliev au abordat probleme ale istoriei bizantine în perioadele n care aceasta a avut contacte cu trecutul poporului bulgar. Aceşti istorici n-au dovedit însă totdeauna obiectivitate ştiinţifică în tratarea problemelor preferând să susţină teze şovine, cu scopul de a prezenta istoria bulgară într-o însuşire neîntreruptă de pagini glorioase.

Belgia

10) Un centru important de bizantinologie devine Belgia, unde studiază Hyppolite Delehaye, cunoscut prin cercetările sale de epigrafia bizantină. Alţi învăţaţi din Belgia activează în jurul revistelor Analecta Bollandiana şi Byzantion, ambele cu un binemeritat prestigiu.

Austria

11) In Austria, deşi un început se constată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special prin publicarea de documente laice şi religioase în limba greacă de către F.Miklosich şi J.Müller (Acta et diplomata Graeca Medii Aevi, I-VI, Vindobonnae, 1860-1890) şi cu conţinut literar de către W.Wagner (Carmina Graeca Medii Aevi, Leipzig, 1874), totuşi un progres sensibil şi o lărgire a preocupărilor le întâlnim abia după primul război mondial. Printre corifeii din această perioadă sunt de menţionat Ernest Stein (refugiat apoi în Franţa), specialist în istoria statului bizantin în secolele IV-VI, în geografie istorică şi organizarea administrativă, E. von Ivanka, care a studiat transmiterea elementelor greceşti în viaţa religioasă bizantină (Hellenistiches und Christliches im frühbyzantinischen Geistesleben, Wien, 1948) şi a iniţiat publicarea colecţiei Byzantinische Geschichtsschroiber (traduceri de texte istorice în germană, însoţită de note explicative) şi Herbert Hunger, autor al Istoriei Literaturii bizantine (care vrea să înlocuiască pe a lui K.Krumbacher) şi a altor lucrări, în special cu caracter literar. Hunger a creat la Viena un Institut de bizantinologie şi a format numeroşi elevi, care s-au remarcat prin publicarea de lucrări în diverse domenii, mai cu seamă în geografia istorică (Tabula Imperii Byzantini) şi al prosopografiei (Lexikon der Paleolagenezeit). Astăzi Bizantinologia austriacă se numără printre cele de frunte.

Ungaria

12) Bizantinologia a fost domeniu de cercetare şi în Ungaria. Primul învăţat care a avuit asemenea preocupări şi a format elevi a fost V.Pecz (1854-1923). Dintre elevii săi cel mai proeminent poate fi considerat Gyula Moravcsik, care a publicat atât lucrări privind raporturile dintre Bizanţ şi unguri (Die byzantinischen Quellen der ungarischen Geschichte, Budapest, 1934; Byzantinoturcica, I-II, Berlin, 1958),cât şi izvoare bizantine, cum este ediţia critică a lucrării De administrando Imperii a lui Constantin Porfirogenetul (în colaborare cu R.J.H.Jenkins, Washington, 1967).

Statele Unite ale Americii

13) Un progres însemnat al studiilor bizantine se constată în S.U.A, în special prin contribuţia specialiştilor europeni stabiliţi definitiv acolo sau aflaţi doar pentru scurtă perioadă de timp. Promotorul acestor studii a fost istoricul rus A.A.Vasiliev. autor al Istoriei Imperiului bizantin (Paris, 1932, Madison, 1952), al unor lucrări privind relaţiile bizantino-arabe, al unei monografii despre Iustinian I (518-527) şi a altor studii valoroase. In timpul celui de-al doilea război mondial a lucrat în S.U.A şi bizantinologii mai de seamă care au activat sau activează în S.U.A sunt: Fr.Dvornik, G.Downey, specialist în istoria proto-bizantină, R.J.H.Jenkins, editor al izvoarelor bizantine din secolul al X-lea, E.Kitzinger şi P.A.Underwood, autori de lucrări privind arta bizantină, P.Charanis, cunoscător al raporturilor dintre stat şi biserică în sec. al VI-lea şi al problemelor de demografie bizantină, John Meyendorf, teolog, specializat în isihasm, Jhor Sèvcenko, istoric literar şi epigrafist şi alţii. Centrul cel mai important de cercetare îl constituie Institutul „Dumbarton Oaks" din Washington, care editează şi periodicul Dumbarton Oaks Papers, cu seria de monografii Dumbarton Oaks Studies. Bizantinologia este obiect de studiu la universităţi din numeroase oraşe americane: Los Angeles, Harvard, Chicago, Princeton, etc.

Scoala romanească de bizantinologie

In România Bizantinologia este strâns legată de progrese pe care le-a făcut istoriografia naţională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai cu seamă către

sfârşitul lui şi în primele decenii ale secolului XX. In acea perioadă au activat savanţi de renume ca Bogdan Petriceicu-Haşdeu, Ioan Bogdan, Al.D.Xenopol, D.Onciul, N.Iorga şi V.Pârvan. Fiecare în domeniul său de activitate şi-a dat seama de importanţa pe care o au izvoarele bizantine pentru istoria naţională şi a sud-estului european şi a încercat să le scoată la lumină, să le releve importanţa. Tara noastră era depozitară unui număr mare de documente bizantino-slave şi acestea au fost publicate, interpretate şi utilizate în lucrările lor. Pe de altă parte, mulţi dintre istoricii menţionaţi mai sus au studiat în apus, mai ales în Franţa şi Germania, şi au luat cunoştinţă de progresele făcute în aceste ţări de cercetările bizantinologice. De aceea nu este de mirare că destul de devreme şi la noi ia fiinţă la Universitatea din Bucureşti (1909), o Conferinţă de bizantinologie, pe care o ocupă un ilustru elev al lui Karl Krumbacher, anume Constantin Litzica (1873-1921). Dacă în 1892 luase fiinţă la München prima Catedră de bizantinologie din lume, unde se şi editează şi revista Byzantinische Zeitschrift, apoi în 1894, începe la Petrograd editarea periodicului Vizantinskii Vremenik, iar în 1899 Charles Diehl primeşte la Paris (Sorbona) Catedra de bizantinologie, constatăm că Bucureştiul se numără printre primele centre din lume, unde Istoria Bizanşului este studiată la Universitate.

Dar începuturile ştiinţifice ale Bizantinologiei româneşti, care au premers şi condiţionat introducerea ei ca disciplină de studiu la Universitate, nu pot fi despărţite de activitatea lui Nicole Iorga (1871-1940). Acesta a acordat în cadrul preocupărilor de istorie universală, cu privire specială asupra sud-estului european, atenţie deosebită Bizantinologiei. Iorga a instituit locul central pe care Bizanţul l-a ocupat în istoria sud-estului european, a ţării noastre şi a Europei întregi. Bizanţul a fost, scria Iorga, nu numai creatorul uneia dintre cele mai mari civilizaţii, ci şi un factor de unitate (Et. Byz. I, 239). Contribuţia lui Iorga în Bizantinologie constă atât în publicarea de documente, cât şi în studii şi lucrări de sinteză.

Un volum mare de muncă la consacrat la începutul afirmării sale ca istoric de seamă documentelor privind istoria cruciadelor târzii şi implicit a Bizanţului: Notes et extraits pour servir ál'histoire des croisades au XV-e siécle, 6 volume, Paris-Bucureşti, 1899-1916. In aceeaşi perioadă de început Iorga manifestă un interes mare adunării şi editării documentelor greceşti bizantine referitoare la ţara noastră. Aşa apar Acte şi fragmente relative la istoria Românilor, vol. I-III, Bucureşti, 1895-1897 şi colaborarea sa la colecţia lui Eudoxiu Hurmuzaki-N.Densuşianu, unde editează cu traducere Documente greceşti privitoare la Istoria Românilor, vol.XIV, fasc,1,2, Bucureşti, 1915, 1917. Destul de devreme Iorga scrie şi o Istorie, a Bizanţului publicată la Londra în 1907 (The Byzantine

Empire), iar în aceeaşi vreme apar şi cele două volume din Istoria Imperiului Otoman (Geschichte des osmanischen Staateu, vol I-II, Gotha, 1908-1909), în care realităţile bizantine sunt interferente celor turceşti.

In prodigioasa sa activitate în cadrul istoriei universale, Iorga acordă Bizantinologiei un loc central, nu numai prin publicarea de numeroase documente şi studii, ci şiprin lucrări de sinteză. Una dintre aceste lucrări este Histoire de la vie byzantine, vol. I-III, Bucureşti, 1931, tradusă în limba română într-un singur volum de Maria Holban (Bucureşti, 1974). Menţionez, de asemenea, Byzance après Byzance, Bucureşti, 1935, lucrarea care autorul subliniază pentru prima oară în chip pregnant continuitatea civilizaţiei şi spiritualităţii bizantine în lumea europeană, dar mai ales în Tările Române, Rusia şi sud-estul Europei după căderea Constantinopolului sub turci în anul 1453. Pentru Tările Române el relevase aceste idei încă din 1913 în lucrarea La survivance byzantine dans les Pays Roumains, iar pentru sud-estul european în 1992 în studiul Formes byzantines et réalités balkaniques. Gama largă de realităţi bizantine tratată de Iorga poate fi apreciată menţionând cele două volume de Ėtudes byzantines, Bucureşti, 1940, dar şi lucrări privind viaţa bisericească ca Istoria Bisericii Româneşti şi a vieţii religioase a Românilor, ed. a II-a, Bucureşti, vol. I-II, 1929, 1932, alte studii privind Muntele Athos, biserici şi mânăstiri de la noi. Trebuie, de asemenea, relevat faptul că Iorga a fost multă vreme preşedintele Comisiunii Monumentelor Istorice şi editor al Buletinului Monumentelor Istorice, care avea ca obiectiv central bisericile ortodoxe de tradiţie bizantină. Lui Iorga i se datorează şi organizarea la Bucureşti în 1924 a Primului Congres de studii bizantine, care a adunat pe cei mai mari savanţi ai timpului, făcându-le cunoscut tezaurul românesc de monumente şi documente bizantine. Pentru amploarea şi diversitatea contribuţiilor lui Iorga la istoria bizantină a se vedea şi volumul Nicolae Iorga, istoric al Bizanţului, Bucureşti, 1971.

Ca disciplină de studiu la Universitate, Bizantinologia a început, cum am spus, în 1909, când a luat fiinţă Catedra de istoria civilizaţiei bizantine, cu rangul de Conferinţă şi ocupată de Constantin Litzica. In cursurile şi lucrările sale Litzica a încercat să aplice ceva din experienţa dobândită la şcoala marelui său maestru de la München, anume Karl Krumbacher, şi a abordat probleme de literatură bizantină, influenţa Bizanţului în Tările Române, publicând izvoare referitoare la ţara noastră. Dintre realizările sale menţionez volumul Studii şi schite greco-române, vol.I, Bucureşti, 1912; Texte greceşti privitoare la noi, Bucureşti, 1913 şi colaborarea sa la colecţia Hurmuzaki, vol.XIII. Tot lui Litzica i se

datorează alcătuirea Catalogului manuscriselor de la Biblioteca Academiei Române şi care este un ghid util în multitudinea de documente bizantine de la noi.

Succesul lui Constantin Litzica La Universitatea din Bucureşti, a fost Demostene Russo (1869-1938), care şi-a făcut studiile pe langa marii specialişti ai vremii din universităţile de la Berlin şi Leipzig. Din 1915 el devine titular al catedrei ,,Istoria civilizaţiei bizantine" , ca urmare a ridicării în …….conferintei. In acel timp D.Russo este şi director al Seminarului de filologie bizantină din cadrul Universităţii unde pune accent pe însuşirea de către studenţi a limbii şi literaturii medio-greceşti, necesare publicării cronicelor inscripţiilor greceşti şi elaborării unui dicţionar greco-român. D.Russo s-a străduit să creeze o şcoală cu ucenici, care să se manifeste în acest sens. Din lucrările sale mai importante menţionăm: Studii bizantino-române, Bucureşti, 1907. Studii şi critice, Bucureşti, 1910, Elenismul în Romania, epoca bizantină şi fanariotă, Bucureşti, 1912, Studii istorice greco-române, I-II, Bucureşti, 1939.

Dar Bucureştiul n-a fost singurul centru din România unde Bizantinologia prezenta interes. La Universitatea din Iaşi, profesorul Oreste Tafrali (1876-1937), format la Scoala franceză ca elev al lui Charles Diehl, promovează cercetări de Bizantinologie axate pe raporturile artistice bizantino-române. Tafrali se făcuse cunoscut în lumea bizantinologilor prin lucrările sale privind Thessalonicul, al doilea oraş mare al imperiului după Constantinopol. Aceste lucrări i-au adus şi reputaţie internaţională şi chiar dacă sunt depăşite astăzi, ele pot fi utilizate cu folos. Menţionăm: Thessalonique, au XIV-lea siecle şi Topographie de Thessalonique, ambele apărute la Paris în 1913 şi sinteza: Histoire de Thessalonique des origines au XIV-e siècle, Paris, 1919. Alte contribuţii importante: Le siècle de Constantinople dans les fresques des èglises de Boucovine, în „Mèlange offerts á M.Gustave Schlumberger" II, Paris, 1924, p. 456-461: Le trèsor byzantin et roumain de Poutna, Paris, 1925, Monuments byzantines de Curtea de Argeş, text şi album, Paris, 1931.

După primul război mondial şi după Primul congres internaţional de bizantinologie din 1924 cercetătorii în domeniul istoriei bizantine se înmulţesc. Ei sunt în parte elevii lui D.Russo ori ai lui Nicolae Iorga.

Iulian Stefănescu (1880-1937) a fost asistent al lui D.Russo între anii 1924-1935, apoi conferenţiar la Universitatea din Bucureşti şi s-a ocupat de cronografele, vocabulare şi lexicoane greceşti, care au circulat în Tările Române, în Evul Mediu, şi de izvoarele privind istoria lui Mihai Viteazul. N.A.Constantinescu (născut 1886), conferenţiar la catedra de istorie universală a lui Nicolae Iorga, a pus accentul pe cunoaşterea vieţii

interne a Bizanţului, ocupându-se de instituţii şi dregătorii, de aspecte sociale şi economice, în special de problemele agrare, subliniind importanţa ţărănimii şi feudalismului în Bizanţ. Sunt de amintit în această privinţă studiile: Rèformes sociales ou rèformes fiscales, în BSH, XI, 1924, unde tratează reformele din timpul dinastiei isauriene, Le communautè des villages byzantines et ses raports avec le petit traitè fiscal byzantin, în BSH, XIII, 1927, Introduction á l'ètude de la question agraire dans l'Empire byzantin, RHSEE, 1924, retipărit în Histoire des classes rurales dans l'Empire byzantin et ses succeseurs, vol.I, Bucharest, 1941; Le village byzantin, în Etudes byzantines, vol. Abordarea problemelor de N.A.Constantinescu se înscrie într-o preocupare europeană mai largă, efectuată la timpul respectiv de mari bizantinologi ca Fr.Dölger şi G.Ostrogorski. In cursurile şi seminariile sale de la Universitate sunt sugestive problemele care l-au preocupat: Dregătoriile bizantine (1937-1938), Aşezăminte politice şi sociale în Bizanţ şi sud-estul Europei (1943-1945), Istoria claselor rurale în Bizanţ în textele contemporane (1939-1940).

In explozia ştiinţifică şi culturală cunoscută de România după primul război mondial se înscriu şi studiile de Bizantinologie efectuate în alte centre universitare decât Bucureştiul, fie în cadrul catedrelor propriu-zise de Istorie a Bizanţului, fie al celor de Istorie Universală. Acest lucru este valabil pentru Cluj, Cernăuţi şi Iaşi, unde lucrează specialişti de frunte ca Nicolae Bănescu, Vasile Grecu şi Gh.Brătianu.

N.Bănescu (1878-1971) a deţinut Catedra de Istoria Bizaţului de la Universitatea din Cluj şi este primul profesor din România, care a făcut pe cei trei ani de studii un curs general de Istoria Bizanţului, începând cu Constantin cel Mare până la 1453. El a repartizat expunerea în trei etape: I. de la Constantin cel Mare până la invaziile arabe; II. de la invaziile arabe până la moartea lui Vasile II Macedoneanul (1025); III. de la 1025 până la căderea Constantinopolului în 1453. Bănescu s-a format la şcoala plină de rigoare de la München, având-l ca profesor pe A.Heisenberg şi a fost atras de la început de problemele filologiei bizantine. Mai apoi s-a ocupat de istoria regiunilor dunărene, făcând o analiză critică a izvoarelor greceşti şi combatând cu tărie interpretările greşite oritendenţioase ale istoricilor străini (bulgari, maghiari şi ruşi). Predilecţia arată pentru organizarea militar-administrativă a teritoriilor bizantine de la Dunărea de jos s-a concretizat în lucrările: Les duchès byzantines de Paristrion (Paradounavon) et de la Bulgarie, Bucharest, 1946; L'ancien ètat bulgare et les pavs roumains, Bucharest, 1947; Dobrogea bizantină în Analele Dobrogei, XIX, 1938. A dedicat un studiu înfiinţării în 1185 a Imperiului Vlaho-bulgar: Un problème d'histoire mèdievale a creation et caractère du

second empire bulgare (1185), Bucarest, 1943. Către sfârşitul vieţii a început să publice în paginile revistei mitropolitane din Craiova o istorie a Bizanţului, la baza căreia stăteau probabil prelegerile sale de la Universitatea din Cluj. După modelul lui Charles Diehl, Bănescu a publicat Chipuri şi scene din Bizanţ, ed.Cartea Românească, Cluj, 1927 şi ediţia mai recentă incompletă îngrijită de Gh.Cront din 1971 sub titlul: Chipuri din istoria Bizanţului, în care, cu dar evocator, prezintă marelui public împăraţi, domnitari, ierarhi, ori cărturari din Bizanţ, despre care nu scrisese Charles Diehl. Incepând cu 1940 N.Bănescu se refugiază de la Cluj la Bucureşti din cauza cedării Ardealului în urma Dictatului de la Viena şi va preda Bizantinologia la Universitatea din Bucureşti. A fost şi preşedinte al Academiei Române înainte de 1948. A murit în septembrie 1971 chiar când la Bucureşti se desfăşurau lucrările Congresului al XIV-lea de studii bizantine şi la înmormântare au fost de faţă cei mai mari bizantinologi ai timpului.

La Cernăuţi profesorul Vasile Grecu (1885-1972) desfăşoară o activitate didactică şi publicistică remarcabila. Excelent cunoscător al limbii medio-greceşti, a paleografiei manuscriselor bizantine el şi-a axat cercetările pe operele istoricilor şi cronografiilor bizantini şi a influenţei lor asupra literaturii medievale româneşti. In felul acesta a adus importante contribuţii la literatura istorică bizantină şi la cea medievală românească. Menţionăm în această privinţă: Influenţa bizantină în literatura română, Cernăuţi, 1933; Ursprung de altrumänischen Chroniken, în Deuxième Congrès International des ètudes byzantines, Belgrad, 1927; Izvorul principal bizantin pentru cartea de învăţătură a diaconului Coresi în 1581; Omiliile patriarhului Ioan XIV-lea Calecas (1334-1341), Bucureşti, 1939.Opera cea mai durabilă a lui Vasile Grecu rezidă însă în ediţiile critice şi traducerile operelor unor cronicari bizantini din perioada de sfârşit a Bizanţului. Aceste ediţii şi-au câştigat bună apreciere în străinătate. Amintim dintre aceste lucrări Constantin Porfirogenetul, Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos, Bucureşti, 1971; Ducas, Istoria turco-bizantină (1341-1462) ed.critică şi traducere, Bucureşti, 1958; Laonica Chalcocondyl, Expuneri istorice, trad.rom., Bucureşti, 1958; Critobul din Imbros, Din domnia lui Mahomed al II-lea anii 1451-1467, ed.critică cu traducere, Bucureşti, 1963; Georgios Sphrantzes, Memorii, 1401-1477, ed.critică şi trad., Bucureşti, 1966. Lui Vasile Grecu i se datorează şi o trecere în revistă asupra studiilor bizantine din România. Abriss der rumänischen Byzantinistik, în Südost-Froschungen 7, 1942.

Gheorghe Brătianu (1898-1953) a deţinut catedra de Istorie Universală la Universitatea din Iaşi, iar după moartea lui Nicolae Iorga i-a luat locul la Bucureşti. Atât la

Iaşi cât şi la Bucureşti Gh.Brătianu a manifestat un interes major pentru istoria Bizanţului, realizând lucrări deosebit de valoroase. Primele cercetări le-a dedicat comerţului genovez pe Dunăre şi în Marea Neagră şi legăturilor cu Bizanţul. Ele s-au concretizat în lucrările: Le commerce gènois sur le Danube á la fin du XIII-e siècle, în Bulletin de l'Institut pour l'ètude de l'Europe sud-orientale, IX, 1922: Actes des notarires gênois de Pera et de Caffa de la fin du XIII-e siècle (1281-1290), Paris, 1927 (ultimile două studii au fost prezentate ca teză de doctorat la Sorbona). In aceste lucrări Brătianu subliniază importanţa pe care au avut-o Gurile Dunării în schimburile comerciale şi locul proeminent în această privinţă al oraşelor Vicina şi Cetatea Albă. Acestor cetăţi el îi va dedica ceva mai târziu studii aprofundate publicate în volumul: Recherches sur Vicina et Cetatea Albă, Bucarest, 1935. Studiile menţionate mai sus au reprezentat în Bizantinistică o noutate şi o deschidere de orizonturi, în care se vor osteni după cel de-al doilea război mondial învăţaţi din Franţa şi Italia ca Michel Balard, Fr.Thyriet, Giovanna Balhi şi alţii. Interesul pentru realităţile economice şi politice ale bazinului Mării Negre a rămas continuu în cercetărila şi cursurile de la Universitate ale lui Gh.Brătianu şi aşa a elaborat cartea: La Mer Noire.Dès origines ála conquète ottomane, München, 1969 şi trad. Românească de Mihaela şi Victor Spinei, Bucureşti, 1988, I,II, în care se expun interesele convergente în cursul secolelor a numeroase formaţiuni politice, dar mai ales ale Bizanţului.

Un alt aspect al activităţii lui Brătianu îl reprezintă contribuţiile sale la cunoaşterea vieţii economice şi sociale ale Bizanţului, fie cele privind problemele monetare, ca de pildă a hyperperului bizantin şi moneda de aur a republicilor italiene în secolul al XIII-lea, fie aprovizionarea Constantinopolului în epoca bizantină şi otomană, fie altele asemenea. Contribuţiile acestea au fost grupate în volumul: Ėtudes byzantines d'histoire èconomique et sociale, Paris, 1938. Un volum este dedicat dezvoltării oraşelor bizantine de-a lungul secolelor: Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin, Paris-Bucarest, 1936. Sunt studiate instituţiile moştenite din perioada română-târzie, privilegiile municipale la Constantinopol şi autonomiile periferice, soarta oraşelor fără libertăţile de altădată în timpul în care imperiul bizantin a trecut la sistemul de administrare bazat pe teme, şi, în sfârşit, perioada ultimelor secole când renaşte autonomia municipală.

Brătianu a utilizat cunoştinţele sale de bizantinologie în lucrările privind istoria României, combatând teze neştiinţifice ori şovine ale celor care negau continuitatea daco-romană ori erau mânaţi de dorinţe expansioniste. Aşa a apărut: Une ènigme et un miracle historique – le peuple roumain, Bucureşti, 1942 (şi trad.românească editată de Stelian

Brezeanu şi Marina Rădulesciu, Bucureşti, 1988). „Bulgaria de dincolo de Dunăre" în izvoarele bizantine, în Omagiu lui Ioan Lupas la împlinirea varstei de 60 de ani, Bucureşti, 1943, p.127-132 şi Le thème de Bulgarie et la chronologie de l'Anonyme hongrois, în Acta historica, X, 1972, p.105-112.

Gh. Brătianu a avut o viaţă scurtă şi zbuciumată. Sfârşitul său a fost tragic murind în închisoarea de la Sighet în noaptea de 24-25 aprilie 1953 ca victimă a regimului comunist. Opera sa este însă vastă şi extrem de valoroasă păstrându-şi în cea mai mare parte valabilitatea până astăzi.

O contribuţie la Bizantinologie a adus-o Haralambie Mihăiescu, filolog clasic, care s-a distins prin ediţii critice şi traduceri a unor importante izvoare bizantine: Procopius de Cezareea, Războiul cu coţii, Bucureşti, 1963, Mauricius, Arta militară (Strategikon), Bucureşti, 1970, Procopius de Cezareea, Istoria secretă, Bucureşti, 1972, Theofilact Simocata, Istorie bizantină, Bucureşti, 1985, şi colaborări substanţiale la Fontes Historiae Daco-Romanas, vol.II, Bucureşti, 1970 şi VI, 1982.

Ca filolog a dat două lucrări dedicate, una limbii latine din regiunile dunărene în perioada protobizantină (La langue latine dans le sud-est de l'Europe, Bucarest, 1978), şi alta celei greceşti şi influenţei ei asupra limbii române (Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea, Bucureşti, 1966).

Dintre bizantinologii în viaţă aparţinând generaţiei vârstnice menţionăm pe Alexandru Elian (născut 1910), fost profesor de Istoria Bizanţului la Facultatea de istorie din Bucureşti (1948-1952), apoi între 1956-1975 la Institutul Teologic din Bucureşti. Elev al lui Demostene Russo şi N.Iorga el s-a dedicat mai cu seamă perioadei post-bizantine. Din categoria acestor lucrări manţionăm: Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea (în vol. Cultura moldovenească în timpul lui Stefan cel Mare, sub redacţia lui Mihail Berza, Bucureşti, 1964), Inscripţiile medievale ale României, vol.I, Bucureşti, 1965, Mitropolitul Dosoftei şi literatura patristică, BOR, 1975, 1351-1375, Relaţiile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol de la întemeiere până la anul 1800, BOR, 1959, 904-935 şi altele. Alexandru Elian este împreună cu Nicolae Serban Tanaşoca editorul volumului III din Fontes Historiae Dao Romanas, Bucureşti, 1975, care cuprinde texte din scriitori bizantini ai secolelor XI-XIV privitoare la România.

Ion Barnea se înscrie tot în această generaţie, făcându-se cunoscut prin aportul însemnat la arheologia paleocreştină şi bizantină, cu precădere la cea dobrogeană şi sigilografie. Intre lucrările sale menţionăm: Les monuments palèochrètiens de Roumanie,

Cittá del Vaticano, 1977, colaborare la volumele II şi III din Din istoria Dobrogei (1968, 1971), primele două volume din Arta creştină în România, Bucuresti, 1979 şi 1981.

George Murnu (1868) filolog clasic de mare reputaţie căruia i se datorează cea mai bună traducere a Iliadei şi a Odiseei, şi-a îndreptat eforturile spre istoria vlahil balcanici, din rândurile cărora provenea, dându-ne studii foarte preţioase în acest domeniu. El subliniază, de pildă, originea vlahă a împăraţilor din dinastia Comnenilor, Pentru contribuţiile sale la istoria vlahilor sud-dunăreni, a se vedea volumul: Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Nicolae Serban Tanaşoca, Bucureşti, 1984.

Eugen Stănescu, fost conferenţiar la Universitatea din Bucureşti, s-a remarcat printr-o serie de studii privind vlahii sud-dunăreni, Thema Fasristrion şi în general, situate Bizanţului în regiunile Dunării de Jos: Byzantino-Vlahica, Les Vlaques ála fin du X-e siècle-début du XI-e siècle et restauration de la domination byzantine dans la Péninsule Balkanique, RESEE, 6, 1968; Les de Kinamos et Choniates et la présence militaire byzantine au Nord du Danu sous les Comnénes Frage. Die Benennungen der unteren Donaugebiete im bis 12.Jahrhundert als historisches Problem, în Jahrbuch de österreichischen byzantinischen Gesellschaft, XVII, 1968, p.55; Beiträge zur Paristrion Frage, Betrachtungen über Stadtwesen des Gebietes zwischen Donau und Meer in den X-XI Jahrhunderten,în East European Quaterly, Boulder Colorado, 1970, 2,119-140; Byzance et les Pays Roumains au IX-X-e siècle,în Actes du XIV-e Congrès international des ètudes byzantines, f.Bucarest, 1974; p.393-431.

Petre S.Năsturel (1924) are o activitate diversă valoroasă privind probleme de geografie istorică, hagiografie, istorie bisericească cu precădere privind perioada de sfârşit a Bizanţului sau cea de după anul 1453. Cartea sa: Le Mont Athos et les Roumains, Recherches sur leurs relation du milieu XIV-e siècle á 1654, Roma, 1986, l-a consacrat ca cel mai cunoscător al legăturilor dintre Sfântul Munte şi }ările de Jos.

Din generaţia mai nouă de bizantinologi menţionăm, Brezeanu, titularul de Istoria Bizanţului , Universitatea din Bucureşti, autor al unei Scurte istoriei Bizanţului (1981) şi a altor studii privind romanitatea sud-europeană în epoca bizantină, Nicolae Serban Tanaşo, conferenţiar de filologie bizantină la Universitatea din Bucureşti, co-editor al volumelor III-IV din Fontes Historiae Daco-Romanae şi a altor contribuţii privind literatura bizantină, Tudor Teoteoi, specialist în secolul al XIV-lea şi el co-editor la volumul IV din Fontes Historiae Daco-Romanae, Petre Diaconu, arheolog al perioadei bizantine, a adus valoroase contribuţii la cunoaşterea

Cetăţii de la Păcuiul lui Soare, identificată de el cu Vicina a realităţilor bizantine de la Dunărea de Jos şi a istoriei pecenegilor şi cumanilor prin monografiile dedicate acestor populaţii barbare. Octavian Iliescu, reputat numismat, s-a remarcat şi prin studii de geografie istorică, ocupându-se de cetăţile bizantine de la Gurile Dunării; tot el are meritul de a fi reluat în România cercetările începute de Gh.Brătianu, privind comerţul genovez în Marea Neagră şi, în general, relaţiile economice dintre Bizanţ şi republicele italiene.

La Iaşi semnalăm pe arheologul Dan Gh.Teodor, autor al cărţilor: Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul înveacurile VI-XI, Iaşi, 1981; Creştinismul la est de Catpaţi de la origini până în secolul al XIV-lea, Iaşi, 1991; în aceste lucrări valoroase el utilizează izvoare bizantine scrise şi descoperiri arheologice. Arheologul Victor Spinei s-a remarcat prin contribuţiile sale la cunoaşterea perioadei migraţiilor şi Moldovei în secolele XI-XIV în contexul bizantino-barbar. In această privinţă menţionez impozanta lucrare Moldova în secolele XI-XIV, Iaşi, 1982.

Pentru perioada post-bizantină amintesc la Bucureşti pe Andrei Pippdi care, între alte contribuţii, s-a remarcat prin cartea: Tradiţia politică bizantină în Tările Române în secolele XVI-XVIII, Bucureşti, 1983. In sfârşit, ar mai fi de manţionat juristul Valentin Georgescu, care a cercetat moştenirea bizantină în instituţiile feudale româneşti realizând lucrări de mare valoare: Bizanţul şi instituţiile feudale româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea, Bucureşti, 1980; Byzance et les institutions romaines jusqu'á la fin du XV-e siécle, în Actes du XIV-e Congrés international des études byzantines, Bucarest, 1974, p.433-484.

Arta bizantină în România a avut ca reprezentant de frunte, în afară de Oreste Tafrali, pe I.D.Stefănescu devenit din 1940 profesor de Istoria artei la Universitatea din Bucureşti. El s-a impus pe plan naţional şi internaţional prin lucrări privind arta bizantină propriu-zisă şi influenţa ei asupra artei feudale româneşti, ori în alte zone în care Bizanţul a fost prezent. Dintre lucrările semnificative citătm: L'evolution de la peinture religieuse en Boucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu'au XIX siécle, Nouvelles recherches, în colecţia dirijată de Gabriel Millet „Orient et Byzance" VI, Paris, 1929, text şi album; La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie, Paris, 1932; L'illustration des liturgie dans l'art de Byzance et de l'Orient, Bruxelles, 1935; L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie, Peinture murales de Valachie et de Moldavie, Paris, 1938; Broderiile de stil bizantin şi moldovenesc în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în vol. „Cultura moldovenească în timpul lui Stefan cel Mare" sub red. Mihail Berza, Bucureşti, 1964, p. 479-511; Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti, Bucureşti, 1973; Arta

feudală în Tările Române. Pictura murală şi icoanele dela origini până în secolul al XIX-lea, Timişoara, 1981.

Virgil Vătăşianu, fost profesor de Istoria Artei la Universitatea din Cluj, se numără printre cei mai buni specialişti în domeniu din România. In marea sa sinteză Istoria artei feudale în Tările Române, vol.I, Bucureşti, 1958 şi în alte studii relevă rolul Bizanţului în arta din ţara noastră. Maria-Ana Musicescu s-a distins prin studii dedicate unor biserici şi mânăstiri de tradiţie bizantină: Biserica Domnească din Curtea de Argeş, Bucureşti, 1976 (în colab. cu prof. Grigore Tonescu), Mânăstirea Suceviţa, Bucureşti, 1965, Broderia medievală românească, Bucureşti, 1969; Relations artistiques entre Byzance et les Pays Roumains (IV-XV-e siécles). Etat actual de la recherche, în Actes du XIV-e Congrés international des études byzantines, Bucarest, 1974, vol.I, p.509-525.

In aceeaşi categorie de istorici, care au studiat arta bisericească românească în perioada bizantină şi post-bizantină se înscrie cu mari merite Vasile Drăguţ, autor a numeroase studii şi volume. Lui îi datorăm şi volumul V din colecţia Arta bizantină în România, Bucureşti, 1989. Vasile Drăguţ şi-a câştigat o mare reputaţie pentru lucrarea pe care a făcut-o în calitate de director al Direcţiei Monumentelor Istorice în perioada comunistă, când a sprijinit restaurarea monumentelor religioase din întreaga ţară.

Corina Nicolescu, bună cunoscătoare a artei feudale româneşti, a publicat studii privitoare la arta minoră şi broderie: Aspecte ale relaţiilor culturale cu Bizanţul la Dunărea de Jos în secolele X-XIV, în SMIM, V, 1962, p. 7-52; Arta în epoca lui Stefan cel Mare, Antecedentele şi etapele de dezvoltare, în vol. „Cultura moldovenească în timpul lui Stefan cel Mare", Bucureşti, 1964, p. 259-362; Argintăria laică şi religioasă în Tările Române (sec.XIV-XIX), Bucureşti, 1968; colaborare la vol. Moştenirea artei bizantine în România, Bucureşti, 1971.

Din generaţia mai tânără face parte Răzvan Teodorescu, care s-a făcut cunoscut prin lucrări de artă veche şi feudală românească. El a cercetat-o şi pus în lumina în contextul sud-est european şi bizantin: Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV), Bucureşti, 1974; Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400-1400), Bucureşti, 1976.

Iată, deci, că după începuturile modeste, după o perioadă de criză în timpul raţionalismului din secolul al XVIII-lea, Bizantinologia face progrese însemnate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pentru a aparea în vremea noastră ca o disciplină istorică foarte importantă, căreia i-au consacrat forţele numeroşi cercetători din întreaga lume. Revistele, publicaţiile de specialitate, institutele sunt prezente peste tot în lume, iar cele

16 congrese internaţionale (dintre care primul a avut loc în 1924 la Bucureşti şi a fost organizat de N.Iorga) sunt toate o dovadă a eforturilor care se depun pentru a pătrunde în tainele istoriei şi civilizaţiei bizantine, privite pe nedrept cu atâta indiferenţă şi dispreţ în trecut.

Periodizarea istoriei bizantine

Nu toţi învăţaţii sunt de acord atunci când încearcă să fixeze diversele etape ale istoriei bizantine. Unii se opresc asupra anumitor data, alţii asupra altora. Deosebirile acestea se datoresc faptului că ei accordă unui moment sau altul o pondere deosebită, care ar justifica marcarea unei etape istorice. Pe de altă parte, alţii luând în considerare predominarea în organizarea internă a civilizaţiei şi statului bizantin a elementelor moştenite de la Imperiul roman, sunt de părere că faza de început a Imperiului bizantin trebuie considerate ca perioada de sfârşit a fostului Imperiu roman. Dar noi ştim că orice periodizare a istoriei are un caracter relativ, este deci convenţională. Evenimentele se scurg, unele după altele într-o înlănţuire neîntreruptă, fără să existe vreo cauză între el. Periodizarea are ceva convenţional, dar este totuşi necesară pentru marcarea mai bună a unor evenimente şi pentru ca expunerea să fie mai didactică.

Inceputul istoriei bizantine este stabilit diferit de învăţaţi, în funcţie de momentul până la care ei consideră că se poate vorbi încă de Imperiul roman. Ei s-au oprit la următoarele date:

1) anul 284, când s-a urcat pe tronul Imperiului roman, împăratul Diocleţian (284-305) şi a introduce o serie de reforme militare şi administrative, care vor dura şi sub împăraţii succesori până în secolul al VII-lea;

2) anul 324, când s-au pus bazele oraşului Constantinopol sau 330, când oraşul a fost inaugurat în chip oficial drept noua capitală a imperiului;

3) anul 395, când, după moartea împăratului Theodosius I, Imperiul roman a fost împărţit în cel de vest şi cel de est;

4) anul 476, când Roma a căzut sub loviturile herulilor lui Odoacru şi ultimul împărat roman Romulus Augustulus a fost alungat de pe tron;

5) domnia împăratului Iustinian (527-565), care marchează o etapă nouă pe plan militar, politic, cultural şi artistic, deci o schimbare în civilizaţia bizantină;

6) anul 632, când încep cuceririle arabe în Orient, care au consecinţe economice şi politice nefaste pentru Imperiul bizantin;

7) prima jumătate a secolului al VIII-lea mai precis anul 717, când s-a urcat pe tronul imperial Leon al III-lea (Isaurul). El este iniţiatorul iconoclasmului, reorganizatorul imperiului după criza anterioară şi tot în vremea sa grecismul (populaţia şi cultura greacă) se identifică cu Imperiul bizantin (George Finlay). Tot domnia lui Leon al III-lea ar fi momentul când autoritateaîmpăratului bizantin ar fi fost limitată în provincii. Alţi istorici scot că prima jumătate a secolului al VII-lea a reprezentat o criză puternică, politică, economică şi culturală şi că aceasta ar fi, de fapt începutul adevărat al istoriei bizantine.

Istoricul englez Arnold Tovnbee este de părere că Imperiul roman de răsărit îşi are sfârşitul după domnia istovitoare a împăratului Iustinian I (527-565). Etapa următoare până la începutul secolului al VII-lea, ar reprezenta o perioadă de trecere, spre prima jumătate a secolului al VIII-lea, când Leon Isaurul reuşeşte să refacă imperiul şi să înfăptuiască o operă asemănătoare cu cea relizată de Carol cel Mare (rege al francilor 768-800, împărat roman de apus 800-814).

După părerea noastră şi a altor istorici începutul istoriei bizantine trebuie aşezat în timpul domniei lui Constantin cel Mare, mai exact odată cu fondarea Constantinopolului, anume în anul 324. Alegerea unui nou centru drept capitală, a imperiului reprezintă într-adevăr un moment crucial în istoria bizantină. Transformarea Bizanţului în capitală a imperiului a atras după sine o serie de schimbări structurale în organizarea administrativă, militară, economică şi politică a statului. Orientul ca căpăta o pondere fără precedent în toate domeniile. Anul 324 nu este numai data fondării Constantinopolului, ci şi momentul când Constantin a rămas singur împărat peste tot imperiul, după înfrângerea şi înlăturarea lui Licinius. El va pune capăt sistemului colegial de domnie iniţiat de Diocleţian (diarchia, tatrachia), şi va instaura dinastia (monarhia) constantiniană.

Un element esenţial nou, care va schimba înfăţişarea spirituală a lumii greco-romane, a fost introducerea creştinismului ca religie liberă prin Edictul de la Milan şi prin măsurile de sprijinire luate după aceea de Constantin cel Mare. Din punct de vedere teologic, Sinodul de la Niceea 325 reprezintă creştină se manifestă liber pe plan general şi trece la elaborarea învăţăturilor sale dogmatice. Cu sprijinul lui Constantin se vor construi edificii religioase, vor lua fiinţă instituţii creştine, se vor lărgi bazele organizării episcopale, iar Constantinopolul se va afla pe drumul atingerii rangului de episcopat şi apoi de patriarhat. Constantin este primul împărat roman

care nu numai că a încetat persecuţia împotriva creştinismului, dându-i libertate de manifestare, dar l-a şi favorizat şi l-a adoptat ca religie personală.

O primă etapă în istoria bizantină (324-632) durează de la 324 până în anul 632. Ea poate fi numită Etapa română târzie, din cauza predominării elementelor romanismului sau Etapa proto-bizantină (bizantină timpurie). Data limită a acestei perioade a fost stabilită în legătură cu începutul cuceririlor arabe, în Orient, când o bună parte din teritoriile bizantine intră sub dominaţie străină. Consecinţele negative pe plan politic şi economic vor fi majore, întrucât în teritoriile cucerite se va instaura autoritatea arabă, care va face imposibilă perceperea de către Bizanţ a impozitelor, aducerea de grâne şi metale rare.

Pe plan literar, în această perioadă încetează scrierile care aveau un pronunţat caracter arhaizant, apropiat de genul clasic. Ultimii reprezentanţi ai genului vechi vor fi Agathias, Paul Silentiarius, Procopius din Caesarea şi Theophylact Symocatta.

Pe plan lingvistic latina este înlocuită ca limbă oficială de greacă.

Evul Mediu bizantin (632-1204), cuprinde etapa dintre 632-1204, cu două perioade:

I. perioada medievală bizantină timpurie, de la 632 la 1025, (ultima dată reprezintă sfârşitul domniei lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul);

II. perioada medievală bizantină târzie, de la 1025-1204.

Anul 1204 reprezintă momentul când Imperiul bizantin este destrămat ca urmare a cruciadei a IV-a şi se formează, pe o bună parte a teritoriului său, Imperiul latin de răsărit cu capitala la Constantinopol şi alte regate şi despotate occidentale. Imperiul bizantin de răsărit ca dura 57 de ani până în anul 1261, când bizantinii vor reuşi să recucerească Constantinopolul şi vor încerca să refacă vechile stări de lucruri. Anul 1204 mai reprezintă şi momentul când Imperiul bizantin izgonit de la Constantinopol şi de pe o bună parte a Peninsulei Balcanice şi a Asiei Mici se va organiza în trei centre: Niceea, sub conducerea împăraţilor din familia Lancarizilor, Trapezunt, condus de Marii Comneni şi Arta, în Epir sub dinastia Anghelilor.

Etapa târzie bizantină de la 1204-1453 este plină de dificultăţi politice, economice şi sociale, interne şi externe, şi ea culminează cu ziua de 29 mai 1453, când Constantinopolul cade definitiv sub turcii conduşi de Mahomed al II-lea, supranumit din această cauză „Cuceritorul”. Ziua de 29 mai 1453 este considerată limita de sfârşit a istoriei bizantine, fiindcă atunci a luat sfârşit statul bizantin, fondat

de Constantin cel Mare. Bizanţul n-a dispărut însă total, ci a continuat prin ceea ce el a creat pe tărâm cultural, spiritual şi artistic. Nicolae Iorga este primul învăţat din lume, care a lansat formula „Bizanţ după Bizanţ", înţeleasă în sensul continuării civilizaţiei bizantine şi după căderea Constantinopolului sub turci, atât pe teritoriul fostului Imperiu bizantin, cât mai ales în teritoriile libere, neocupate de aceştia, cum au fost Tările Române, Rusia şi Italia.

Constantin cel Mare, fondatorul Imperiului bizantin. Convertirea lui Constantin şi atitudinea sa faţă de creştinism. Edictul de la Milan. Sinodul I Ecumenic. Politica Internă şi Activitatea sa la Dunărea de Jos. Activitatea misionară creştină pe teritoriul României. Continuitatea Daco-romană.

Aşa cum am arătat în prelegerea precedentă, cei mai mulţi învăţaţi îl consideră pe Constantin cel Mare fondatorul Imperiului bizantin. Evenimentele esenţiale care ar marca această răscruce în istoria omenirii ar fi mutarea capitalei Imperiului roman de pe malurile Tibrului, pe cele ale Bosforului, de la Roma Veche la Roma Nouă şi recunoaşterea oficială a creştinismului ca religie liberă.

Constantin cel Mare s-a născut în oraşul Naissus din Moesia Superior (azi Nis. În Yugoslavia) între anii 280-285 (data exactă nu se cunoaşte, dar unii învăţaţi propun 27 febr. 280, alţii chiar anul 290), ca fiu mai mare al lui Constantinus Chlorus şi al Elenei. Mama sa Elena era de condiţie umilă (stabularia-hangifa) şi va fi părăsită de Constantinus, atunci când acesta devine Cezarul lui Diocleţian. Soţie a lui Constantinus devine atunci Theodora, o fiică vitregă a lui Maximianus Hercule, coaugustul lui Diocleţian cu sediul la Roma. Constantin a rămas pe lângă mama sa Elena, o femeie cu calităţi spiritualedeosebite, care-i va da şi primele îndrumări religioase. El a fost apoi trimis la curtea lui Diocleţian de la Nicomedia (în Bithynia), unde ca îndeplini funcţia de tribun şi va fi martor la persecuţiile împotriva creştinilor, care îl vor impresiona profund.

Ne aflăm în perioada în care imperiul roman era condus de împăraţii Diocleţian şi Maximian, cu titlul de augusti, şi de Galerius şi Constantinus, în calitate

de caesares. Pentru o mai bună conducere a treburilor statului Diocleţian (284-305), prim august şi împărat în Orient, şi-a luat un coleg cu numele de augustus şi anume pe Maximian, căruia i-a repartizat spre administrare apusul. Aşa a luat naştere sistemul de conducere în doi, cunoscut sub numele de dyarchie. Mai târziu, fiecare augustus şi-a luat câte un ajutor, cu rangul de caesar şi anume Diocleţian pe Galerius, iar Maximian pe Constantinus Chlorus şi aşa s-a născut conducerea în patru, tatrarchia.

La 1 mai 305 Diocleţian şi Maximian se retrag de pe tron şi în locul lor devin auguşti Galerius în orient şi Constantinus în occident. Caesares în locul lor devin acum în orient Maximin Daia, iar în occident Severus, care intră în conflict cu Maxentius, fiul lui Maximian, pretendent şi el la acelaşi rang. In timpul evenimentelor tulburi, care au urmat abdicării lui Diocleţian şi Maximian, Constantin pleacă din Nicomedia în apus la tatăl său. Dar Constantin moare în anul 306 după o victorie împotriva picţilor la Eboracum (York, în Britania) şi armata îl proclamă augustus pe Constantin în ziua de 25 iulie acelaşi an. Acesta îşi va consolida poziţia în Occident, pe de o parte, prin victoriile obţinute în Britania şi Gallia, pe de altă parte, prin întărirea armatei sale. In anul 307 se căsătoreşte cu Fausta, fiica lui Maximian, iar după moartea acestuia în 310 îşi va extinde autoritatea şi asupra Spaniei.

Până la moartea lui Maximian, Constantin îşi va lua ca patron divin pe Hercule, protectorul socrului său, iar după aceea îl va părăsi şi se va pune sub oblăduirea lui Sol Invictus, divinitatea orientală adoptată şi de romani. In anul 311 se aliază cu Licinius, noul augustul în orient, după moartea lui Galerius, şi luptă împotriva lui Maxentius, instalat la Roma, după înlăturarea lui Severus. La 28 oct. 312 Maxentius este înfrânt la nord de Roma, pe podul de pe Tibru Ons Milvius (Podul Vulturului), cu toate că poseda o armată mai numeroasă decât a adversarilor săi. Victoria împotriva lui Maxantius este atribuită ajutorului dat de „Dumnezeul creştinilor”.

Potrivit lui Lactanius (De mort. Pers. 44,5) Constantin ar fi avut, în noaptea precedentă luptei cu Maxentius, un vis în care i s-a spus că el va fi învingător, dacă va însemna pe scuturile ostaşilor litera X traversată de P: . Este vorba de chrisma, adică de primele două litere ale numelui Hristos . Această relatare ne este făcută de Lanctantius cam în anul 318, când îşi publica lucrarea mai sus amintită, cu următoarele cuvinte: Commonitus est in quiete Constantinus ut caeleste signum, Des

notaret in scutis atque ita prolium committerec, Facit ut iessus est et traversa littera X summo capite circumflexo Christum notat.

In legătură cu acest eveniment există şi relatarea lui Eusebius din Caesarea în lucrarea Vita Constantini, I, 27-32. Acesta spune că împăratul Constantin dându-şi seama de inferioritatea militară în care se afla, s-a rugat Dumnezeului tatălui său şi i-a cerut s- se descopere cine este, să-l ajute în necazul de faţă: „Si cum şedea împăratul înălţând astfel rugăciune stăruitoare i s-a arătat un semn cu totul fără de seamăn de la Dumnezeu. Era cam pe la ceasurile amiezei, când ziua începuse să scadă, şi Constantin a văzut cu ochii săi pe cer, deasupra soarelui, semnul de biruinţă al crucii făcut din lumină, şi deasupra o inscripţie: „Intru aceasta vei învinge", după care, la vederea unei asemenea privelişti (minuni) şi el şi întreaga armată (care îl însoţea în expediţie) şi asistase la minune au fost cuprinşi de frică. Constantin a povestit mai departe că era descumpănit, neputând să-i priceapă tâlcul. Ori, tot cugetând la ea, iată că s-a lăsat noaptea, fără să prindă de veste. Si în timpul somnului i s-a arătat Hristos-Fiul lui Dumnezeu, cu semnul văzut de el pe cer şi i-a poruncit ca semnul ce i s-a arătat pe cer să-l facă şi să-l folosească spre ajutor ori de câte ori va avea de luptat cu duşmanul. A doua zi a împărtăşit prietenilor săi taina şi a a poruncit să facă semnul, care îl văzuse pe cer labarum, un steag în formă de curce, terminată în partea superioară cu chrisme, iar aceasta încadrată la rândul ei într-o coroană de lauri. Incepând din momentul acela labarum-ul a devenit steagul oficial al armatei române.

Eusebius ne spune mai departe că împăratul „tulburat de viziunea aceasta şi nemai socotind cu cale să se închine altui Dumnezeu, decât Celui ce i se arătase, a chemat la sine pe preoţii deţinători ai învăţăturii Lui, întrebându-i ce fel de Dumnezeu era acela şi care ar putea fi tâlcul arătării semnului văzut de el. Ei i-au răspuns că acela era Dumnezeu Fiul, Unul Născut al singurului Dumnezeu, şi că semnul era simbolul văzut al nemuririi, însemnul triumfal al biruinţei, pe care El o avusese asupra morţii, într-o vreme când sălăşluia în treacăt pe pământ. După aceea ei i-au arătat care fusese pricina acestei veniri pe pământ şi chipul anume în care se făcuse iconomia lui faţă de oameni. Cam în acest fel a fost învăţat atunci. Pe de altă parte, dumnezeiasca arătare, pe care o putuse vedea chiar cu ochii săi, într-un chip atât de neobişnuit, îl umplea de uimire. Si comparând el cereasca viziune cu tâlcuirea cuprinsă în învăţătura lor se întărea în gândurile sale, tot mai încredinţat că Dumnezeu, El însuşi îl adusese la cunoaşterea ei. Drept aceea, a şi cerut să

cerceteze Sfintele Scripturi, iar din preoţii lui Dumnezeu şi-a făcut sieşi sfetnici, adăugând că Dumnezeul cel văzut de el se cerea slujit cu toată osârdia.

Eusebius arată că toate cele relatate de el, i-au fost spuse de Constantin către sfârşitul vieţii, la cca. 25 de ani după eveniment, şi că le-a garantat autenticitatea cu jurământ.

Evenimentul relatat de Lactanius în De mort. Persecutorum şi Eusebius în Vita Constantini a constituit actul prin care s-a explicat convertirea lui Constantin cel Mare la creştinism. Unii învăţaţi însă pun la îndoială valoarea documentară a celor doi autori, mai ales a lui Eusebius. Intre argumentele care se aduc de către aceştia ar fi faptul că întâmplarea de la Ponce Milvius nu este relatată de Eusebius în Historia ecclesiastică; publicată în ultima ediţie în anul 324, ori dacă ea ar fi avut loc, autorul n-ar fi trecut-o cu vederea. Concluzia ar fi că relatarea constituie o interpolare mai târzie în Vita Constantini. Această argumentare nu este însă valabilă, deoarece Eusebius se referă la evenimentul în cauză atât în Discursul său festiv, rostit în faţa împăratului cu prilejul sărbătoririi a 30 de ani de domnie în anul 335 (Tricennalia, 3), cât şi în Hist. Eccl. 9,9.2. In ambele locuri el spune că împăratul s-a rugat la începutul campaniei împotriva lui Maxentin lui Hristos ca să-i ajute în luptă. Că în Vita Constantini, alcătuită după moartea împăratului în anul 337, relatarea este mai bogată în amănunte se datoreşte faptului că la o depărtare atât de mare, evenimentul a fost îmbrăcat în legendă şi cuprinde, poate, şi unele înfloriri. Nucleul evenimentului a fost însă real şi nu trebuie să ne îndoim de el. De altfel, unii cercetători au subliniat faptul că deşi apariţia luminoasă a crucii pe cer se înscrie printre fenomenele cereşti destul de rare, totuşi ea nu este necunoscută. Constantin a fost convins că a văzut semnul crucii pe cer la începutul luptei împotriva lui Maxenţiu, că el reprezintă simbolul lui Iisus Hristos şi că acesta l-a ajutat să câştige lupta.

Relevantă în această privinţă este comportarea sa faţă de creştinism după eveniment. Se ştie, din Panegiricul de la Trier din toamna anului 313 că după intrarea în Roma împăratul n-a urmat drumul tradiţional de triumf spre Capitoliu şi n-a adus jertfă lui Jupiter, aşa cum se obişnuia. Autorul Panegiricului de la Triei nu menţionează nici o divinitate păgână, care l-ar fi ajutat să câştige lupta, la Ponce Milvius, ci face doar referiri la „indicaţiile divine directe" (divina praecepta) date lui Constantin în taină şi care sunt, desigur, de pus în legătură cu Dumnezeul creştinilor. Toate acestea arată o distanţă a lui Constantin faţă de practicile de cult păgâne. Este

adevărat că pe Arcul de Triumf al lui Constantin de la Roma terminat în anul 315 este reprezentat Sol Invictus, dar acesta este opera Senatului păgân din capitala imperiului. In inscripţie se menţionează că victoria a fost obţinută la „intervenţia divinităţii" (instinctus divinitatis) şi capacităţii spirituale a lui Constantin (mentis magnitudine) (Dessau, ILS, 694). Divinitatea este aici numită în sens neoplatonic (Fiinţa absolută), dar ea putea fi Sol Invictus, Constantin era adeptul monoteismului solar de tendinţă filosofică şi considera că aceasta nu este incompatibilă cu credinţa creştină, deoarece Suprema Divinitas din această religie nu-i părea deosebită de Dumnezeul creştinilor. Constantin n-a repudiat dintr-o dată toată moştenirea păgânismului şi la fel ca tatăl său, care fusese monoteist, el considera soarele ca mediator vizibil între Dumnezeul suprem şi oameni.

Constantin a înclinat din ce în ce mai mult spre creştinism şi dovada cea mai clară a atitudinii sale din această vreme a fost statuia sa din Forum, care, după instrucţiunile lui însuşi, trebuia să poarte în mână dreaptă o cruce. Potrivit lui Eusebius (Hist. Eccl. 9,9, 10-11; cf. Vita Constantini, I, 40, şi Tric. 9,8), inscripţia dedicatorie de sub statuie spunea: „Prin acest semn aducător de mântuire, care este adevărata dovadă a puterii, eu am salvat oraşul vostru de sub jugul tiranului, am eliberat Senatul şi Poporul roman, redându-i vechea demnitate şi strălucire".

Deşi până în anul 325 chipurile vechilor divinităţi, mai ales a lui Sol, mai sunty reprezentate, mai cu seamă pe monede, totuşi treptat apar şi simbolurile creştine, în special pe monete şi medaliile, dar şi pe alte obiecte. De pildă, pe un medalion de argint bătut la Ticinum cu prilejul decennaliilor din 315 este reprezentat Constantin cu cască, iar pe ea monogramul lui Hristos (chrisma). Emisiuni monetare de la Siscia din anii 317-318 îl arată pe Constantin cu casca împodobită cu acelaşi simbol, iar în 320 apar monete, care în câmpul lor (avers) au chrisma alături de vexillum. Labarum-ul este întâlnit pe omonetă de bronz bătută la Constantinopol către anul 327. Deşi înceată, această pătrundere a simbolurilor creştine n-ar fi putut apare fără asentimentul lui Constantin, ceea ce arată convingerile sale religioase.

Semnificativă în privinţa simpatiei lui Constantin faţă de creştinism după anul 312 sunt o scrisoare trimisă de el lui Maxenţiu în orient, în care intervine în favoarea creştinilor (Lactantius, De mort, pers.37,1) şi o alta expediată prefectului bunurile confiscate (Eusebius, Hist. Eccl., 10,5, 15-17). Dintr-un alt document aflăm că tot atunci Constantin trimite o sumă mare de bani episcopului ortodox (catolic) Caecilian de Cartagina şi preasfântului cult catolic (ibid.10,6 1-5). Este posibil că orientarea

aceasta atât de rapidă spre Biserică a lui Constantin să se fi datorat şi influenţei episcopului Osius de Cordoba, devenit consilier al Impăratului în problemele religioase. Există şi alte dovezi pentru interesul în problemele religioase. Există şi alte dovezi pentru interesul lui Constantin faţă de cultul creştin, pe care-l scotea necesar fericirii şi prosperităţii imperiului.

Edictul de la Milan

In februarie 313 Constantin şi Licinius se întâlnesc la Milan, unde sărbătoresc şi nunta lui Licinius cu Constantina, sora vitregă a lui Constantin. Aici cei doi împăraţi iau importante hotărâri privind situaţia creştinismului. Mai înainte Galeriu dăduse pe patul de moarte în anul 311 un Edict de toleranţă, prin care recunoştea creştinilor posibilitatea existenţei libere în faţa legilor, cu condiţia să nu tulbure ordinea publică. In schimbul acestei bunăvoinţe ei trebuie să se roage Dumnezeului lor pentru prosperitatea noastră şi a Statului, tot aşa ca şi pentru a lor proprie. Acum, Constantin şi Licinius merg mai departe recunoscând deplina libertate de credinţă pentru creştini şi pentru oricine. Religia creştină trece din starea de illicita în accea de licita. Celelalte culte păgâne au şi ele libertate totală de manifestare. Textul hotărârilor celor doi împăraţi a fost privit de unii învăţaţi ca un Edict, de alţii doar ca o Scrisoare adresată guvernatorilor de provincii, cărora li se dădeau instrucţiuni cum să trateze pe creştini. Acest text ne-a fost trimis de Lactantius (De mort. Per., 48, 2-12) şi de Eusebius de Caesarea (Hist.eccl., 10,5, 1-14) şi preluat de Nichifor Xanthopulos (Hist.eccl., 7, 41). Ultimii doi au un preambul care nu se găseşte la Lactanius. Probabil ce Constantin şi Licinius au alcătuit o serie de instrucţiuni pentru guvernatorii de provincii, pe care să le aibă în vedere în tratarea creştinilor. De fapt, Lactanius ne spune că n-a fost un edict ci o scrisoare a lui Licinius către un guvernator de provincie (praeses); totuşi Eusebius (ibid., 10,1, 1) vorbeşte de o Diataxis, care este echivalentul termenului latin edictum. Variaţiile dintre textul lui Lactantius şi al celorlalţi autori s-ar explica prin faptul că instrucţiunile au fost copiate cu unele deosebiri.

In afară de libertatea deplină de manifestare pentru creştini, aceste hotărâri mai cuprindeau: încetarea oricărui măsuri de urmărire în justiţie a lor, recunoaşterea Bisericii ca o persoană juridică (organism corpogtiu), primirea înapoi a bunurilor confiscate de stat sau compensaţii financiare pentru ele, deplina libertate de

manifestare şi pentru celelalte culte religioase, care au dreptul să-şi urmeze obiceiurile şi credinţele lor şi să cinstească divinităţile pe care le doresc.

Astfel, aşa zisul Edictul de la Milan a pus creştinismul pe acelaşi plan cu celelalte religii păgâne. Nu se poate vorbi deci decât de un triumf parţial al creştinismului faţă de păgâni. Vom vedea că împăratul Constantin va favoriza şi proteja religia creştină. Se poate totuşi afirma că dând libertate creştinismului Constantin a scos păgânismul din condiţia privilegiată, pe care o avea de jure, aşezându-l pe acelaşi plan cu celelalte.

Favorizarea Bisericii de către Constantin

1) Cu timpul împăratul Constantin nu s-a mulţumit să dea creştinismului drepturi egale cu ale celorlalte religii, ci i-a acordat privilegii. Preoţii creştini primeau toate privilegiile, pe care la aveau preoţii păgâni. Ei erau scutiţi de impozite, de sarcinile municipale (munera) şi de orice i-ar putea împiedica de la săvârşirea îndatoririlor lor religioase. Dar aceste privilegii au făcut ca mulţi membri ai Sfaului municipal (curia. Ord. decurionum) să intre în cler şi să mărească în chip exagerat numărul preoţilor. De aceea, împăratul s-a văzut obligat să limiteze acest drept numai pentru decurionii (membrii Sfatului) care înlocuiau pe preoţii decedaţi. Situaţia juridică nouă, de care beneficiază Biserica, este arătată de faptul că testamentele şi moştenirile, care i se lăsau, erau recunoscute ca valabile.

2) Episcopii au primit dreptul de a elibera pe sclavi şi de a-i face cetăţeni romani, drept avut până atunci numai de guvernatorii de provincie. In acelaşi timp episcopii primeau dreptul de judecată fără apel. Fiecare din părţi putea transfera procesul în faţa judecăţii unui episcop şi sentinţa era definitivă.

3) Biserica a primit din partea statului donaţii foarte mari fie proprietăţi, fie bunuri materiale (bani, grâu). Sub influenţa Bisericii au fost îndulcite multe pedepse date criminalilor.

4) Lui Constantin i se atribuie construirea a numeroase biserici: la Roma, biserica Sf.Petru şi cea din Lateran; la Constantinopol, Sfinţii Apostoli, Sf.Irina şi probabil, Sf.Sofia în forma anterioară celei zidite de Iustinian în secolul al VI-lea; la Ierusalim, Biserica Sf. Mormânt (apoi a Invierii); la Bethleem a Naşterii; pe Muntele Măslinilor, Biserica Înălţării, la Cirta (Numidia), Nicomedia şi Antiohia alte locaşuri sfinte. El a donat bisericilor ridicate din ordinul său mari domenii. De pildă, domeniile

date bisericilor din Roma aduceau anual un venit de peste 30.000 solidi (monete de aur) numai din închirierea lor. Tuturor bisericilor din imperiu le-a dat grâu, au fost atât de mari, încât împăratul Lovian (363), deşi foarte credincios, a fost nevoit să le reducă la două treimi.

5) Constantin a favorizat pe creştini să intre în administraţie chiar şi în posturile cele mai înalte, unde se cerea să fii de origine nobilă. De pildă, Ablabius praefectus praetorie, al său, a fost creştin de origine modestă, fiul unui funcţionar din Creta. O cercetare recentă a arătat că în timpul său au fost 16 înalţi domnitori păgâni şi 10 creştini.

6) El a fost favorizat de asemenea, comunităţile compuse în majoritate de creştini. Maiuma, portul creştin al Gazei, obţine rangul de cetate, iar Orkistos, sat pe teritoriul Nacoleei în Frigia, primeşte rangul de civitas „pentru că toţi locuitorii sunt cunoscuţi a fi adepţi ai celei mai sfinte religii".

Faţă de păgâni Constantin a fost tolerant. Totuşi, se pare că în anul 324 a pronulgat o lege împotriva prezicerilor, lucru care i-a încurajat pe creştinii zeloşi să oprească orice sacrificiu. In consecinţă, împăratul a promulgat un edict prin care presa pe păgâni să treacă la creştinism, dar îi autoriza în acelaşi timp să-şi venereze vechile divinităţi, interzicând creştinilor să-i maltrateze. Mai târziu Constantin a dat ordin să fie distruse trei temple celebre, unele cunoscute prin prostituţia sacră. In 331 Constantin a confiscat pământurile şi tezaurele templelor, despuind chiar statuile divinităţilor de olacajul lor de aur. In sfârşit, puţin timp înainte de moarte a interzis sacrificiile păgâne.

Controversele donatiste

In Biserica africană, mai cu seamă în provincia Numidia, au apărut tulburări din cauza atitudinii, pe care aripa rigoristă a credincioşilor o avea faţă de aceia care în timpul persecuţiilor nu se comportaseră cu toată demnitatea şi predaseră chiar autorităţilor cărţile sfinte. Ei erau numiţi trădători (traditores) şi căzuţi (lapsi), fiind condamnaţi pentru totdeauna. La fel erau condamnaţi şi aceia care se sustrăgeau edictelor de persecuţie. Mensurius, episcopul Cartaginei, era apărătorul tendinţei moderate, dar după moartea sa a fost ales episcop diaconul Caecilian, hirotonit numai de episcopul Felix dintr-un oraş mic, fără să fi aşteptat venirea celorlalţi episcopi din Numidia, cum era normal. Aceşti episcopi au considerat hirotonia nulă şi

au ales în locul lui Caseilian pe Mogoriacus, succedat la scurt timp de Donatus de la care vine numele mişcării religioase.

In anul 314 Constantin convoacă un sinod la Arles unde participă 33 episcopi din occident. Sinodul condamnă pe donatişti, care se plânseră lui Constantin. Mai târziu, în anul 316 se convoacă un alt sinod la Milan, care confirmă hotărârile sinodului de la Arles. Intre timp Constantin îşi schimbă atitudinea faţă de donatişti şi în anul 321, le dă deplină libertate de cult. Deşi împăratul a făcut eforturi să aplaneze această schismă, recurgând uneori chiar la reprimări sângeroase, totuşi donatiştii au rămas intransigenţi, suferind martirul. Tulburările provocate de ei şi au durat până la invaziile arabe. Intr-o scrisoare adresată unui înalt funcţionar din Africa, împăratul scria: „Eu consider ca absolut contrar legii divine ca să ne petrecem timpul în astfel de certuri şi controverse; ele ar putea atrage mânia Dumnezeului suprem (summa Divinitas) nu numai asupra neamului omenesc, dar şi asupra mea, care sunt însărcinat prin voinţa să cucerească cu guvernarea tuturor lucrurilor lumeşti. Iar mai târziu, într-o scrisoare adresată lui Domitius Celsus, vicarul Africei, el spun: „Ce datorie mai mare aş putea avea, în virtutea puterii imperiale care mi-a fost dată, decât aceea de a înlătura erorile şi a reprima actele iresponsabile, pentru a face ca toţi să se închine Dumnezeului atotputernic, în cadrul unei religii autentice, într-o înţelegere adevărată şi cinstire, care i se cuvine.

Sinodul de la Niceea (325)- Episcopul de Tomis

Arie, preot la Alexandria, ucenic al lui Lucian, celebru profesor la Antionia, mare teolog şi martir, a început să propăvăduiască o învăţătură eretică în legătură cu persoana Fiului lui Dumnezeu. Bazându-se pe dogma neoplatonică, potrivit căreia Dumnezeu este o monedă indivizibilă el susţine că Fiul trebuie să fie posterior Tatălui, şi că a fost un timp, când el n-a existat: Fiul a fost creat ex nihilo, fiindcă substanţa Tatălui este indivizibilă, şi este deci o creatură. Alexandru, episcopul de Alexandria, a văzut în aceasta o erzie şi a refuzat să acorde împărtăşanie lui Arie. După aceea convoacă un sinod cu episcopii egipteni şi-l condamnă pe Arie. Acesta pleacă şi cere ajutorul la doi episcopi cu mare renume şi anume a lui Eusebiu de Nikomedia şi Eusebiu de Caesarea. Toate acestea au provocat mari tulburări în Biserică, încât îl determină pe Constantin să scrie tuturor teologilor, cerându-le să nu se certe pentru probleme atât de fine, ci să le rezolve, dacă au opinii diferite, ca

filosofii păgâni, care, chiar dacă nu sunt de acord unii cu alţii, trăiesc totuşi bine împreună. El adaugă că pentru Alexandru şi Arie împăcarea ar fi mai uşor de realizat, fiindcă amândoi cinstesc „Prevedenta" şi pe Iisus Hristos: „Daţi-mi calmul zilelor mele, odihna nopţilor lăsaţi-mă să gust plăcerea existenţei liniştite:. Oasius de Cordobe, care a dus scrisoarea la Alexandria, a avertizat însă pe Constantin că problemele sunt mult mai complicate şi că se vor rezolva uşor.

Prezicerea lui Osius de Cordoba s-a adeverit, căci împăratul a hotărât, pentru dobândirea liniştii şi unităţii în Biserică, să convoace Primul Sinod Ecumenic de la Niceea în anul 325. Au participat 318 părinţi, între care, după mărturia lui Eusebiu de Caesarea, şi reprezentatul Scythiei, desigur episcopul de Tomis, Constantin este şi el prezent şi pronunţă un discurs introductiv în limba latină (limba oficială), în care cerea episcopilor să găsească o soluţie de unire.

După lungi dezbateri învăţătura lui Arie a fost condamnată ca erezie şi s-a adoptat formula că Fiul lui Dumnezeu este de o fiinţă cu Tatăl şi deci cu El. Sinodul a alcătuit primele 7 articole ale Simbolului de credinţă (Crezul) care sunt de atunci încoace spuse fără întrerupere în Biserică. S-a încercat, de asemenea, să se stabilească data Paştelor care se serba diferit în diverse locuri ale imperiului şi s-a hotărât ca întreaga creştinătate să sărbătorească Paştele în Duminica I-a după lună plină ce urmează echinocţiului de primăvară. Dacă se întâmpla să cadă odată cu Paştele evreilor, atunci creştinii trebuiau să amâne sărbătorirea în Duminica următoare sau să o pună cu o săptămână înainte.

S-au reglementat, de asemenea, probleme de disciplină bisericească. Preoţilor nu le era, de exemplu, permis să părăsească oraşul sau satul fără autorizaţia episcopului. Episcopii din capitalele de provincie (Episcopii metropolitani) primeau dreptul să convoce de două ori pe an pe episcopii din provincia (eparhia) lor. Un episcop nu putea fi hirotonit fără aprobarea mitropolitului şi a majorităţii episcopilor din provincie. Episcopul de Alexandria, primeşte autoritate jurisdicţională peste Egipt, Lybia şi Pentapolis, iar papa de la Roma asupra diocezei suburbicare (Italia de sud ş Sicilia), unde nu existau mitropoliţi. In mod curajos, sinodul nu ratifică primatul Cartaginei asupra diocezei Africa, deşi Caecilian a fost prezent. Aici rămâne stabilit ca decanul episcopilor, din orice oraş ar fi să aibă primatul în fiecare provincie. Se acordă unele onoruri scaunului episcopal de Ierusalim, deşi el rămâne mai departe dependent de mitropolitul de Caesarea, capitala provinciei.

După sinod, prin anul 327, Constantin încearcă să readucă în Biserică pe Arie şi discipolii săi, Eusebiu de Nikomedia şi Theognis de Niceea, dar se opune Alexandru de Alexandria şi apoi Athanasie, succesorul său, Athanasie va fi chiar exilat la Augusta Treverorum (Triei, n R.F.G).

Pelerinajul Sf.Elena la Ierusalim (326-327)

Pe la sfârşitul secolului al IV-lea, în timpul păstoririi Sfântului Ambrozie, episcopul Madiolanului, se vorbea despre o călătorie făcută de mama lui Constantin cel Mare, Sfânta Elena, la locurile sfinte. Cu acel prilej ea ar fi găsit şi crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul, îngropată cu celelalte două, ale tâlharilor. Locul exact al descoperirii i-ar fi fost arătat de un evreu. Pentru a şti care este crucea adevărată a răstignirii Mântuitorului, Sfânta Elena a făcut să se atingă de toate trei trupul unui tânăr bolnav. Aceea care l-a vindecat a fost considerată crucea Mântuitorului. O parte din cuiele crucii au fost topită şi materialul a fost utilizat în casca de fier a împăratului şi pentru frâul calului. Fragmente din cruce au fost împărţite diverselor biserici. După tradiţie, Sf.Elena ar fi murit la Constantinopol pe la vârsta de 80 de ani şi corpul ei a fost pus într-un sarcofag de porfiră şi transportat la Roma. Azi, în Muzeul Vatican, se poate vedea un sarcofag de porfiră, frumos lucrat, care este atribuit Sfintei Elena.

Urmările convertirii lui Constantin

Convertirea lui Constantin a fost un act de importanţă capitală. Până atunci creştinii constituiau o minoritate în imperiu şi aparţineau mai cu seamă populaţiei modeste de la oraşe. Aristocraţia senatorială era în marea ei majoritate păgână. Armata şi ţăranii erau în majoritate păgâni, în afară poate de Africa şi Egipt. In aceste condiţii şansele creştinilor de a avea un împărat dintre ei erau mici şi fără un împărat creştin convertirea populaţiei din imperiu ar fi fost mult timp amânată. Numeroşi creştini au existat şi în Perisa, dar ei nu au avut şi un rege persan care să se convertească, ei au rămas în minoritate.

Convertirea lui Constantin a influenţat şi raporturile dintre Stat şi Biserică. Socotindu-se slujitorul lui Dumnezeu, responsabil în faţa lui de bune rânduială din Biserică, el a ezitat nici o dată să intervină în treburile acesteia în mod hotărâtor. El a

creat precedentul după care singur împăratului putea să convoace un sinod ecumenic, iar Biserica a început autoritatea sa fără disuţie. Donatiştii şi Athanasie au apelat la împărat plângânu-se mpotriva unor sinoade eclesiastice.

Politica internă

Grija pe care am văzut că a manifestat- Constantin faţă de Biserica creştină, străduindu-se să contribuie la asigurarea unităţii sale, pornea nu numai dintr-un adânc sentiment religios, ci şi din necesităţi practice, politice. El era convins că unităţii imperiului trebuie să-i corespundă unitatea de credinţă. Apărarea imperiului, ordinea şi unitatea sa internă au fost ţeluri spre care a tins toată viaţa împăratul Constantin şi în acest sens el a şi luat o serie de măsuri politice, administrative sau economice, care au încadrat imperiul în forme noi, durabile pe o lungă perioadă de timp.

In politica administrativă şi militară el va pşăstra orientările generale ale lui Diocleţian (împărţira imperiului în peste 100 de provincii), guvernate de conducători laici, (praedides) şi militar, (duceri), apoi gruparea acestora în unităţi mai mari numită dioceneze, dar le va duce mai departe creând forme noi. De aceea, în literatura de specialtitate toate acestea sunt cunoscute sub numele de reformele diocletiano-constantiniene.

Lui Constantin i se atribuie înfiinţarea între anii 318-326 a prefecturilor praetorie, adică unităţilor administrative mai mari decât diocezle. Au fost înfiinţate mai întâi trei între anii 318-326 şi anume:

1) a Orientului care cuprinde tot orientul, Asia Mică şi Peninsula Balcanică;

2) a Italiei în care intră şi Africa;

3) a Galliei care cuprinde Gallia, Italia, Africa şi două în orient, Orientul şi Illyricum. Numărul prfecturilor a variat cu timpul şi abia de la sfârşitul secolului al IV-lea (anul 395) vor rămâne patru stabile: Illyricum şi Orientul, care vor aparţine împăratului de răsărit, Gallia şi Italia, sub controlul împăratului de apus. O praefectura praetorio era condusă de un praefectus praetorio, iar o dioceză de un vicarius.

In domeniul economic Constantin ia o serie de măsuri cu scopul de a consolida procesul de stabilizare a preţurilor iniţiat de Dioleţian prin Edictum de

pretiis rerum verralium din anul 301, iar în domeniul financiar, emite moneta de aur, cunoscută sub numele de aureus sau solidus, care va avea o greutate de 1/62 dintr-o libră (o libră cântărea 327,45 g), adică 1,55g şi va rămâne moneta Imperiului bizantin şi etalonul de schimb pentru lumea de atunci până târziu în vremea Comnenilor. Constantin emite şi o monedă nouă de argint (siligua) şi una de bronz (follis), care vor fi banii obişnuiţi de schimb în afacerile curente.

Raporturile cu Licinius

La întâlnirea dintre Constantin şi Licinius, soldată cu emiterea Edictului de libertate a creştinilor şi cu căsătoria lui Licinius cu Constantina, sora lui Constantin, cei doi împăraţi se înţeleseseră să domnească fiecare pe câte o jumătate de imperiu. Constantin în apus, iar Licinius în răsărit. Dar înţelegerea şi colaborarea dintre cei doi împăraţi n-au fost întotdeauna dintre cele mai bune şi ele s-au deteriorat mai cu seamă prin anii 319-320. Cauzele desensiunilor dintre ei sunt multiple, dar una dintre cele importante a fost adoptarea de către Licinius a unei atitudini duşmănoase faţă de creştini. In unele cazuri el a şi dat ordin ca aceştia să fie persecutaţi, iar cultele păgâne susţinute. Conflictul dintre cei doi împăraţi atinge punctul maxim în anul 324 când, la Chrysopolis, lângă Calcedon, Licinius este înfrânt după o luptă crâncenă. I se cruţă viaţa, dar nu mult după aceea, amestecându-se, se pare, împreună cu goţii de la Dunăre într-un complot împotriva împăratului, a fost ucis din ordinul lui Constantin.

Rămas singur împărat în anul 324 peste tot imperiul, Constantin va instaura monarhia erditară asigurată până în anul 361 de fiii săi. In felul acesta ia sfârşit colegiul de conducere instaurat de Diocleţian.

Bizanţul, noua capitală a imperiului.

Una dintre primele măsuri întreprinse de Constantin a fost stabilirea unei noi capitale a imperiului. El a ales pentru aceasta oraşul Byzantion; de pe malul vestic al Bosforului. Alegerea locului se explică prin raţiuni strategice şi economice. De aici, se putea supraveghea frontiera cea mai ameninţată a Dunării de Jos şi în acelaşi timp

duşmanul persan. Bizanţul era destinat să devină o mare piaţă mondială. Istoricul Polybius (sec.II î.Hr.) admira aşezarea sa incomparabilă, spunând că schimburile comerciale dintre oraşele din bazinul Mării Negre şi Grecia, nu se putaeu face decât pe aici, nici o corabie nu trecea dintr-o parte într-alta fără asentimentul locuitorilor din Bizanţ. Polybius zicea că bizantinii în maâa lor produsele Pontului Euxin, indispensabile umanităţii. In epoca creştină Bizanţul era şi locul de trecere spre Ierusalim, cu prilejul pelerinajelor la locurile sfinte. Tot Bizanţul era menit să deevină scutul elenismului împotriva popoarelor barbare..

La lucrările de zidire a noii capitale au luat parte şi 40.000 de goţi. O nouă incintă a oraşului, cu un nou plan urbanistic au fost trasate, pentru a corespunde trebuinţelor sporite. Zidul de apărare pornea de la Marea de Marmara şi ajungea la Cornul de Aur. Oraşul a primit un nou statut municipal asemănător aceluia al Romei şi a fost împărţit în 14 cartiere (regiones), dintre care două se aflau în afara zidului de apărare. Pentru a atraga populaţia din imperiu împăratul a acordat Imunităţi fiscale şi privilegii comerciale. Mai mult decât atât tot el l-a împodobit cu opere de artă aduse din toate părţile lumii greceşti şi romane. Anonymus Valesianus, 6,30 ne spune: „In amintirea victoriei fără egal (împotriva lui Licinius, cumnatul său şi coimperator) a numit Constantin (vechiul) Bizanţ după sine însuşi Constantinopol. El a împodobit oraşul, ca şi cum ar fi patria sa natală, cu tot felul de opere şi dorea să-l pună pe aceeaşi treaptă cu Roma. Astfel el a adus aici din toate părţile cetăţeni şi le-a făcut tot felul de daruri bogate, că el a cheltuit aproape toţi banii imperiului. El a orânduit şi un senat de rangul doi, al căror titlu era de clari (senatorii romani purtau titlul de clarissimi).

Lucrările începute în anul 324 s-au terminat în anul 330 şi în ziua de 11 mai au avut loc sărbătorile de inaugurare, care au durat 40 de zile. Numit oraşul lui Constantin (Constantinopol) sau Noua Romă, acesta va deveni centrul politic, religios, economic şi cultural al imperiului pentru o perioadă de o mie de ani.

Activitatea politică şi mlitară la Dunărea de Jos

Deşi până în anul 324 Constantin era în mod oficial împărat peste partea apuseană a imperiului, el s-a interesat îndeaproape de Peninsula Balcanică şi regiunile de la Dunărea de Jos în cea mai mare parte sub autoritatea lui Licinius. Amâdoi iau o serie de măsuri de fortificare a limesu-ului dunărean, refăcând multe

cetăţi din Dobrogea, între care cea mai importantă este Tropaeum Traiani (Adamclisi).

In anii (314-315) Constantin respinge atacurile goţilor şi carpilor de dincolo de Dunăre şi îşi ia titlul de Gothicus Maximus şi Carpicus Maximus. Mai târziu, prin anul 323, când cei doi împăraţi se aflau în conflict, Constantin respinge atacurile vizigoţilor (thervingilor) conduşi de Rausimodus. In anul 324 înfrânge la Chrysopolis lângă Chalcedon armatele lui Licinius şi de aici înainte va rămâne singur împărat peste tot imperiul, instaurând astfel, monarhia erditară, care va fi asigurată până în anul 361 de către fiii săi. O amintire despre luptele de la Chrysopolis o reprezintă şi inscripţia funerară pusă în amintirea subofiţerului (biarcus) Valerius Victorinus la Ulmetum în Dobrogea, despre care se spune că a murit luptând contra a(d)versarios. Valerius Victorinus aparţinea armatei lui Licinius.

Rămas singur împărat Constantin acordă o şi mai mare atenţie întăririi frontierei dunărene. In anul 328 construieşte chiar un pod peste Dunăre între cetăţile Oescus (Gighen, în Bulgaria) şi Sucidava (Celei-Corabia, în România). Totodată reface ori construieşte din nou multe cetăţi şi castre pe malul stâng al Dunării, mai ales în Oltenia şi Banat, unde aduce unităţi militare terestre şi navale. Intre aceste cetăţi menţionăm: Drobeta, Dierna, cetăţile din localităţile Pojejena, Gornea, Sviniţa, Dubova (în Banat), Desa (Oltenia), Turnu Măgurele şi altele. O cetate despre care ştim sigur că a zidit-o din temelii (a fundamentis) este şi Daphne (Constantiniana Daphne), aflată la vărsarea Argeşului în Dunăre, faţă în faţă cu cetatea Transmaridca din Bulgaria.

Toate aceste măsuri n-au putut împiedica însă marea invazie a goţilor din iarna anilor 331-332 aflaţi în câmpia munteană şi care au trecut în sudul Dunării, poate şi în Scythia Minor prădând o parte din localitate autohtonilor. Campania împotriva goţilor a fost condusă de fiul lui Constantin şi anume Constantin al II-lea, care era Caesar. Ea a fost încununată de succes şi în urma victoriei s-a încheiat în anul 332 o pace între bizantini şi goţi. Prin această pace (foedus) goţii deveneau aliaţi (foederaţi) ai imperiului bizantin, dar se obligau să dea statului bizantin ajutor militar, ori de câte ori acesta avea nevoie. In schimb, bizantinii le dădeau goţilor subsidii anuale (annonae foederaticias), adică bani, alimente şi îmbrăcăminte. Goţii mai primeau dreptul să facă comerţ în oraşele bizantine de pe Dunăre, fără restricţii. Pentru garantarea păcii, încheiată cu regele (Ariaricus) era dat ca ostaş la Constantinopol fiul acestuia Athanarici, viitorul conducător al goţilor, care va crea

mari probleme imperiului. Pentru a-i măguli pe goţi, bizantini au ridicat la Constantinopol o statuie a regelui Ariaricus. Cercetările arheologice din anii din urmă au arătat că bizantinii au refăcut un vechi castru roman, aflat pe teritoriul comunei actuale Pietroasele, jud. Buzău şi l-au pus la dispoziţia goţilor spre a fi reşedinţă regelui lor

Regiunea în care goţii aveau dominaţia politică chiar şi asupra autohtonilor daco-romani cuprindea sudul Moldovei, al Basarabiei şi nord-estul Munteniei. In schimb, stăpânirea şi administraţia bizantină era recunoscută în Banat, iar în Oltenia şi Muntenia e zonă largă în nordul Dunării, care mergea până în zona deluroasă. Democraţia clară a acestei zone a face ceea ce astăzi arheologii şi istoricii numesc „Brazda lui Novac de nord", adică un val mare de pământ, vizibil şi astăzi, care porneşte de la Turnu Severin şi ajunge, urmărind limita sub deluroasă, până la Buzău.

Supunerea goţilor de la nord de Dunăre şi transformarea lor în federaţi au creat imperiului o mai mare securitate în această zonă ameninţată şi au oferit condiţii de viaţă mai favorabilă pentru populaţia autohtonă, daco-romană, rămasă pe loc după retragerea aureliană. In acelaşi timp misiunea creştină în rândul goţilor şi al autohtonilor s-a putut face în mod liber. Potrivit informaţiei dată de istoricul eclesiastic Socrata, Hist. Eccl. II, 41, atunci s-a putut începe evanghelizarea în nordul Dunării, pusă ca o condiţie de Constantin în tratatul de pace. Astfel, Constantin cel Mare, deschide o nouă etapă în legăturile dintre Imperiu şi regiunile de la Dunărea de Jos, atât sub raport politi, economic, cultural, administrativ, cât şi religios. Continuitatea etnică daco-romană va fi asigurată iar creştinismul va pătrunde în marea masă a autohtonilor şi goţilor. Dovada acestui progres în creştinare o constituie nu numai descoperirile arheologice dar şi cele literare şi lingvistice. Terminologia de bază creştină, de origine latină, se formează acum şi între termenii cei mai semnificativi este basilica care a dat în limba română: biserică. Cercetările arheologice recente au scos la iveală două basilici, creştine din secolu al IV-lea foarte probabil din timpul lui Constantin şi a fiilor săi, una la Gostavăţ, jud.Olt (aflată pe ruinele fostului castru roman de la Slăveni), şi alta la Porolissum, în Transilvania (azi Moigrad). Acestea sunt cele mai vechi basilici din Dacia. Se poate spune luând în considerare descoperirile arheologice şi cele lingvistice, că religia creştină a cuprins masa autohtonă în perioada constantiniană. La goţi pătrunderea creştinismului a fost mai lentă, dar nu la toate triburile. Unele dintre ele, l-au primit de timpuriu prin misionarii

creştini luaţi prizionieri din provinciile sud-dunărene ori chiar din Asia Mică. Istoricul bisericesc Filostorgius, Hist.eccl., II, 5 spune că chiar de la mijlocul secolului al III-lea goţii au adus prizonieri creştini din Asia Mică, chiar din Capadocia, şi că printre aceştia erau „mulţi clerici" care au adus la dreapta credinţă pe păgâni. Intre aceşti prizoneri creştini s-au aflat şi strămoşii lui Ulfila, care a fost hirotonit episcop, în vremea lui Constantin pentru goţii de la nordul Dunării. Ulfila a fost o mare personalitate bisericească şi culturală, fiindcă în afară de misiunea şi slujirea în biserică, a tradus în limba gotică Biblia, monument de limbă şi cultură germană până astăzi. Dar Ulfila, hirotonit, cum am spus, în vremea lui Constantin la Constantinopol, a fost precedat în activitatea sa bisericească de un alt episcop, anume de Theofil, care a şi participat la Sinodul I ecumenic de la Niceea şi a semnat actele.

Cu mici întreruperi etapa deschisă de Constantin cel Mare va dura până la sfârşitul secolului al IV-lea şi ea reprezintă un moment esenţial în procesul continuităţii şi creştinării daco-romane.

Ultimii ani din viaţa lui Constantin

Istoricul bisericesc Eusebiu de Caesarea ne dă în lucrarea sa De vita Constantini, IV, 60 şi urm. Amănunte despre faptele din urmă ale lui Constantin, despre modul cum s-a pregătit să se boteze, despre moartea şi înnmormântarea lui. La Constantinopol el a zidit Biserica „Sfinţilor Apostoli", în care trebuia să fie înmormântat, înconjurat de sarcofagele celor doisprezece apostoli, monument de o strălucire arhitectonică deosebită şi care va deveni de-a lungul istoriei imperiului gropnită şi pentru cei mai mulţi împăraţi. Apoi, după sărbătoarea Paştelor, simţându-şi puterile slabite, a plecat la băi în oraşul Mellenpolis, din Bithinia. Locul unde a murit împăratul se chema Charax (azi Hereke aproape de Ghebze în Turcia).

Iată câteva extrase din relatarea lui Eusebius: „După săvârşirea primelor îndatoriri ale praznicului Paştelor, Constantin a petrecut mântuitoarea sărbătoare cu fast şi bucurie multă, făcând din ea şi pentru sine şi pentru ceilalţi un prilej de împlinire în care a zăbovit până în ultimele-i clipe de viaţă, când Dumnezeu l-a găsit vrednic, la sorocul potrivit, să fie mutat la o viaţă mai bună. Totul a început cu o stare de slăbiciune, care apoi s-a înrăutăţit şi l-a făcut pe Constantin să-şi părăsească oraşul şi să se ducă într-o localitate cu băi calde de unde, în fine, a ajuns în oraşul purtând numele mamei sale. Si zăbovind el în casa de rugăciune închinată

mucenicilor, a înălţat lui Dumnezeu rugăciuni. Dar, încredinţându-se, pe clipă ce trecea, de apropierea sfârşitului, Constantin s-a pătruns de gândul că venise vremea să se cureţe de toată greşeala săvârşită, de-a lungul întregei vieţi, încredinţat fiind că tot păcatul, ce-l va fi putut face ca simplu om ce era, îi putea fi luat de pe suflet prin mântuitoarea îmbăiere (a botezului). Convins, deci, de acest lucru, a îngenuncheat şi a început să se roage fierbinte lui Dumnezeu, spovedindu-se pe loc în biserica aceea închinată mucenicilor şi învrednicindu-se pentru întâia oară de rugăciunile de dezlegare.

Pe urmă, a părăsit cetatea şi a ajuns într-una din localităţile aflate în imediata apropiere a Nicomediei, unde, chemând la sine pe episcopi, le-a vorbit în felul următor: „Sosit-a clipa la care am nădăjduit atâta vreme şi la care tânjind, mult m-am rugat, spre a dobândi mântuirea de la Dumnezeu. A sosit vremea ca şi noi să meritäm a fi însemnaţi cu pecetea nemuririi, vremea mântuitoarei pecetluiri, pe care, cândva, îmi doream să o dobândesc în apele Iordanului, acolo unde şi Mântuitorul s-a făcut părtaş ei, spre a ne da astfel pilda spălării de păcat. Dar Dumnezeu care ştie ce anume ne este de folos, vrea să ne împărtăşim de ea chiar acum şi aici…”.

Auzindu-i vorbele, episcopii au purces la cele cuvenite împărtăşindu-i şi cu dumnezeieştele taine, nu însă înainte de a-i fi cercetat cu multă grijă credinţa. Aşa a ajuns Constantin să fie, din veac, cel dintâi împărat care s-a învrednicit de desăvârşirea celei de a doua naşteri întru tainele lui Hristos.

După săvârşirea celor cuvenite, Constantin s-a îmbrăcat în straie împărăteşti, majestoase şi strălucitoare ca lumina şi s-a întins pe un pat, alb ca neaua, ne-mai-primind pe el purpura. Iar în urmă, ridicând glasul, a înălţat lui Dumnezeu o rugăciune de mulţumire, adăugând următoarele: „In clipa aceasta pot cu adevărat spune că sunt fericit: acum ştiu că m-am împărtăşit din dumnezeiasca lumină…”. După care şi-a amintit şi de cei nefericiţi, căinându-i pe toţi cei lipsiţi de astfel de bucurie.

Apoi au început să se perinde pe dinaintea lui comandanţi de armată şi cei de mari unităţi, cărora le dădeau lacrimile şi ne văieta că sunt pe cale să rămână singuri, urându-i, de aceea, viaţa cât mai lungă. Dar împăratul le-a răspuns că abia acum fusese el găsit vrednic de adevărata viaţă şi că numai el pricepea din ce fel de răsplată începuse să se împărtăşească.

Toate acestea s-au petrecut în marele, prea-cinstitul şi prea-sfinţitul praznic al Rusaliilor…. Aşadar într-o asemenea sărbătoare a fost învrednicit Constantin de

cele arătate mai sus; iar in cea din urma zi, pe la amiaza a fost si el luat sus, la Dumnezeu, lăsându-ne nouă, muritorilor, ce avea el înrudit cu firea noastră…

Aşa s-a sfârşit Constantin.

Indată după aflarea veştii, soldaţii gărzilor şi cei din garda de corp au început să-şi sfâşie hainele şi căzând la pământ se băteau cu pumnii în cap, jeluindu-se şi chemându-şi pe stăpânul, domnul şi împăratul lor, aşa cum chiamă fiii pe un adevărat părinte. De altfel, atât generalii comandanţi, cât şi centurionii nu-l pomeneau pe Constantin decât numindu-l „salvator", „strajă" şi binefăcător". Restul oastei, dându-i onorurile cuvenite, îi simţea lipsa, aşa cum simt tuemele lipsa unui păstor. Si tot aşa a început şi lumea să alerge prin întreg oraşul, revărsându-şi adânca durere prin ţipete şi strigăte; unii păreau pradă unei adevărate prăbuşiri lăuntrice; fiecare resimţea jalea ca ceva de la sine, ca o lovitură primită de el însuşi, ca şi cum nimănui nu i-ar fi rămas acum nimic, care să-i facă viaţa vrednică de a fi trăită.

Apoi, soldaţii ridicându-i trupul, l-au aşezat într-un sicriu de aur pe care, acoperindu-l cu purpura imperială, l-au dus până în oraşul care-i poartă numele (Constantinopol), unde l-au aşezat în principala încăpere a palatului, pe o platformă mai înaltă. Acolo, în jurul ei, pe sfeşnice de aur, au aprins torţe, oferind privirilor o privelişte extraordinară, cum nu se mai văzuse cu nici un prilej, din negura vremurilor; trupul neînsufleţit al împăratului era aşezat chiar în inima palatului, sus, în sicriul lui aur, împodobit cu însemnele imperiale, cu purpura şi cu diadema, păzit zi şi noapte, de jur-împrejur, de strejii fără număr

Condamnaţi întregii armatei, comiţii şi întregul cin al dregătorilor, căror datina le ceruse până atunci să îngenuncheze înaintea împăratului, nu şi-a schimbat cu nimic atitudinea, ci fiecare dintre ei, la momentul potrivit pătrundea înăuntru şi îngenunchind, îi aduceau omagiul ca şi cum el ar fi fost încă în viaţă.

Aceştia au fost, deci, cel dintâi. Lor le-au urmat membrii senatului şi toţi înalţii ai statului, iar mai pe urmă, poporulu de rând, puhoi, venind cu femei şi copii ca să nu scape prilejul.

Iată, deci, onorurile care i-au fost date de cei de aici, celui atât de mult preţuite de Dumnezeu.

Ajuns în oraş, fiul său cel mijlociu (Constantinus) a trimis să fie adus trupul tatălui său, s-a aşezat în fruntea cortegiului funebru, urmat de oştirea grupată pe unităţi, iar după aceasta o mulţime fără de număr de oameni din popor.

Trupul împăratului era străjuit din toate părţile de lăniceri şi ostaşi din infanteria grea. Ajungând la Biserica Apostolilor Mântuitorului, aceştia au depus sicriul, îngăduind noului împărat, Constantinus, să-şi cinstească părintele, atât prin prezenţa sa, cât şi printr-a celor de faţă, şi să împlinească tot cei cerea lui solemnitatea.

Mai apoi el şi-a dat de o parte, iar unităţile de soldaţi iau urmat exemplul. In mijloc au păşit slujitorii lui Dumnezeu, mulţimea credincioşilor şi a curioşilor. Slujitorii luyi Dumnezeu au săvârşit dumnezeiasca slujbă a înhumării, înălţând cuvenitele rugăciuni. Culcat în altul acelei platforma, fericitul Constantin primea dovada măreţiei sale: „Nu se mai stăpânindu-şi lacrimile mulţimea nenumărata poporului îşi unea glasul cu preoţii lui Dumnezeu, adresându-i acestuia cu glas de jale rugile lor spre mântuirea sufletului împăratului, îndeplinind astfel dorinţa fierbinte a acelui om atât de plăcut lui Dumnezeu…."

Dintre toţi împăraţii Romei, Constantin a fost singurul care l-a preaslăviot pe Dumnezeu, împăratulu a toate, cu atât de mare dăruire; El singur a mărturisit şi a răspândit „făţiş tuturor, învăţătura lui Hristos; al singur a proslăvit Biserica Lui, aşa cum nimeni nu o mai făcuse vreodată; el şi numai ela spulberat rătăcita credinţa idolatrică, stârpind-o cu totul. El a desfiinţat toate formele de idolatrie, şi a fost singurul învrednicit, atât în timpul vieţii cât şi după moarte cu asemenea dovezii de preţuire, cum nu ia fost date niciodată niciunui Elen, niciunui barbar, ba chiar nici măcar vreo unuia dintre romanii cei mai de seamă; asemenea om nu s-a mai pomenit din adâncurile vremurilor."

Imperiul bizantin sub urmaşii lui Constantin cel Mare

Constantinus II-lea (337-361).

La moartea lui Constantin imperiul nu avea încă un Augustus desemnat, situaţie care a durat mai multe luni. Impăratul defunct împărţise în anul 335 cu prilejul a sărbătorii a 30 de ani de domnie (Tricemnnalia), imperiul între cei trei fii ai săi şi doi nepoţi fără să-i fi indicat celui mai mare Constantin al II-lea un rol proeminent. Armata a refuzat însă să recunoască pe nepoţii lui Constantin: Dalmatius şi Hannibalianus. Primului dintre ei Constantin îi repartizase o bună parte din Peninsula Balcanică

(Macedonia, Thracia, Illyricum), celui de-al doilea Asia Mică orientală (Cappadocia, Pontul, Armenia). Cei tre fraţi s-au întâlnit la Viminacium în Moesia Superior şi şi-au împărţit astfel diocezele.

1. Constantinus al doilea ia Orientul (Asia Mică, Siria, Palestina, Egiptul), pe care în bună parte îl guverna deja, la care adaugă dioceza Thracia.

2. Constantin II primeşte Occidentul (Britannia, Gallia, Spania).

3. Constans, care avea numai 14 ani, primeşte Italia, Africa şi Illyricul Oriental. Constans îşi fixează la început capitala la Sirmium de unde repurtează în anul 339 o victorie asupra sarmaţilor din Banat, apoi la Roma. Se pare că o pşerioadă de timp el a rămas sub tutela fratelui său mai mare Constantin II, dar în anul 340, el pretinde autonomia ceea ce va duce la un război între cei doi fraţi. Cucerind Italia de nord, Constantin cade însă într-o ambuscadă, aproape de Aquilea şi este omorât. Stăpân acum peste tot imperiul de apus rămâne Constans.

Până în anul 350 cei doi fraţi, Constantinus al doilea şi Constans, domnesc fiecare în bună înţelegere, cu toate că între ei existau deosebiri de credinţă. Constans fiind ortodox; iar Constantinus al II-lea arian. In anul 350 Constans este ucis în urma unei conspiraţii în frunte cu Magnus Magnetus, astfel că Constantinus II rămâne singur împărat legitim peste tot imperiul. Dar Constantinus învinge pe Magnus Magnetus mai întâi la Mursa 351 în Pannonia, apoi la Mons Seleuci (353) în Gallia. Magnus Magnetus se sinucide la Lyon.

Rămas singur împărat Constantinus II are de făcut faţă unor sarcini foarte grele, atât în Occident, cât şi în Orient, de natură politică şi militară. In Orient conflictul cu perşii, care începuse încă înainte de moartea lui Constantin cel Mare, se cerea rezolvat. Incepând din anul 338 când Sapor al II-lea asediază cetatea Nisibis, vor avea loc conflicte cu perşii aproape permanent (până în anul 350), care devastează teritoriile bizantine şi persecută pe creştinii aflaţi sub stăpânirea lor. Episcopul de Seleucia şi-a găsit moartea cu acest prilej, iar istoricul Sozomen vorbeşte chiar de 16.000 de martiri. După plecarea lui Sapor al II-lea în anul 350 în războiul cu chioniţii, urmează o perioadă de calm până în anul 355, când ostilităţile sunt reluate şi mai intens în anii 359-360. Constantinus nu poate duce un război decisiv, iar în anul 361 moare la Tars, în drum spre Occident pentru a înfrunta pe vărul său Iulian (Apostatul) care-i va fi însă succesor.

Activitatea la Dunărea de Jos

Constantinus al II-lea se înscrie în politica sa la Dunăre pe linia trasată de Diocleţian şi tatăl său Constantin cel Mare.

El aduce noi trupe în Scythia Minor pentru întărirea provinciei şi între acestea cunoaştem: milites primi Constantiani, de la Noviodunum şi milites quinti Constantiani de la Salsovia (Not. Dign. XXXIX, 25, 26). In vremea sa a fost renovată cetatea Capidava, iar Constantiniana, oraş pe malul Mării Negre, la nord de Histria, poate la capul Doloiman, pare să fi fost construită ori refăcută a fundamntis tot acum, aşa cum sugerează şi numele.

O importantă inscripţie, descoperită la Crcaliu, în teritoriul cetăţii Troesmis, ne dă amănunte interesante cu privire la măsurile suplimentare întreprinse de Constantinui pentru paza locuitorilor de la graniţă. Inscripţia ne spune că goţii de dincolo de fluviu (din câmpia munteană) treceau Dunărea pe furiş ca nişte hoţi (latrunculi), prădau pe locuitorii provinciei (provinciales) şi primejduiau astfel viaţa lor paşnică. Pentru a pune capăt acestor atacuri şi a asigura „eterna securitate a cetăţenilor" (ad confirmamdam provincialium suorum aeternam securitatem) împăratul a hotărât fortificarea locului prin construirea unui val sau zid de apărare şi poate a unor turnuri de pază (ori chiar printr-o cetate, termenii inscripţiei sunt prea vagi) lucrare, care a fost dusă la îndeplinirea prin grija guvernatorului militar al provinciei şi anume ducele Sappo.

Pe plan religios Constantinus a continuat să sprijine activ creştinismul, dar, spre deosebire de tatăl său, el a fost adeptul arianismului. In timpul său îşi desfăşoară activitatea misionară episcopul Ulfia, în rândul populaţiilor din Gothia, adică în regiunile de răsărit ale Munteniei, Sudul Moldovei şi sudul Basarabiei, stăpânite de goţi, dar locuite de neamuri diferite şi în primul rând de daco-romani. Ulfila predica în limba gotică, dar şi în limbile latină şi greacă, înţelese de autohtoni. Constantinus se dovedeşte susţinător al creştinilor şi atunci când, prin anul 348 regele got Aorich dezlănţuie în regiunile nord-dunărene, controlate de el, o sângeroasă persecuţie împotriva lor, o mare mulţime de goţi în frunte cu Ulfila cer azil în imperiu, iar împăratul Constantinus îi primeşte bine, Ulfila devenind chiar episcop de Nicopolis ad Istrum.

Politica religioasă

Constantinus a fost un arian convins şi a căutat să promoveze erezia aceasta reuşind către sfârşitul domniei s-o impună ca doctrină oficială a imperiului. Cât timp a trăit fratele său Constans, el a mai făcut unele concesii ortodocşilor, dar după moartea lui Constans atitudinea sa a devenit mai radicală.

In privinţa dogmelor asistăm în continuare la cearta dintre niceeni şi arieni. In 338 sfântul Athanasie, care era exilat la Augusta Treverorum Trier poate să-şi recapete scaunul patriarhal, datorită în special sprijinului lui Constantin II (cel Tânăr). El ve întâmpina însă opoziţia puternică a arienilor pe care îi întâlnim acum separaţi în două grupuri: semiarienii, care admiteau numai o asemănare între Fiul şi Tatăl, numiţi şi Eusebieni, fiindcă aveau în frunte pe Eusebiu de Nicomedia, şi arienii radicali sau Eunomieni, după conducătorul lor Eunomisu; aceştia din urmă considerau că între Tatăl şi Fiul este o deosebire fundamentală de substanţă. Athanasius care fusese reintegrat în scaun nu în urma unui sinod, ci prin hotărârea împăratului, este alungat de pe scaunul patriarhal cu ajutorul trupelor imperiale şi înlocuit cu Grigore, Athanasie fuge în Italia, unde cere sprijinul papei Iulius; acesta din urmă cere episcopilor din Orient să vină la Roma pentru a participa la un sinod, care să clarifice cazul, dar aceştia refuzând să participe, papa decide singur în problema lui Athanasie, pe care-l găseşte nevinovat (în 340). In Orient episcopii ţin mai multe sinoade, în care încearcă să alcătuiască articolele unui Credo propriu. In acest răstimp papa convinge pe Constans să facă presiuni asupra fratelui său Constantinus II pentru a fi convocat un sinod, care să discute cazul lui Athanasie şi să-l reintegreze în scaun. In anul 342 (sau 343, data este contreversată) se ţine un sinod la Scardica (Sofia), la care participă şi Athanasie. Occidentalii şi orientalii nu se înţeleg şi se adună separat. Occidentalii îl declară pe Athanasie nevinovat, iar orientalii, după câteva sedinţe, se mută la Adrianopol, unde condamnă pe Athanasie şi formulează un nou Credo. In 345 totuşi, la moartea lui Grigore, Constantinus, sub presiunea fratelui său, autorizâ pe Athanasie să-şi ocupe scaunul de Alexandria. Athanasie va fi însă exilat în 356 pentru a trei oară, de Constantinus. Intr-un sinod ţinut în 359 la Rimini (Arminium) cu episcopii occidentali şi un altul la Seleucia (în Palestina) episcopii, sub presiunea lui Constantinus, adoptă, ca formulă de credinţă oficială arianismul. Acelaşi lucru este adoptat şi la un sinod de la Constantinopol.

Anexă: Din Scrisoarea trimisă de episcopii ortodocşi de la Sardica împăratului Constantinus II (CSEL, 65, p. 181-184)

„Te rugăm nu numai cu cuvântul ci şi cu lavrimile (non solum verbis, sed etiam lacrimis deprecaumur), ca de acum încolo bisericile catolice (ortodoxe) s- nu mai aibă parte de ocară din partea fraţilor de credinţă, lucru care este de cea mai mare ocară. Majestatea Voastră poate da un decret prin care să se oprească orice amestec în treburile religioase al funcţionarilor din întreg imperiul, însărcinaţi cu administrarea politică a provinciilor şi aceştia să nu se mai considere îndreptăţit să decidă asupra problemelor religioase şi să chinuiască oameni nevinovaţi cu şicane, ameninţări, forţă şi teroare.

Căci doar pentru aceea se osteneşte Majestatea Voastră să conducă Statul după principii sănătoase şi lucraţi adesea până târziu noaptea, ca supuşii Majestăţii Voastre să se poată bucur de dulcea libertate.

De aceea nu există nici o altă cale să se ajungă de la tulburare la liniştea sigură…decât să se redea fiecărui supus deplina libertate, de a-şi duce viaţa fără ca el să fie mereu supus ameninţării sclaviei conştiinţei.

Majestatea Voastră trebuie neapărat să audă glasurile care vi se adresează: „Eu sunt ortodox şi nu vreau să sufăr mai degrabă moartea în această lume, decât să necinstesc curăţia neântinată a adevărului, numai pentru că la aceasta vrea să mă determine cu forţa un singur om…”

Astăzi însă au voie toţi cei care au fost atinşi de epidemia ereziei ariene să necinstească fără încetare cu gura nelegiuită şi cu sufletul sacrileg puritatea Evangheliei şi să falsifice dreapta învăţătură a apostolilor. Ei nu înţeleg învăţătura despre Dumnezeu a profeţilor sunt vicleni şi prefăcuţi, fiindcă îşi acoperă cu iscusinţă învăţătura dizolvantă cu vălul unor cuvinte răsunătoare…

Părinţii cer ca episcopii exilaţi să se întoarcă la scaunele lor, căci „acolo unde domneşte dulcea libertate, trebuie să fie dorita bucurie”. Cine nu observă, cine nu vede că după aproape 400 de ani de când Unicul Fiu al lui Dumnezeu a venit în ajutorul neamului omenesc căzut în păcat şi ca şi cum nici un apostol n-ar fi venit sau mulţime de creştini n-ar fi suferit moarte de martir, acum o nouă şi groaznică ciumă a venit peste pământ şi aceasta este blasfemia ariană… Noi am aflat de curând că această nouă învăţătură a fost ticluită de cei doi episcopi Eusebius, şi împreună cu ei, de Narcissus, Theodor, Stefan, Acacius şi Menofanes, precum şi de cei doi tineri

fără Dumnezeu Ursacius şi Valens… Cine se asociază cu ei, este nedemn şi în lumea aceasta şi când va veni marea zi a judecăţii, vor merge la osânda veşnică…"

Iulian Apostatul (361-363)

Era fiul lui Iulius Constantinu (frate vitreg al lui Constantin) şi al Basilinei. Primeşte o educaţie aleasă creştină. După ce trăieşte mai mulţi ani într-un castel retras din Cappadocia, alături de fratele său vitreg Gallus, vine la Constantinopol, unde studiază cu ardoare cursurile profesorilor de aici şi apoi le continuă la Nicomodie. Tot timpul în această perioadă el ducea o viaţă ascotică şi se presupunea chiar că dorea să devină preot. In 351se converteşte în secret la păgânism şi frecventează filosofi din Asia Mică şi pe thaumaturgul Maximus din Efeg, unul dintre cei mai mari şarlatani ai epocii. Se spune că acesta l-ar fi învăţat metoda de a ajunge la extaz şi de a comunica cu zeii. El pretindea că aude voia lor şi vedea în somn Geniul Imperiului. Studiile şi le continuă la Athena, unde întâlneşte pe Vasile cel Mare şi Grigore de Nazianz. Totodată se iniţiază în misterele de le Eleusis

In anul 355, Constantin al II-lea îl face Caesar şi-l trimite în Gallia. Aici se distinge ca un bun general şi iscusit administrator. Succesele sale militare îl neliniştesc pe Constantinus şi de aceea îi dă poruncă să-i trimită p parte din armată în Orient şi-l proclamă pe Iulian Augustus (febr. 360). El încearcă să dobândească din partea lui Constantin recunoaşterea titlului de Augustus, dar la refuzul acestuia, Iulian porneşte cu armata sa de cca. 25.000 oameni spre Orient. In drumul său Iulian scrie numeroase scrisori diferitelor personalităţi păgâne, de pildă filosofului Themistius, Senatului Romei şi Athenienilor pentru a-i atrage pe toţi de partea sa. Numai moartea subită alui Constantinus la 3 XI 361 a împiedicat un război civil. Inainte de moarte Constantinus dând dovadă de mărinime, îl desemnează pe Iulian ca împărat succesor.

Iulian restaurator al păgânismului

Conversiunea sa la păgânism, de unde şi numele de „Apostatul", pare să fi fost determinată de tendinţele sale spre misticism, dar şi de aversiunea faţă de Constantinus, care omorâse mulţi membri ai familiei sale, apoi de spectacolul care-l

dădeau disputele teologice, de dragostea sa pentru cultura antică. De aceea încearcă să refacă cultele păgâne luând măsuri în acest sens.

In acelaşi timp dă un decret de toleranţă pentru toate orientările (sectele) creştine, abrogând decretele date de Constantin şi Constantinus. Athanasie profită de acest lucru şi iese din clandestinat. Noii guvernatori, vicari şi praefecţi praetorio sunt aleşi dintre păgâni. Clerul creştin pierde scutiţi de sarcinile municipale (munera). Iulian organizează chiar o Biserică păgână, după modelul celei creştine, cu episcopi, preoţi, etc., adică cu o ierarhie asemănătoare. Cere ca păgânii să manifeste aceleasşi virtuţi faţă de cei săraci şi faţă de semeni, în general, ca şi creştinii. Scrie o lucrare Contra Galileenilor în trei cărţi, în care combate pe creştini. Evreii sunt însă favorizaţi şi chiar templul de la Ierusalim este renovat pe cheltuiala statului. Profeţia Mântuitorului n-a fost însă mincinoasă, căci un cutremur de pământ îl distruge din nou. Această politică nu are succes decât în cercuri restrânse de intelectuali şi îşi atrage ura creştinilor, mai ales când sunt distruse biserici închinate martirilor (martvria) sau când bisericile sunt retransformate în temple.

Politica anticreştină a lui Iulian a făcut şi victime printre creştinii din Dobrogea. Sfântul mucenic Emilian a fost martirizat la 18 iulie 362 la Durestorum (Silistra), fiindcă a distrus statuile zeilor din templele păgâne. Tot în vremea lui Iulian par să fi murit şi cei patru martiri de la Niculiţel: Attalos, Pjilippos, Zotikos şi Kamasis. O inscripţie dedicatorie scrisă în limba latină şi descoperită în satul Niculiţel îl cinsteşte pe Iulian ca victor ac triumfator semper Augustus; ea poate ar fi un indiciu că s-au săvârşit fapte importante legate de poltica lui Iulian pe teritoriul vechiului sat român.

Iulian a murit în 363 într-un război împotriva perşilor.

Imperiul Bizantin sub impăratul Valens
Politica religioasă. Ortodoxia Bisericii din Tomis

Trecerea de la domina lui Iulian la cea a lui Valens a făcut-o un împărat creştin-ortodox, anume Iovian, dar el a domnit foarte puţin 363-364, febr., găsindu-şi sfârşitul în Gallia.

Valens 364-378. Chiar în anul urcării lui pe tron goţii de la Dunărea de jos încetează să se mai considere legaţi de tratatele închiate cu dinastia dispărută al lui Constantin şi presaţi de huni, care veneau dinspre răsărit, îşi reiau incursiunile de

pradă în unele provincii ale diocezei Thracia. In anul 365, izbucnind războiuldintre Valens şi uzurpatorul Procopius, goţii se amestecă în conflict, dând ajutor acestuia din urmă, sub pretex că era un descendent al familiei lui Constantin, de care se simţeau legaţi prin tratatul din 332. După înfrângerea lui Procopius, Valens încearcă să pedepsească pe goţi, care interveniseră în conflict. De aceea îşi stabileşte cartierul general La Marcianopolis, de unde întreprinde, între anii 367-369 expediţii în stânga Dunării pentru pedepsirea goţilor. Prima campanie a început în primăvara anului367 şi s-a desfăşurat în Muntenia unde împăratul a trecut Dunărea pe la Transmarisca – Daphne, pe pod de vase, urmărind pe goţi până în munţii Buzăului (montes Serrorum), dar fără să poată da o luptă decisivă. Rezultatele campaniei au fost modeste, romanii întorcându-se doar cu puţini captivi. Impăratul se retrage la cartierul său general de la Marcianopolis. In 28 martie 368 pronunţă aici un discurs solemn retorul Themistius, cu ocazia intrăriiîmpăratului în cel de-al cincilea an de domnie (quinguennalia), discurs care cuprinde informaţii utile pentru istoria Dobrogei. Aflăm, astfel, de nerăbdarea populaţiei ca împăratul să instaureze pacea la Dunăre. De aceea, Valens încearcă în anul 368 să reia luptele cu goţii, dar este împiedicat de apele revărsate ale fluviului. Armata romană, condusă de împărat, rămâne astfel toată vara la Vicus Carporum (satul carpilor), probabil în apropiere de Hârşova (Carsium), singurul vad în porţiunea dintr Durostorum şi Noviodunum. Expediţia a fost reluată abia în anul următor 369, dar de data aceasta în nordul Scythiei Minor, în regiunea dintre Carpaţi şi Nistru. Athanarich, conducătorul goţilor, este silit să ceară pace, ale cărei condiţii sunt discutate în 369 de Arintheu şi Victor, diplomaţi şi împuterniciţii lui Valens. Apoi însuşi împăratul se întâlneşte cu Athanarich la Noviodunum, pe un vas în mijlocul Dunării, şi definitivează acordul de pace. Condiţiile în care se închie pacea sunt favorabile romanilor, deşi puterea militară a goţilor nu fusese distrusă. Se hotărăşte, între altele, ca barbarii să nu mai treacă în imperiu, fie pentru pradă, fie pentru contactul lor cu populaţia romană în vederea schimburilor economice, care trebuiau de aici înainte să se efectueze numai în două puncte de graniţă, neprecizate, dar, se crede că acestea erau Constantiniana-Daphne şi Noviodunum. Imperiul îşi păstra capetele de pod pe malul stâng al Dunării şi nu mai plătea subsidii goţilor. Se cerea, de asemenea, lui Athanarich să nu mai persecute pe creştinii autohtoni ori goţi, aflaţi sub stăpânirea sa.

După încheierea păcii, Valens mai rămâne o perioadă în Dobrogea, până către începutul anului 370, când îl găsim ocupat cu construirea de fortăreţe

(Themistius, Or.X, p. 173 b.). In amintirea soldaţilor căzuţi în luptele purtate cu goţii s-a construit un impozant monument funerar comemorativ, ai cărui pereţi erau placaţi cu blocuri de calcar, pe care erau înscrise urmele celor căzuţi. Ni s-au păstrat câteva blocuri cu inscripţie, descoperite în apropiere de Salsovia, pe care citim numeroase nume ale populaţiei autohtone romanizate (de pildă, Dicebaus, nume tipic daci), precum şi altele orientale.

In timpul şederii de trei ani a împăratului Valens în Dobrogea s-au întreprins lucrări de reparare a drumurilor şi s-a construit din temelii o importantă fortăreaţă (burgus) „pentru a servi la apărarea ţării" (ob defensionem reipublicae extruxit), aşa cum ne arată o importantă inscripţie descoperită la Girliciu, jud. Constanţa (IGLR, 233). Probabil că fortăreaţa amintită în inscripţie este cetatea Cius. Tot în această vreme vor fi fost construite în Dobrogea două fortăreţe cunoscute după nume, fără să fi fost identificate pe teren, anume Valentiniana, botezată după fratele lui Valens, şi Gratiana, după numele nepotului său Gratian.

Politica religioasă

Valens a continuat politica religioasă a lui Constantinus, adică a fost un adept al arianismului. El fusese botezat de Eudoxiux, episcop arian moderat (homean), care va deveni episcop de Constantinopol. Valens va căuta să impună prin forţă credinţa niceenilor şi celorlalţi de altă credinţă. Din această cauză erezia ariană a putut face în timpul său mari progrese la populaţiile germanice din stânga Dunării şi chiar în interiorul imperiului, provocând tulburări şi sciziuni în rândul autorităţii bisericeşti şi a populaţiei creştine. El avea în această privinţă sprijinul lui Modestus praefectus praetorio Orientis, un om brutal şi foarte slugarnic, căci vroia să-şi recapete încrederea împăratului creştin, după ce apostaziase în timpul lui Iulian.

Incepând chiar din anul 365 mulţi episcopi ortodocşi sunt alungaţi de pe scaunele lor. In acelaşi an la 5 mai sfântul Athanasie este din nou obligat să plece în exil, dar din cauza revoltei lui Procopius, Valens acceptă revenirea sa în scaun la febr.366. La Constantinopol după moartea lui Eudoxius, arienii impun alegeri lui sunt îmbarcaţi într-o corabie de Valens şi apoi corabia incendiată în largul mării.

Cu toate acestea, în politica religioasă Valens a avut mai puţin succes decât Constantinus, căci acum trăiau mari personalităţi creştine, atât în apus, cât şi în răsărit cum au fost marii capadocieni, între care s-au distins mai ales Sfântul Vasile cel Mare (episcop: 370-379). Meletie de Antiohia, sfântul Athanasie (+373) şi fratele şi succesorul său Petru a Alexandriei. In apus trebuie să amintim pe papa Damasus şi sfântul Ambrozie de Mediolanum, Sfântul Vasile a opus rezistenţă îndarjită împăratului Valens şi prefectului Modestus şi-a mărit numărul episcopilor sufragani cu 50 de horepiscopi (un fel de vicari ai episcopilor eparhioţi, care îşi aveau sediul în localităţile rurale mai importante), a înfiinţat mânăstiri, căror le-a dat şi Regulele de conduită. Prestigiul de care se bucură sfântul Vasile l-a împiedicat pe Valens să ia măsuri împotriva lui de pedepsire. De altfel, după plecarea de la conducerea prefecturii a lui Modestus în anul 377 situaţia episcopilor a început să se amelioreze; la aceasta a contribuit şi pericolul gotic de la Dunăre.

Valens a încercat să-şi impună politica sa ariană şi în Dobrogea, unde păstorea atunci marele episcop Brettanian (Vetranion), sfânt în, calendarul tomitan şi cel ortodox, în general, fiind sărbătorit la 25 ianurie.

Pe când Valens se afla în Dobrogea cu prilejul campaniilor sale împotriva goţilor, a venit şi la Tomis şi a vrut să determine pe Brettanion să treacă la arianism. Sozomen, Hist. Eccl.VI, 21, 2-6, care ne relatează acest eveniment, ne spune că împăratul a intrat în biserică şi l-a îndemnat pe Brettanion să se unească cu cei din secta potrivnică (ariană). Episcopul tomitan a discutat însă cu mult curaj în faţa stăpânitorului despre învăţătura Sinodului de la Niceea, apoi l-a părăsit şi s-a dus în altă biserică, iar poporul l-a însoţit. Si se adunase aproape tot oraşul spre a-l vedea pe împărat, bănuind că se va întâmpla ceva deosebit. Părăsit acolo împreună cu cei din jurul său, Valens a îndurat cu greu această înfruntare. Si prinzându-l pe Brettanion a poruncit să-l ducă în exil, iar nu mult după aceea a dat ordin să fie adus din nou la locul său. Căci vedea bine că sciţii sunt supăraţi pentru exilarea episcopului şi se temea să nu pună la cale o răscoală, ştiind că sunt viteji, şi prin poziţia locurilor necesare lumii romane, fiind aşezaţi ca un zid în faţa presiunii barbarilor. In acest chip Brettanion s-a arătat mai puternic decât zolul stăpânitorului: era, de altfel, un bărbat destoinic şi renumit prin virtutea vieţii sale, după cum mărturisesc şi sciţii înşişi.

Biserica din Tomis a rămas astfel, fidelă ortodoxiei şi acest lucru este atestat nu numai de Sozomen, ci şi de o inscripţie, care o numeşte: „Biserică sfântă şi ortodoxă”.

Anii din urmă ai domniei lui Valens

Anthanarich n-a respectat toate prevederile păcii încheiate în 369 şi nu după multă vreme a reluat prigoana împotriva creştinilor, atât a celor din rândurile populaţiei autohtone, cât şi a goţilor. Creştinismul fusese predicat în stânga Dunării de numeroşi misionari trimişi de autorităţile eclesiastice din Scythia Minor, dar şi de mai departe şi anume din Cappadocia, prin grija sfântului Vasile cel Mare. Astfel, religia creştină prinsese rădăcini adânci atât la autohtoni, cât şi la goşi, căci aici îşi desfăşoară activitatea episcopii Theofil şi Ulfila. Tot aici venise din Mesopotamia călugărul Audius, întemeietorul unei secte, exilat de împăratul Constantinus II în Scythia Minor, dar de acolo el a trecut Dunărea şi a convertit mulţi goţi, întemeind chiar mânăstiri. Misiunea ortodoxă exercitată în stânga Dunării a fost puternică şi a dus la întemeierea aici a unei ordini bisericeşti, care cuprindea parohii în sate şi chiar în cetăţi cu populaţie autohtonă şi gotică, în fruntea cărora se aflau preoţii şi protopopi şi desigur episcopi. Dintre aceşti episcopi cunoaştem până acum numele Theofil, Ulfila, Uranios şi Silavanus. Toate aceste parohii şi episcopii formau Biserica lui Dumnezeu care sa află în ţara goţilor, care se adresează cu această titulatură oficială: Bisericii lui Dumnezeu şi tuturor parohiilor Sfintei Biserici ortodoxe din Cappadocia, condusă atunci de Sfântul Vasile cel Mare.

La clădirea acestei Biserici a contribuit în mare măsură şi Sfântul Sava Gotul, misionar creştin din Cappadocia, care a suferit martiriul în 372, cu ocazia persecuţiei dezlănţuite de Athanarich. Sava era originar din Cappadocia, compatriot al lui Iunius Soranus, guvernatorul militar al Scythiei şi acestuia din urmă i se adresează sfântul Vasile cu rugămintea să trimită în patrie osemintele sfântului, înmormântat în Gothia, undeva în apropiere de râul Museios (Buzău), unde murise înnecat. Stirile acestea despre răspândirea creştinismului în stânga Dunării sunt importante şi pentru faptul că atestă prezenţa populaţiei autohtone, în mare parte creştină, care trăia în sate şi chiar oraşe (poate aşezări întărite). Această populaţie avea legături întinse cu imperiul, atât în domeniul economic, cât şi cultural-religios.

Biserica autohtonilor din Gothia era ortodoxă, fiindcă poartă corespondenţă cu Biserica ortodoxă din Cappadocia, căreia îi furnizează ştiri în legătură cu viaţa simamrtirul sfântului Sava Gotul.

Pacea din 369 cu goţii n-a avut consecinţe durabile, căci pătrunderea hunilor în 375-376 în regiunile nord-dunărene a tulburat echilibrul, care se stabilise, silind populaţiile germanice să se mişte spre sud.

Atacat de huni în regiunea Nistrului, Athanarich se retrage spre Siretr şi Carpaţi, unde încearcă să-şi organizeze rezistenţa. Acum pare să fi fost construit valul mare de pământ, cu şanţul spre sud, intre Siret şi Prut de la Plocusteni la Stoican (jud. Galaţi), care avea să servească la apărarea împotriva hunilor. Nesiguranţa creată de deplasarea hunilor, precum şi unele neînţelegeri între Athanarich şi principii goţi Fritigen şi Alaviv, au decis pe aceştia din urmă să ceară împăratului Valens permisiunea de a emigra în Imperiu, promiţând în schimb unele atacuri. Valens a consimţit la aceasta, dar aflându-se în Orient unde lupta cu perşii, n-a putut controla îndeaproape modul în care se efectuează înţelegerea. Goţii trec Dunărea pe la Durostorum, dar administraţia romană, în special conducătorii diocezei Thracia, Lipcinus şi Maximus, nu le-au asigurat hrana necesară până când aceştia trebuiau să fie aşezaşi în calitate de coloni (ţărani liberi), ba chiar mai mult i-au supus la o cruntă exploatare înfometându-i şi forţându-i să-şi vândă pentru mâncare obiectele de preţ şi copii ca sclavi. Aceasta a creat o adâncă nemulţumire printre goţi, unii dintre ei aparţinând chiar familiilor nobile. Tensiunea a atins punctul maxim, când Lupicinus a încercat să ucidă la Marcianopolis pe Fritigern şi Alaviv, invitându-i la un banchet. Dar aceştia au putut scăpa şi au chemat la arme pe goţi reuşind să înfrângă armatele romane, dedându-se apoi la pustiitare devastări în numeroase provincii. Goţilor aflaţi în imperiu li s-au alăturat şi alţii de dincolo de Dunăre şi împreună au prădat Scythia şi întreaga Peninsulă Balcanică.

La auzul acestor întâmplări împăratul Valens, care se afla în Orient, se reîntoarce la Constantinopol la 30 mai 378, dar după 10 zile este obligat de urletele populaţiei să părăsească capitala şi să organizeze contraatacul împotriva goţilor. Presat pe de o parte de populaţia romană, pe de alta, de ravagiile tot mai pustiitoare ale barbarilor, Valens angajează lupta fără să mai aştepte ajutorul lui Gratian din Occident. La 9 august 378 are loc la Adrianopol o bătălie crâncenă, în urma căreia armata romană este distrusă. Generalii Traian şi Sebastian cad pe câmpul de luptă,

iar împăratul însuşi îşi pierde viaţa, corpul său nefiind găsit şi se crede că a ars într-o casă, unde se retrăsese să-şi lege rănile.

Goţii au încercat apoi să cucerească Adrianopolul, pentru o pune mâna pe tezaurul imperial, dar nereuşind s-au îndepărtat spre Constantinopol, unde au fost respinşi şi de aici. Dezastrul militar de la Adrianopol, la care s-a adăugat şi o ciumă, a avut grave consecinţe pentru soarta Imperiului. De acum încolo goţi vor rămâne pentru totdeauna în graniţele Imperiului şi se vor amesteca în treburile sale interne, având o pondere de care conducerea de la Constantinopol va trebui să ţină seama. Un contemporan al evenimentelor, Sfântul Ambrozie scria de la Mediolanum că Imperiul se găsea acum „la vremea decăderii" (in occasu saeculi sumus).

Theodosie I cel Mare. Refacerea şi Divizarea Impeiului. Credinţa Ortodoxă - Religie Oficială de Stat

Theodosie I cel Mare (379-395). După dezastrul de la Adrianopol împăratul de apus Gratian (367-383), nepot al lui Valens, proclamă la 19 ianuarie 379 la Sirmium ca Augustus pe Theodosie, căruia îi încredinţează spre administrarea provinciile orientale ale Imperiului şi diocezele Dacia şi Macedonia. Theodosie era originar din Spania, fiu de general eminent, şi deşi tânăr (avea 33 de ani) dobândise destulă experienţă pentru a face faţă problemei gotice.

In faţa acestei probleme atât de grave împăratul încearcă să reorganizeze armata, lucru dificil din cauza numărului mare de barbari instalaţi pe teritoriul Imperiului.

De la Sirmium, împăratul Theodosie porneşte spre Thessalonic, unde va rămâne mai multă vreme. Pe drumul spre Thessalonic el încearcă să câştige bunăvoinţa goţilor, atât a celor din interiorul, cât şi din exteriorul Imperiului. Unora le trimite cadouri şi bani în aur. Asemenea cadouri au fost descoperite şi pe teritoriul ţării noastre, ele constând în monete de aur şi mai ale slingouri. Cele de la Crasna şi Feldioara sunt de pus în legătură cu acete evenimente de la începutul domniei lui Theodosie.

Dar el nu s-a limitat la acet procedeu, ci a folosit şi lupta armată. Astfel, el trimite trupele sale împotriva goţilor din Dacia, Moesia şi Thracia şi obţine în iulie 379, o victorie împotriva lor. Goţii, alanii şi hunii sunt aruncaţi peste Balcani. In 380 însă

vizigoţii de sub conducerea lui Fritigern năvălesc în Epir, Thessalia şi Achaia, iar ostrogoţii, comandaţi de Alatheus şi Gaphrax, pustiesc regiuni din Pannonia şi Moesia Superior. Cu ajutorul lui Gratian, care îi trimite trupe cu generali vestiţi ca Bauto şi Arbogastes şi murind şi Fritigern (în a doua jumătate a anului 380), iar goţii desmembrându-se Theodosie reuşeşte să anihileze pericolul gotic şi intră triumfător în Constantinopol. Ostrogoţii voor pleca spre Occident de unde se vor reîntoarce încercând să treacă Dunărea, dar vor fi bătuţi de comandantul Thraciei.

Athnarich văzându-se ameninţat din ce în ce mai mult de huni, părăseşte ţinutul Caucalandului, unde se retrăsese, şi cere azil în imperiu. Este primit cu onoruri de Theodosie la Constantinopol, dar în curând, bătrân şi bolnav, moare la Constantinopol, în ianuarie 381. Intreaga sa armată va trece de partea Imperiului. Obosiţi de atâtea lupte şi împuţinaţi, goţi cer pace, care se încheie la 3 oct. 382 (deci un alt foedus). In baza acestei păci goţii deveneau din nou aliaţi (foederaţi), aiImperiului şi primeau pământuri în regiunea dintre Dunăre şi Balcani. Dar spre deosebire de tratatele din trecut, de pildă cel din 332 încheiat cu Constantin cel Mare, goţii tratau acum aflându-se în interiorul Imperiului şi cer să fie colonizaţi în masă, sub conducerea şefilor proprii, cu deplină autonomie şi scutiri de impozite. In schimb ei se angajează să servească în armată pentru apărarea Imperiului, primind pentru aceasta solde foarte mari. Un număr însemnat de goţi va intra imediat în serviciul împăratului şi vor ajunge cu timpul să deţină posturi importante,ceea ce va crea mari dificultăţi politice şi militare.

Intre regiunile dintre Dunăre şi Haemus (Balcani) în care au fost colonizaţi goţi în calitate de foederaţi, cu misiunea primordială de a apăra Imperiul, trebuie incusă şi Dobrogea. Cât de mulţi goţi se vor fi aflat pe teritoriul Dobrogei este greu de spus, fiindcă despre ei ne stau mărturie doar puţine dovezi arheologice, epigrafice ori litrare. Informaţia cea mai preţioasă ne-o oferă istoricul păgân Zosimus, care a trăit şi scris vremea lui Theodosie al II-lea, deci foarte aproape de evenimente. Istoricul amintit ne vorbeşte despre tratamentul privelegiat, de care se bucurau goţii din partea împăratului Theodosie I şi despre modul abuziv şi duşmănos, cu care aceştia tratau populaţia locală. Ni se povesteşte, astfel, că ei nu se comportau ca adevăraţi aliaţi, ci că manifestau dispreţ faţă de armata română şi comandaţii ei. Goţii de dedau uneori la jafuri, prădând, în loc să apere, localităţile pe lângă care erau aşezaţi.

Pentru a pune capăt unor asemenea abuzuri, Gerotius, comandantul garnizoanei romane din Tomis a pornit împotriva goţilor foederaţi, aşezaţi în faţa

cetăţii, ucigând pe mulţi, pe alţii punându-i pe fugă şi luându-le obiectele de preţ (coliere de aur), pe care le primiseră de la împărat şi autorităţile provinciale. Astfel, Gerontius, ne spune Zosimus, „a eliberat Scythia de pericolele ce o ameninţau, învingând cu curaj şi vitejie fără seamăn, pe barbarii, care se ridicaseră împotriva ei". Dar în loc să primească recompensă de la împărat pentru aceste fapte de vitejie, Gerotius a fost pe punctul să fie aspru pedepsit, căci Theodosie se temea ca acestă întâmplare să nu fie prilej de noi confrunării cu goţi. Comandantul garnizoanei militare din Tomis n-a putut scăpa de mânia împăratului decât prin intervenţia euncilor, cărora a trebuit să le împartă averea personală.

Episodul povestit de Zosimus este revelator pentru starea de spirit în care trăiau locuitorii provinciei Scythia şi, desigur, şi ai altor provincii în care goţii erau aşezaţi. El cuprinde însă şi un amănunt interesant în legătură cu situaţia creştinismului la Tomis. Aflăm, astfel, că în afara zidului de incintă al cetăţii se afla o biserică cu dreptul de azil, în care se refugiază mulţi goţi urmăriţi de Gerontius şi tovarăţii săi. Goţii se simţeau aici în siguranţă, fiindcă se ştie că, potrivit legilor romano-bizantine, cel care nesocotea acest drept era pasibil de pedepsea cu moartea.

Pacea din anul 383 n-a însemnat însă încetarea oricărui conflict cu goţii, căci în iatna anilor 384-385 (385-386) imperiul nu poate împiedica atacul unor cete de barbari împotriva cetăţii Halmyris (pe malul lacului Razelm); totuşi în toamna anului 386 armatele române dobândesc o mare victorie împotriva unui însemnat grup de ostrogoţi (greuthungi), refugiaţi din stepele de sud ale Rusiei sub conducerea lui Odotheus, din cauza presiunii hunice. Ostrogoţii cer azil în imperiu, dar bizantinii,cu experienţa tristă a celoralţi goţi, li-l refuză. Pentru a preveni eventuale atacuri din parte lor şi a-i face inofensivi Promotus, magister militum per Thraciam, recurge la un vicleşug şi trimite dincolo de Dunăre romani cunoscători ai limbii gotice, cu misiunea de a promite acestora că-i vor duce în spatele armatei romane, ca s-o poată distruge prin surprindere. In realitate Promotus a atras în cursă cele 3.000 monoxyla, (bărci scobite în trunchiuri de copac), care-i transportau pe ostrogoţii care au încercat să scape înnotând au fost ucişi de trupele de uscat, iar Odotheus însuşi pare să fi murit cu acet prilej. Restul greuthungilor (goţilor) de pe malul stâng al Dunării, în majoritate femei, copii şi bătrâni, au fost luaţi captivi şi aduşi în Imperiu. Evenimentul pare să fi fost deosebit de important, căci împăatul Theodosie a venit la faţăa locului. El se întoarce apoi triumfal la Constantinopol la 12 oct. 386 şi în amintirea victoriei reidică

în Forum Theodosii (Forum Tauri) din cartierul Taurus al capitalei, o columnă înaltă de 140 picioare (cca. 42 m) pe care sunt reprezentate scene de luptă dintre romani şi goţi. Această victorie a contribuit la ridicarea prestigiului romanilor în faţa barbarilor.

De altfel, în ciuda tuturor dificultăţilor nu trebuie să ne închipuim că victoria goţilor de la Adrianopol şiu aşezarea lor ca federaţi în provincii ar fi dezorganizat întreaga viaţă a populaţiei romane. Goţii au ocupat numai regiunile rurale, cetăţile rămânând aproape în întregim în mâna romanilor, unde viaţa îşi continua cursul, chiar dacă intervin unele dificultăţi ca acelea povestite de Zosimus la Tomis.

Uzurpările din Occident

In anul 383 trupele din Britania se revoltă împotriva împăratului Gratian, care îşi neglija îndatoririle de suveran, dedându-se plăcerilor, în special vânătoarei şi proclamă împărat pe Maximus, un spaniol. Gratian este la ucis la Lyon (Lugdunum). Neavând forţe suficiente din cauza războaielor cu goţii, pentru a putea răzbuna moartea lui Gratian. Theodosie admite ca Maximus să domnească în regiunile de dincolo de Alpi; Italia şi Africa rămân însă mai departe lui Valentinian al II-lea (375-392) patronat de mama sa Iustina. Dar după câţiva ani (387) Maximus năvăleşte în Italia, profitând de măsurile luate de Iustina în favoarea arianismului şi care au nemulţumit populaţia. Iustina, Valentinian II şi sora sa Galla se refugiază la Thessalonic şi aici cer ajutorul lui Theodosie. Galla devine soţia lui Theodosius, căruia îi dăruieşte şi o fiică, pe Galla Placidia. In 388 Theodosie porneşte război împotriva lui Maximus pe care îl înfrânge în Pannonia Poetavio. Maximus este ucis de soldaţii lui Theodosie, iar Valentinian este repus în scaun, domnind peste Occident, dar sub tutela lui Theodosie. Valentinian va fi însă asasinat la 15 mai 392 de Arbogastes, un fran numit magistar militum de Theodosie, care ridică pe scaunul imperial pe Eugenius, funcţionar al curţii, fost retor. In anul 394 (sept.) Theodosie înfrânge lângă Aquileia pe Eugenius cu armata sa în goţi, alani, huni şi printreofiţeri Gainas, Alaric, Stilichon, care aveau să joace un rol important în cursul anilor următori. După această victorie Theodosie devine singur împărat peste tot imperiul.

Politica religioasă

Theodosie a acordat problemelor religioase o atenţie foarte mare, atât de mare încât` s-a putut zice despre el că s-a ocupat mai mult de situaţia Bisericii, decât de chestiunile statului şi ale sale" (Ambrozie: magis de statu ecclerasiarum de suis pericilis angebatur). Domnia lui însemnează şi revenirea la cârma imperiului a împăraţilor ortodocşi. Theodosie este primul împărat care renunţă la titlul de Pontifex Maximus, obişnuit şi obligatoriu în titulatura unui împărat roman. De la început se vede că el era hotărât să facă din ortodoxie religie oficială de stat (Aug. De civ. Dei, V, 26: ex ipso initio imperii sui). In anul 380 îmbolnăvindu-se grav la Thessalonic, se botează de către episcopul niceean Ascholius. Cu acest prilej (28 febr.) el dă un decret (cunoscut sub numele: Cunctos populos, vezi anexa), prin care definea credinţa sa şi o impunea supuşilor Imperiului. Decretul contează ca actul prin care creştinismul niceean (ortodox) este declarat religie oficială de stat. Dacă prin, Edictul de la Milan (313) creştinismul devenea numai o religie licita, alături de alte culte păgâne, acum se face un pas mai departe şi decisiv, prin care ortodoxia este declarată singura credinţă permisă în Imperiu. In decret se făcea distincţie între catholicus şi ereticus, înţelegându-se prin primul termen pe ortodocşi, adepţi ai hotărârilor Sinodului de la Niceea, iar prin al doilea, pe toţi partizanii celorlalte tendinţe religioase. Păgânii erau rânduiţi într-o categorie aparte. Drept urmare nu era permisă decât existenţa Bisericii catolice. Prin decretul lui Theodosie se adaugă termenului catholicus, care însemna universal (adică Biserică universală, spre deosebire de secte, cum a precizat pentru prima oară sfântul Ignatie de Antiohia) şi semnificaţia de ortodox (drept-credincios). In acelaşi timp el ia măsuri împotriva ereticilor interzicându-le toate adunările religioase, cu caracter public ori privat. Singurele adunări permise erau acelea ale niceenilor. Ereticii sunt lipsiţi şi de drepturi civile şi anume nu pot lăsa testamente, moşteniri, etc. La 10 ian. 381 Theodosie publică un alt decret (Cod.Theod. XVI, 5,6), prin care aduce precizări celui din 28 febr. 380. Edictul rezumă articolele Crezului stabilit la Niceea (Iisus Hristos este Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, lumină din lumină, de aceeaşi fiinţă cu celelalte persoane ale Treimei), apoi dă o definiţie a substanţei (substantia) spunând: substantia, guae Graeci adsertione verbi dicitur. In acelaşi Edict se spune din nou că ereticii n-au dreptul să se numească creştini şi trebuie alungaţi din biserici; aceste biserici sunt date niceenilor. Ereticii sunt arătaţi exact ca fiind: photinienii, arienii, eunomienii. Printr-un edict din acelaşi an (8 mai) sunt persecutaţi şi maniheii.

La venirea la Constantinopol a lui Theodosie, episcop era Demphilus (arian), iar conducătorul anomeilor era Eunomius, care trăia la Chalcedon, aşa încât influenţa arienilor era foarte puternică. După moartea sfântului Vasile cel Mare (379), sfântul Grigorie de Nazianz este chemat de „mulţimea preoţilor şi a poporului" episcop de Constantinopol; se pare că chiar sfântul Vasile cel Mare dăduse, înainte de moarte, sfântului Grigorie îndemnul de a accepta această misiune. Grigorie vine la Constantinopol, unde întemeiază Biserica (capela) Invierii (Anastasis), în care pronunţă între anii 379-380 discursuri împotriva anomeilor şi a pnevmatomahilor (sunt, de fapt, Cele 5 discursuri teologice), care vor provoca mari tulburări. De faţă la aceste evenimente a fost şi Fericitul Ieronim.

După sosirea la Constantinopol Theodosie expulzează pe Demophilus, şi-l înlocuieşte cu Grigorie da Mazianz. Eunomius este şi el alungat în cetatea Halmyris din Scythia Minor. Pe vremea aceea biserica în care oficia episcopul capitalei era cea construită de Constantin cel Mare cu hramul „Sfinţii Apostoli".

Sinodul II-lea ecumenic de la Constantinopol. In primăvara anului 381 a fost convocat cel de-al doilea Sinod ecumenic, care avea să trateze ca temă de bază, erezia lui Macedonia, cunoscută şi sub numele de erezia pnevmatomahă, deoarece era îndreptată împotriva dumnezeirii Sfântului Duh. Macedonie făcea din Sfântul Duh o creatură, o persoană mai mică decât Tatăl şi Fiul. Erezia sa a fost combătută şi s-a hotărât că Sfântul Duh este a treia persoană a Sfintei Treimi, întru totul egală cu ele şi că i se cuvine aceeaşi cinstire (homotimie). S-au redactat ultimile cinci articole ale Crezului, confirmându-se totodată valabilitatea hotărârilor Sinodului de la Niceea. De aceea Crezul stabilit la cele două sinoade ecumenice este cunoscut şi sub denumirea de Sinodul niceo-constantinopolitan. Aplicarea în practică a hotărârilor dogmatice ale Sinodului era obligatorie şi episcopii nu-şi puteau păstra scaunele dacă nu le admiteau şi respectau. Garanti pentru toate acestea au fost numiţi: Nectarie, episcopul Constantinopolului şi preşedintele Sinodului, Timotei al Alexandriei, Grigorie de Nyssa, Diodor de Tars şi alte personalităţi religioase în număr de 10 printre care este menţionat şi Gerontius, episcopul Tomisului. Faptul că ierarhul Tomisului ne arată prestigiul de care se bucura Gerontius şi totodată Biserica pe care o reprezenta, păstrătoarea credinţei adevărate.

Sinodul al II-lea ecumenic, a luat, de asemenea, importante hotărâri în privinţa organizării eclesiastice. El a stabilit ca comunităţile bisericeşti din provncii să fie grupate în unităţi mai mari corespunzătoare diocezelor laice. La Sinodul de la

Niceea se hotăâse deja ca episcopul din metropola provinciei (mitropolitul) să aibă autoritate asupra episcopilor din eparhia (provincia) sa. Acum se face un pas mai departe. Mitropolitul din centrul diocezei avea autoritate asupra celorlalţi mitropoliţi. De această hotărâre profită mitropoliţii de Antiohia, care îşi exercită autoritatea asupra diocezei Orientului de Alexandria, asupra Egiptului şi Nubiei, Cezareea Cappadociei, asupra diocezei Pontului, de Efes, asupra diocezei Asia de Heracleea, asupra diocezei Thracia.

Sinodul al II-lea ecumenic hotăra prin Canonul al III-lea ca episcopul de Constantinopol să poarte titlul de patriarh, şi să fie în rang „primul după episcopul Romei, deoarece Constantinopolul este Noua Romă". Vedem deci, că în justificarea rangului episcopului de Constantinopol se ţine seama de faptul că el este în capitala Imperiului. Ridicarea în rang a episcopului de Constantinopol a nemulţumit pe ceilalţi episcopi) patriarhi din centre apostolice: Roma, Alexandria, Antiohia. Papa Damasus n-a recunoscut aceste legături ale canonului III, convocând chiar un sinod la Roma, în 382, la care a invitat şi episcopi din Orient, dar aceştia n-au venit, ci au participat la un sinod la Constantinopol organizat de Theodosie. La Roma n-au fost trimişi decât nişte observatori, iar papa Damasus şi Ambrozie de Mediolanum au suportat cu greu acest afront. Se pare că Theodosie a dat ordin ca să se alcătuiască o ordine de întâietate pentru toate scaunele mitropolitane din imperiu şi aşa a luat naştere prima Notitia episcopatum.

După Sinodul din 381 împăratul Theodosie ia o serie de măsuri împotriva păgânilor. In 21 decembrie 381 el prevede pedepse împotriva acelora care aduc sacrificii noaptea sau ziua şi care merg în acest scop la temple. Acest text de lege pare să privească doar templele unde se făceau oracole. In 382) noiembrie senatul din Constantinopol obţine de la împărat să nu fie închise templele, care erau locuri de plimbare ori în care se găseau opere de artă. Aceste măsuri împotriva păgânilor vor fi luate şi în anii următori. Unele temple vor fi distruse, altora li se va da o întrebuinţare laică statală. Marele învăţat Libanus de la Antiohia îi scrie lui Theodosie şi-l roagă să cureţe aceste monumente (v. Anexa: Pro templis). Printr-un decret din anul 392 Theodosie interzicea definitiv libaţiile, ofrandele de parfum, atârnarea de coroane la temple sau statui, oracole, etc. şi califica religia păgână ca „superstiţie" (gentilicia superstitio). Cei care nu respectau acest edict erau vinovaţi de lése-majestale şi de sacrilegiu (crimă). La Roma a fost scoasă din clădirea senatului statuia zeiţei Victoria, lucru care a provocat indignare şi protestul marelui învăţat şi

om politic Symachus. Ambrozie de Mediolanum a apărat însă hotărârea lui Theodosie. In anul 393 au fost celebrate pentru ultima oară jocurile olimpice, după care au fost transferate la Constantinopol de la Olympia cele mai importante monumente, între care şi faimoasa statuie a lui Zeus, executată de Phidias. Politica antipăgână a lui Theodosie a dus la aceea că deşi au mai rămas cinstitori ai zeilor, aceştia au fost puţini şi practicau religia lor în cadru restrâns al familiei, unde mai păstrau unele obiecte de cult, pe care le considerau scumpe. Singura instituţie păgână pe care Theodosie a cruţat-o a fost Academia din Athena.

Theodosie şi Ambrozie. Eforturile lui Theodosie de a rezolva problemele Bisericii au fost, în general, încununate de succes, dar amestecul său prea mare în Biserică a nemulţumit pe Sfântul Ambrozie, episcopul Mediolanului. In timp ce Theodosie era partizanul superiorităţii statului asupra Bisericii, Ambrozie socotea că problemele Bisericii nu sunt de competenţa puterii laice. Conflictul cu Theodosie a fost provocat şi din cauza măcelului de la Thessalonic, ordonat de împărat împotriva populaţiei oraşului, care ucisese pe Botheric, magister militum, de origine gotică, dar în slujba imperiului. Impăratul poruncise ca populaţia oraşului să se adune în circ şi acolo timp de 7 ore au fost masacraţi cca. 3.000 de oameni. Desigur acest lucru a provocat o mare indignare în tot imperiul. Un alt motiv al disensiunilor dintre Theodosie şi Ambrozie a fost distrugerea sinagogii din oraşul Callinicum (Mesopotamiaă de către populaţia creştină incitată de călugări şi refacerea ei din ordinul împăratului pe socoteala statului. La reproşul lui Ambrozie, Theodosie răspunde că călugării şi creştinii au săvârşit o crimă. Argumentul nu este valabil pentru Ambrozie şi el justifică fapta prin opoziţia dintre Biserică şi sinagogă, inactualitatea acesteia din urmă. Ameninţat cu excomunicarea, Theodosie cedează şi amnistiază pe cei răsculaţi. Sfântul Ambrozie a arătat că cele două puteri – laică şi religioasă – sunt separate şi opuse: „In treburile financiare, tu consultă contabilii, iar în problemele religioase adresează-te preoţilor”. Ambrozie i-a fixat împăratului o perioadă de penitenţă şi numai după aceea l-a primit în Biserică la împărtăşanie. S-a creat prin aceasta un exemplu pentru papii Evului Mediu, care n-au uitat această întâmplare. După Ambrozie, una din marile calităţi ale împăratului trebuie să fie umilinţa.

Moartea lui Theodosie. La 17 ianuarie 395 Theodosie moare la Milano de hidropizie. El avusese întotdeauna o sănătate şubredă, dar activitatea politică, militară şi religioasă îl obosise prea mult. Ultimul său cuvânt a fost dilexi (am iubit),

luat din Sfânta Scriptură. Mărturia ne-o dă chiar Ambrozie care a şi ţinut discursul funebru.

Moştenirea politică şi religioasă lăsată de Theodosie este imensă. El a preluat de la predecesorul său Valens un imperiu slăbit şi invadat de barbari şi l-a lăsat cu hotare sigure întinse de la Atlantic până la Tigru şi Eufrat, din Africa de Nord până la Marea Neagră şi Dunăre. Partea orientală a Imperiului cuprindea două mari prefecturi ale pretoriului, a Illyricului şi a Orientului. In prefectura Illyricului erau diocezele Dacia şi Macedonia însumând 12 provincii, iar în prefectura Orientului 5 dioceze: Tracia, Asia, Pontul, Orientul şi Egiptul cu un total de 48 provincii. In Occident erau marile prefecturi ale Galliei şi Italiei cu diocezele şi provinciile, aşa cum fuseseră pe vremea lui Diocleţian şi Constantin.

In problemele religioase domnia lui Theodosie reprezintă o etapă de mari realizări. Legile promulgate de el în favoarea ortodoxiei, precum şi cele pentru o viaţă morală mai bună sunt dovezi concludente în acest sens. El a avut o strânsă legătură cu clerul, pe care l-a influenţat în multe din măsurile sale. In vremea lui Theodosie ortodoxia a devenit religie oficială a Imperiului, iar teologia, politică de stat. In vremea lui Theodosie şi a papei Damasus (366-384) Eusebius Heronzmus (340/350-420), monah învăţat, născut la Stridon (Dalmaţia) a realizat revizuirea şi prima traducere a Bibliei în limba latină, cunoscută sub numele de Vulgata, ediţie utilizată din Evul Mediu şi până astăzi, al cărui rol a fost hotărâtor pentru credinţa creştină.

Anexe:

1. Edictul Cunctos populos din 28 febr. 380 prin care, credinţa creştină ortodoxă devine religie de stat. (Cod.Th.XVI, 1,2).

Edictul a fost dat de Theodosie pentru populaţia Constantinopolului, dar repreyintă un manifest pentru întreg imperiul. El a fost privit atât de important de generaţiile următoare, încât Iustinian îl aşează în fruntea legislaţiei sale din Codez Iustianus, 1,1. Prin Edict se reglementau raporturile dintre Stat şi Biserică, iar o acţiune îndepărtată împotriva Bisericii, considerată o instituţie prin care Dumnezeu făcea legătura cu omul, era considerată o revoltă împotriva Statului: ereticii şi schismaticii erau socotiţi ameninţări la adresa Imperiului. Unitatea Bisericii era chezăşia pentru unitatea Statului.

Împăraţii Graţian, Valentinian şi Theodosie Augusti

„Edict către populaţia Constantinopolului. Toate poparele pe care le conducem cu blândeţe şi moderaţie (Cunctos populos quos clementise nostrae regit temperamentum), trebuie, aşa cum este voinţa noastră, să se angajeze în acea religie, pe care dumnezeiescul apostol Petru… a transmis-o romanilor şi pe care o urmează clar papa Damasun şi Petru, episcopul Alexandriei, un bărbat de sfinţenie apostolică, aceasta însemnează că, potrivit cu disciplina apostolică şi cu învăţătura evanghelică noi să credem în dumnezeirea Tatălui, Fiului şi Sfântului Duh în egală cinstire şi evlavie în Treime (Patris et Filii et Spiritus Sancti unam deitatem sub parili maiestate et sub pia Trinitate). Poruncim ca numai cei care urmează această credinţă să poarte numele de creştin ortodox (catolic); ceilalţi, pe care noi îi considerăm demenţi şi nebuni, fiindcă susţin infamia dogmei eretice (haeretici dogmatis infamia), să nu aibă dreptul să denumească adunările lor (conciliabula) Biserică, ci să fie mai întâi supuşi pedepsei divine, apoi judecăţii şi autorităţii noastre, care ne-a fost dată prin voinţa divină (ex: caelesti arbitrio).

Dat la 28 febr la Thessalonic, de Gratian, Augustus pentru a 5-a oară, şi Theodosius Augustus pentru prima oară, fiind consuli…

2. Libanius, Discursul XXX Pro templis, în care în anul 386 se adresa lui Theodosie rugându-l să salveze templele şi sanctuarele păgâne din mediul rural, ameninţate cu distrugerea de către călugări la îndemnul lui Cynegius, praefectus pratorio.

„Chiar în primul oraş după Roma (adică la Antiohia) există temple deposedate de orice cinste; acum sunt în număr mic, după ce fuseseră numeroase; totuşi templele n-au dispărut complet din incinta sa.

Eram copil, când cel care umpluse Roma de nedreptate (e vorba de Maxentius) a fost învins de cel care a condus împotriva lui o armată de galli (e vorba de Constantin); şi când învingătorul a mers în triumf, însoţit de prinţul, care încurajase înflorirea oraşelor (Licinius) şi după ce şi-a dat seama că este avantajos să recunoască un alt Dumnezeu s-a folosit de bogăţiile templelor pentru a construi oraşul pentru care şi-a consacrat toate forţele (e vorba de Constantinopol), dar n-a schimbat nimic în privinţa cultului legal; este adevărat că templele au fost sărace, dar în ele se puteau celebra ceremoniile legate de cult.

După ce puterea a trecut în mâna fiului său (Constantinus II) era dăruit cu toate virtuţile, le-a restabilit. Acesta a murit la perşi. Despre ceea ce el a făcut sau a vrut să facă nu voi vorbi acum; sacrificiile au durat un timp, dar au venit evenimente

neprevăzute, a avut loc interzicerea din partea celor doi fraţi (Valentinian I şi Valens) cu excepţia tămâiei. Această excepţie, cel puţin, a fost confirmată de legea ta, în aşa fel că noi trebuie să plângem mai puţin ceea ce am pierdut, şi să ne felicităm că avem parte de concesiile tale.

Tu nici n-ai închis templele, nici n-ai interzis intrarea în ele; tu n-ai izgonit din temple şi de la altare nici focul, nici tămâia, nici celelalte ofrande de parfum; şi totuşi aceşti oameni îmbrăcaţi în negru, care mănâncă mai mult decât elefanţii, şi care se obosesc prin aceea că golesc pahare multe… şi care îi ascund tulburările sub masca unei valori artificiale, aceşti oameni, o împărate, nesocotind legea, care este încă în vigoare, aleargă la temple purtând în mâini bucăţi de lemn, pietre ori fiare, ori mulţumindu-se numai cu picioarele şi mâinile proprii. Astfel, ei distrug acoperişurile, demolează zidurile, răstoarnă statuile şi nimicesc altarele. In ce priveşte pe preoţi (păgâni), ei au de ales între tăcere ori moarte. In timp ce un prim templu zace la pământ, ei aleargă la al doilea şi trofeele se adaugă unele altora, împotriva legii.

Aceste întâmplări se petrec chiar la oraşe, dar mai ales la ţară. Ei merg în cete atacând fiecare sat, şi după ce au făcut nenumărate rele, se adună şi dau seama ceea ce au făcut şi consideră un lucru nevrednic pentru ei de a nu fi torenţi şi ruinează templele… O împărate, templele sunt sufletul mediului rural, sunt primele edificii construite pe câmpuri şi ni s-au transmis din generaţie în generaţie".

Succesorii lui Theodosie I: Arcadius şi Honorius.
Divizarea Imperiului. Sfântul Ioan Gură de Aur.

La 17 ian. 395 Theodosie închide ochii lăsând la conducerea imperiului pe cei doi fii: Arcadius (395-408), în Orient, şi pe Honorius (395-423), în Occident. Deşi această împărţire în două a Imperiului nu era un lucru cu totul nou, fiindcă la fel ca şi mai înainte ideea unităţii nu dispăruse, cele două părţi, administrate de câte un împărat nefiind considerate decât elemente ale aceluiaşi corp, totuşi anul 395 va însemna o răscruce în istoria statului roman, fiindcă de acum încolo, până la căderea Imperiului roman de apus în 476, vor exista de fapt două imperii: cel de răsărit, cu capitala la Constantinopol, şi cel de apus, cu capitala la Roma, Mediolanum ori Ravenna. Cursul evenimentelor a fost de aşa natură că, în ciuda intenţiilor celor doi

fraţi şi a succesorilor lor, legăturile dintre cele două administraţii slăbesc, ajungându-se nu numai la raporturi inamicale, ba chiar la rivalităţi. De aceea, unii învăţaţi consideră anul 395 începutul unei noi etape în istoria Imperiului, aceea bizantină.

In timpul domniilor fiilor lui Theodosie constatăm, pe de o parte, că un rol predominant în conducerea treburilor statului îl au unii înalţi domnitori romani ori străini (goţi, alani, vandali) care, profitând de vârsta fragedă a împăraţilor (Arcadia avea 17 ori 18 ani, iar Honorius numai 10 ani) încearcă să domine întreaga viaţă politică şi să dobândească avantaje personale, pe de alta, că au loc dese incursiuni ale barbarilor, mai ales ale goţilor, care aduc mari daune populaţiei provinciilor.

In Imperiu de răsărit un rol de frunte îl are prefectul pretoriului Rufinus, care urmăreşte să căsătorească pe fiica sa cu Arcadie, dar acest plan nu reuşeşte, fiindcă eunucul Eutropius determină pe împărat să o ia de soţie pe frumoasa Eudoxia, fiica vestitului general franc Bauto.

In apus, personalitatea politică şi militară cea mai importantă este Stilichen, care, prin funcţiile de comandant al armatei terestre (magister peditum) şi al cavaleriei (magister equitum praesentalis), concentra în mâna sa întreaga conducere a armatei (el îşi ia titlul de magister utriusque militae). Lui Stilichon îi lasă Theodosie regenţa fiilor săi, mai ales pentru Honorius, care era mai mic. El îi va da lui Stilichon în căsătorie pe Serena, nepoata şi fiica sa adoptivă

Intre Rufinus şi Stilichon se duce o luptă pentru putere, cel dintâi suspectându-l pe cel de-al doilea că urmăreşte să căsătorească pe fiul său Eucherius cu nora vitregă a împăratului, Galla Placidia şi să ia pentru Imperiul de apus praefectura Illyricum. Cu ajutorul lui Gainas, ofiţer got în armata romana , Stilichon ucide pe Rufinus chiar sub ochii cu ocazia defilării . Locul lui Rufinus va fi luat de eunucul Eutropius. Din rivalitatea dintre Rufinus şi Stilichon profită Alaric, regele vizigoţilor, care pustieşte împrejurimile Constantinopolului, apoi alte regiuni ale Peninsulei Balcanice, ajungând până în Pelopones, Eutropius, succesorul lui Rufinus, nu se află în raporturi mai bune cu Stilichon el preferând să sprijine pe Alaric, numindu-l pe acesta magister militum Illyrici şi să îndemne la revoltă pe Gildo, magister militum Africae. Gainas devine în 399 magister militum prasentalis şi se va scăpa şi de Eutropius, care va fi ucis. Dar influenţa lui Gainas şi a altor goţi la Constantinopol a indignat populaţia capitalei, care se va răscula şi-i va alunga. In funcţiile de conducere se vor ridica acum romanii, ca Aurelian, prefect al pretoriului, apoi Antim (Anthemius).

Alaric părăseşte Illyricum în 401 şi va invada Italia. El este însă înfrânt de Stilichon la Polentia şi Verona; în 410 el va reuşi să cucerească Roma, pe care o va pustii îngrozitor timp de trei zile. Căderea Romei, unde se afla fericitul Ieronim, scria: „Când cea mai strălucitoare lumină a pământului se stinge, când imperiul roman este decapitat, când, pentru a spune mai clar, lumea întreagă piere în acelaşi fel, ca un singur oraş, acum eu devin mut şi nu mă mai pot ruga, căci durerea mă cuprinde". Acest eveniment n-a avut însă consecinţe durabile, căci după doi ani Alaric moare subit şi conducerea goţilor o ia Athaulf, fratele său, care-i va conduce spre Gallia şi Spania. Aceasta va aduce o uşurare în viaţa Italiei, dar numai pentru scurtă vreme, căci alte dificultăţi se vor ivi în Imperiul de apus, provocate atât de barbar, cât şi de unii uzurpatori, care s-au ridicat împotriva lui Honorius, Stilichon, singurul care putea face faţă acestei situaţii, fusese ucis în 108, împreună cu fiul său Eucherius prin intrigile lui Olympius, în care se adunaseră ura aristocraţiei romane.

In Orient, în timpul domniei lui Arcadie asistăm la urcarea pe tronul patriarhal a sfântului Ioan Gură de Aur, care succede în 398 lui Nectarie, mort de un an mai înainte (397).

Născut pe la jumătatea veacului al IV-lea la Antiohia dintr-o familie creştină şi însemnată (tatăl său Secuedus fusese ofiţer superior în armatele prefecturii Orientului), Ioan a fost crescut şi educat de mama sa Anthusa, rămasă văduvă la o vârstă foarte tânără: ea nu s-a mai recăsătorit şi s-a dedicat cu toată puterea creşterii copiilor ei. Ioan avea calităţi înnăscute intelectuale şi spirituale, pe care le-a desăvârşit în şcolile timpului. El a beneficiat pentru pregătirea oratorică de îndrumarea unuia dintre cei mai vestiţi profesori ai timpului, anume de a lui Libanius. Libanius l-a apreciat şi iubit atât de mult pe Ioan, că întrebat de prieteni pe patul morţii, pe cine ar dori să lase în locul lui la conducerea şcolii el a răspuns: „pe Ioan, dacă creştinii nu l-ar fi zmuls". Ioan a îmbrăţişat pentru o scurtă perioadă de timp cariera de avocat, pe care o părăseşte pentru a se dedica Bisericii. Episcopul Meletie i-a dat funcţia de lector (citeţ) al Bisericii din Antiohia şi în scurtă vreme îşi dobândeşte o reputaţie foarte mare, încât i se propune episcopatul. Conştient de responsabilitatea acestei misiuni şi socotindu-se încă nevrednic de a primi s-a restrâns în singurătăţile din jurul oraşului Antiohia, unde a petrecut în studiu şi rugăciune câţiva ani. Aici a scris Dialogul asupra preoţiei, cu consideraţii privind chemarea la preoţie şi episcopie. Despre episcopi el zice: „Episcopii trăiesc pe pământ, dar sunt puşi a administra ceea ce este în ceruri. Ei au primit o putere cum

nici îngerilor şi arhanghelilor nu li s-a dat. Căci acestora nu li s-a zis: „ce veţi lega pe pământ, se va lega şi în cer, şi ce veţi dezlega pe pământ, se va dezlega şi în ceruri". Puternicii pământului au numai puterea de alega trupul; legătura cealaltă înfăşoară însă sufletele şi pătrunde în cer. Şi ceea ce preoţii fac aici jos, o întăreşte sus Dumnezeu". Din această putere decurge însă şi răspunderea celui investit cu harul dumnezeiesc ca preot şi episcop.

Ioan ajunge diacon şi apoi preot la Biserica din Antiohia, unde predica lui îi aduce o popularitate foarte mare. Eunucul Eutropius, omul cu atâta influenţă de la curtea imperială, îl auzise o dată vorbind la Antiohia şi constatase de câtă popularitate se bucură el în oraş. Socotind că alegerea ca patriarh de Constantinopol ar fi potrivită şi ai curma neînţelegerile ivite după moartea lui Nectarie, a poruncit guvernatorul Siriei să-l aducă pe Ioan la Constantinopol dar în ascuns, fiindcă ar fi fost împiedicat de populaţia Antiohiei, care-l iubea aşa de mult. Sinodul episcopilor a hotărât alegerea sa ca patriarh şi aşa a început el o amplă activitate. Deşi scurtă perioadă cât a păstorit, ea este plină de cele mai mari realizări. Ioan Chrzsostom s-a dovedit nu numai un mare orator, dar şi un om cu o viaţă exemplară, o persoană la care principiile erau în acord cu practica. Ca patriarh atacă imoralitatea, avariţia, tendinţa de îmbogăţire, luxul exagerat, viciile de orice fel. El a venit curând în conflict cu curtea lui Arcadie, în special cu împărăteasa Eudoxia şi cu doamnele din înalta societate, ca Marga, văduva lui Promotus, Castricia, fiica lui Saturninus şi Exgrafia, în casa căreia se întâlneau, ca vrăjmaşi ai lui Hrisostom. Pe Eudoxia a comparat-o cu Isabela şi Nerodiada.

Pe tărâm religios el a susţinut o amplă activitate misionară. La Constantinopol a combătut pe goţii arieni susţinându-i pe cei ortodocşi, cărora le-a dat şi o biserică; în aceasta el venea de multe ori şi le vorbea, iar un interpret traducea în limba gotică. Pentru aceşti goţi a pregătit un seminar, unde erau educaţi viitorii preoţi. Activitatea sa misionară s-a extins şi în regiunile Dunării de Jos, unde a trimis misionari printre goţi şi huni şi a întreţinut strânse legături de prietenie cu episcopul de Tomis Theotim I şi acesta mare misionar. In Crimesa, Ioan Chrysostom a trimis, de asemenea misionari pentru populaţia autohtonă şi gotică de acolo, hirotonindu-le chiar episcopi, cum a fost cazul lui Unila. De această activitate el s-a interesat chiar şi atunci când a fost alungat din scaunul patriarhal, şi se afla în exil.

Pe tărâm religios el vine în conflict cu patriarhul Theofil al Alexandriei, care dorea să-şi extindă hegemonia asupra întregului Orient. Duşmăniile nutrite la palatul

imperial şi înalta societate împotriva lui Ioan, la care se adăugau disensiunile cu Theofil al Alexandriei au făcut ca în anul 403 să fie convocat la palatul Dryas (Stejari) de dincolo de Bosfor, construit de Rufinus, unde Hrisostom este condamnat în lipsă la exil în Bithynia, după scurt timp, din cauza unui cutremur şi a protestelor populaţiei, el este repaus în scaun. In 404 el este condamnat și exilat din nou la Kukusos, orăşel la hotarul Cappadociei cu Armenia, „locul cel mai pustiu din tot imperiul", cum spunea Ioan, iar de acolo transferat la Pityus, la poalele Cazacului, pe ţărmul Pontului Euxinn. In drum către această localitate Hrisostom moare în ziua de 14 septembrie 407. In timp ce-l judecau la Dryas (lângă Chalcedon), Ioan zicea de la amvonul bisericii unde liturghisea: „De ce m-aş teme? De moarte? Dar voi ştiţi că Hristos este viaţa mea şi că n-aş putea decât câştiga murind. De surghiun? Dar pământul în toată întinderea sa este al lui Dumnezeu. De pierderea bunurile? Dar noi n-am adus nimic în această lume, şi nimic nu putem duce cu noi. Eu nu mi-am aşternut locuinţă cu covoare bogate, eu nu m-am îmbrăcat în straie de aur şi în mătasă, n-am linguşit moliciunea şi senzualitatea".

Hrisostom ne-a lăsat şi o bogată moştenire teologică prin lucrările sale. In unele ni se face o descriere pitorească a vieţii intelectuale, sociale şi religioase a timpul său. Apărător dârz al idealurilor Bisericii apostolice, ortodox fără odihnă, el a fost unul dintre exemplele morale cele mai veritabile, pe care omenirea le-a dat vreodată. Hrisostom a fost fără milă faţă de păcat şi plin de înţelegere faţă de cel păcătos. Nicolae Iorga a putut scrie despre el: „rareori o viaţă, un grai şi un scris au fost mai strâns unite într-o personalitate vrednică de respectul tuturor timpurilor" (Cărţi reprezentative în viaţa oamenilor, Bucureşti, 1916, p. 115).

Theodosie al II-lea. Activitatea sa legislativă şi edilitară. Reorganizarea învăţământului. Sinodul al III-lea ecumenic.

La moartea sa la 1 mai 408 Arcadius lăsa ca moştenitor la tron pe Theodosie al II-lea (408-450), minor de 7 ani, care fusese proclamat Augustus chiar de la naştere (402). Micul împărat a fost pus sub protecţia sorei sale mai mare, Pulheria, şi a regelui persan Yezdieerd I, fost prieten apropiat al lui Arcadius. Yezdigerd arătase toleranţa faţă de creştini, de aceea a și fost numit de supuşii săi „Apostatul". Ca urmare a acestei atitudini îngăduitoare a regelui persan s-a putut organiza o biserică creştină din Persia, iar episcopul de Seleucia (Ctesifon) a fost

ales şef al ei la un sinod ţinut în anul 410; el se intitula katholicus şi îşi avea sediul în capitala regatului persan.

Pulheria s-a îngrijit de creşterea şi educarea fratelui ei în atmosfera de pietate şi austeritate pe care o introdusese la palat. Ea însăţi a fost proclamată Augusta în anul 414 şi până prin 440 când a fost contrabalansată de cumnata sa Athenais-Evdochia era fiica unui filosof din Athena, Leontie, care o crescuse în dragostea pentru cultura clasică greacă. Căsătorindu-se cu Theodosie ea şi-a schimbat numele în Evdochia.

Theodosie s-a ţinut multă vreme departe de treburile statului, el fiind înclinat mai mult spre cultură , ştiinţă şi artă. Işi făcuse o colecţie de cărţi teologice, se interesa de astronomie şi îşi petrecea multă vreme scriind şi împodobind manuscrise; de aceea a şi fost poreclit: „Caligraful".

El a avut însă noroc de sfătuitori şi dregători capabili, care fac din domnia lui atât de lungă (408-450) o perioadă plină de realizări, deşi nu lipsită de mari încercări. Intre demnitarii care s-au distins în timpul domniei lui au fost Antim (Anthemius), prefect al pretoriului până în 424, apoi Aurelian Chrysaphius, Priscus din Panion şi alţii. Anthemius, este cel care a început în anul 413 construirea zidului de apărare a Constantinopolului, continuată de alţi prefecţi şi terminat abia în anul 447 de Cyrus şi Constantin. Acest zid îmbunătăţit şi sub alţi împăraţi a reprezentat cea mai sigură apărare a capitalei până în anul 1453, când a fost străpunsă de turci. Tot Anthemius este cel care a luat măsuri de apărare pe limpezişul dunărean, întărind flota din provinciile Moesia şi Scythia. (C.Th. VII, 17, 1 din 17 ian. 412).

Politica externă

In prima perioadă de domnie nu se înregistrează războaie importante: câteva razii ale triburilor nomade în Lybia şi Egiptul de sus, incursiuni mai masive ale isaurienilor în sud-estul Asiei Mici, un scurt război cu perşii între 421-422, din care bizantinii ieşiră învingători şi o invazie a hunilor în Thracia, în urma căreia imperiul se angaja să le plătească acestora un tribut de 300 de livre de aur pe an. Imperiul de răsărit reuşise să se uşureze de pericolul gotic, convingând pe Alaric să se îndrepte cu vizigoţii săi spre apus şi unde, cum am văzut, reuşesc să cucerească Roma în 410. Dar aceste evenimente triste nu vor avea consecinţe militare durabile pentru

Italia, fiindcă în 411 Alaric moare, iar vizigoţii vor fi conduşi spre Gallia şi Spania de fratele său Athaulf.

Cea mai gravă problemă, căreia Imperiul de răsărit avea să-l facă faţă, era acum creată de huni. Regele lor Ruas se plângea prin 434, că guvernul de la Constantinopol sprijină unele din triburile sale rebele şi ameninţă că va invada Imperiul; dar el moare şi conducerea hunilor trece în mâinile fraţilor Attila şi Bleda (434-445) şi apoi a lui Attila singur (445-453). In anul 434 se încheie o pace între bizantini şi huni, în urma căreia Constantinopolul trebuia să plătească un tribut de 700 livre de aur pe an (o livră = 327,45 g). Cu prilejul păcii încheiate în acest an este amintită ca aflându-se în stăpânirea hunilor şi „fortăreaţa Karsos din Thracia", foarte probabil Carsium (Hîrşova) din Scythia Minor. In anii 441-443 Attila întreprinde expediţii importante de-a lungul Dunării atacând, prădând şi incendiind numeroase locaţii din Moesia, Dacia, între care şi Singidunum (Belgrad), Margum (Dobroviţa), Viminacium (Costolaţ), Naissua (Niş), Ratiria (Arţar), Asamun (în dreptul vărsării Oltului). Se pare că Sucidava şi Descus au scăpat de această invazie. Pacea se încheie în 443, prin care Imperiul se obligă să plătească o sumă de bani de 6000 de livre de aur şi un tribut anual de 2100 livre de aur. In 447 Attila întreprinde un nou atac în lungul văii Dunării şi la Peninsula Balcanică, ajungând până în Grecia, prădând şi incendiind cca. 70 oraşe şi citadele. El nu consminte să încheie pace decât cu condiţia ca romanii să evacueze o porţiune de pământ din dreapta Dunării, de o lărgime echivalând cu 5 zile de mers. Cu acest prilej au fost devastate şi cetăţile Drobeta, Sucidava şi Oescus. Cu toată această grozavă pustiire şi anexare, viaţa populaţiei romane (autohtone) nu a încetat cu desăvârşire. Ea a fost continuată mai ales în mediul rural. Priscus din Panion, ambasadorul lui Theodosie, la curtea lui Attila, care îşi avea sediul în Pannonia, a întâlnit în drumul său spre regele hun, trecând prin Banat, ţărani, care-şi lucrau pământul şi continuau să-şi aibă obiceiurile şi limba strămoşească. Ei vorbeau limba „ausonilor", adică, în limbajul bizantin limba latină populară, vorbită şi de locuitorii Italiei. De altfel, Attila acordă o mare importanţă funcţionării comerţului în punctele de graniţă dintre Imperiu şi regatul său. Unul din aceste puncte trebuie să fi fost şi oraşul Constantia, menţionat ca existând în Banat vremea când Priscus din Panion întreprinde călătoria sa. Există deci, menţiuni nu numai de sate, ci şi de oraşe în care populaţia locală îşi ducea viaşa, depinzând din punct de vedere politic de huni.

Incercarea nereuşită de asasinare a lui Attila, pusă la cale de Chrysaphius, n-a adus o înrăutăţire a raporturilor dintre bizantini şi huni, iar în urma tratativelor purtate de regele barbar a consimţit chiar să evacueze zona ocupată la sud de Dunăre. Privirile lui Attila se îndreaptă acum spre occident, dar acolo va fi învins de generalul Aötius (originar din Durostorum) în anul 451 la Câmpiile Catalaunice (Gallia), azi localitatea Chalons. După această înfrângere Attila se îndreaptă spre Italia cu dorinţa de a cuceri şi prăda Roma. La porţile Romei este însă întâmpinat de papa Leon I cel Mare, care îl determină să cruţe oraşul etern. In amintirea acestei întâlniri marele pictor Rafael a dedicat o parte din capodopera sa, păstrată azi într-o sală din Muzeul Vaticanului. In anul 453 Attila moare, iar vastul său imperiu se va destrăma.

Politica internă

Universitatea din Constantinopol. Cele mai importante realizări ale domniei lui Theodosie al II-lea în cadrul politicii interne sunt: construirea zidului de apărare a capitalei, la care ne-am referit, fondarea Universităţii creştine din Constantinopol şi alcătuirea Codului de legi, cunoscut sub numele Codex Theodosianus.

Universitatea din Constantinopol a fost fondată printr-un decret dat la 27 febr. 425 (Cod. III, XIV, 9, 3) cu scopul de a concura Universitatea (Academia) păgână din Athena. Au fost construite săli de cursuri (auditoria), iar corpul profesoral era format de limba latină, cinci retori greci şi trei latini, un filosof şi doi jurişti. Observăm că învăţământul în limba greacă avea mai mult cu două catedre decât cel latin, fapt care este semnificativ în procesul de grecizare a jumătăţii de est a Imperiului. Profesorii erau plătiţi de stat şi trebuiau să-şi dedice tot timpul învăţământului a Universitate. Poziţia lor în stat era foarte înaltă, fiind foarte onoraţi în societate. Universitatea din Constantinopol avea numai profesori creştini şi a reprezentat în scurtă vreme un rival serios pentru cea păgână de la Athena. Ea a devenit în curând centrul în jurul căruia s-au adunat cele mai bune forţe spirituale ale Imperiului.

Reorganizarea învăţământului superior, cu consecinţe importante asupra evoluţiei culturale ulterioare, a avut ca urmare şi publicarea Codului lui Theodosie = Codex Theodosianus lucrare care va influenţa evoluţia dreptului bizantin. Opera aceasta a fost iniţiată în anul 429 iar realizarea ei a fost încredinţată unei comisii

formată din 9 membri, printre care era şi Apelles, profesor de drept la noua Universitate. Mai târziu compoziţia acestei comisii s-a modificat, dar lucrarea a putut fi gata şi publicată în 438, ea a fost declarată valabilă pentru ambele părţi ale Imperiului. Codex Theodosianus cuprinde legile în limba latină promulgate de împăraţii de la Constantin cel Mare (din anul 312) şi până la Theodosie, inclusiv. Materialul juridic este cuprins în 16 cărţi, împărţite în numeroase capitole şi clasificat pe probleme speciale: chestiuni administrative, militare, religioase etc. Realizatorii Codului Theodosian au folosit şi alte lucrări mai vechi şi anume: Codex Gregorianus şi Codex Hermogenianus, ambele pierdute; primul conţinea legile de la Hadrian până la Diocletian, cel de-al doilea, de la sfârşitul secolului al III-lea la anul 360.

Codex Theodosianus este lucrarea juridică cea mai importantă realizată înainte de Corpus juris civilis al lui Iustinian; el are o valoare documentară deosebită pentru istoricii de azi, fiindcă în el sunt consemnate stări de lucruri pe o lungă perioadă de timp. Codex Theodosianus a avut influenţă şi asupra popoarelor barbare din Occident. fiind adoptat şi de vizigoţi, cum dovedeşte Lex Romana Visigothorum, în care se stabileşte şi statutul supuşilor romani sub vizigoţi. Codex Theodosianus a pătruns şi la popoarele slave din Balcani; bulgarii l-au primit, de pildă, imediat după creştinare de la papa Nicolae I.

Intrucât Codex Theodosianus cuprinde perioada în care creştinismul devenise religie liberă şi apoi chiar de stat, el poate fi considerat un rezumat al operei noii religii în domeniul juridic, arătând modificările pe care le-a adus în practica dreptului.

Viaţa religioasă

In timpul împăratului Theodosie al II-lea apar două erezii privind persoana Mântuitorului: Nestorianismul şi Eutihianismul (monofizitismul). Prima erezie a fost iniţiată de Nestorie, originar din Antiohia, dar devenit patriarh de Constantinopol. El susţinea că în fiinţa Mântuitorului sunt două persoane, bine deosebite una de cealaltă: persoana dumnezeiască şi persoana omenească, iar nu două firi sau două naturi, într-o singură persoană cum învaţă Biserica.

Rătăcirea lui a primit şi numele de dioprosonism. Persoana dumnezeiască, zicea el, este din veci şi n-a putut fi născută de Fecioara Maria, ci aceasta a purtat în pântece şiu a născut numai persoana omenească a Mântuitorului, cu care s-a unit

persoana dumnezeiască, fără să precizeze când şi cum. Fecioara Maria mai poate fi, deci, numită Născătoarea de Dumnezeu (Theotokos), ci Nascatoare a omului Hristos (Antropotokos) sau Nascatoare de Hristos (Hristotokos).

Aceasta erezie a fost combatuta de Chiril al Alexandriei, care a alcatuit impotriva lui Nestorie 12 Anatematisme. De partea lui Chiril au trecut papa Celestin, Memnon de Efes si Iuvenalie al Ierusalimului, precum si numerosi alti episcopi si calugari. Erezia lui Nestorie a fost combatuta la sinodul III ecumenic de la Efes (431), la care au participat 187 parinti, intre care si Timotei I episcopul Tomisului. Din pacate dupa sinod erezia lui Nestorie se raspandeste in Persia, Asia Centrala si chiar India.

Dupa sinod Eutihie, Arhimandrit din Constantinopol, inceput sa sustina o alta erezie. El era un admirator al Anatematismelor sf. Chiril si a inceput sa sustina ca firile Mantuitorului au fost atat de unite, incat natura divina a inghitit natura umana, si ca deci in persoana sa era o singura fire. De aici s-a nascut erezia monofizismului (monos + fisis). Daca Nestorie diminuase natura divina in persoana Mantuitorului, acum eutihie micsora natura umana. Aceasta noua erezie a facut progrese sub patriarhul Dioscor al Alexandriei, iar la Constantinopol datorita propagandei intretinuta activ de Eutihie Insusi. Imparatul a adoptat aceasta doctrina, fiindca in ea vedea pe urasii lui Chiril al Alexandriei. Patriarhul de Constantinopol si Papa Leon I s-au opus acestei erezii. La insistentele lui Dioscor, imparatul a convocat la 449 la Efes un nou sinod, care a primit numele de sinodul talharesc, datorita faptului ca hotararile lui au fost impuse cu forta (recurgadu-se practic la batae). A fost impusa prin forta ca doctrina oficiala a Bisericii erezia monofizita. Imparatul a recunoscut sinodul ca ecumenic si a aprobat hotararile lui. Dar acest lucru a provocat grave neintelegeri in imperiu, care aveau sa fie lasate mostenire lui Marchian, succesorul lui Teodosei II.

PE PLAN RELIGIOS SI POLITIC. HENOTICONUL LUI ZENON DIN ANUL IMPERIUL BIZANTIN DE LA MARCHIAN LA ZENON, SINODUL AL IV-LEA ECUMENIC DE LA CALCEDON. CONSECINTELE SALE 482.

La 28 iulie 450 cand Teodosie al II-lea inchide ochii el nu poate lasa mostenitor pe linie barbateasca si potrivit traditiei, partean de rasarit a imperiului trebuia sa revina varului sau din apus, Valentinian al III-lea. Dar acest lucru nu era pe placul lui Teodosie si nici a supusiilor sai. Se spune ca pe patul de moarte Teodosie ar fi indicat personal pe Marchian sa-i urmeze la tron. Marchian fusese aghiotantul lui Aspar, magister militum praesontalis, si apoi patricius; un alan de origine care avea sub autoritatea sa trupele gotice din imperiu. Pulheria, sora lui Teodosie a consimtit sa se casatoreasca cu Marchian, conferindu-i în felul acesta prestigiul ereditar al dinastiei theodosiene.

Marcian a domnit numai 7 ani (450-457) şi s-a dovedit un împărat destoinic, bun militar şi bun ortodox. El refuză să mai plătească hunilor tributul atât de mare, care secătuise tezaurul Imperiului. Attila n-a putut reacţiona la acest refuz, fiind înfrânt de Aötius la Câmpiile Catalaunice (azi Chalens, în Franţa) şi în 453 chiar moare, iar regatul său imens se descompune. Liberat de pericolul hunic, Marcian întăreşte regiunile de frontieră, colonizând unele triburi barbare, inclusiv pe ostrogoţi, în calitate de federaţi.

Domnia lui după destrămarea regatului hunic a avut parte de linişte, încât ea poate fi considerată o epocă de aur. Refuzând să mai plătească tributul datorat hunilor, împăratul poate reface tezaurul statului, încât la moartea sa el este plin. In politica internă Marcian se destinge ca un bun gospodar. El a încercat să pună capăt sistemului după care serviciile administrative se vindeau. Unul dintre decretele sale poate fi privit ca semnificativ. Constantin cel Mare hotărâse, pentru a păstra puritatea ordinului senatorial, ca nule căsătoriile senatorilor cu sclave, libertate şi actriţe, ori o femeie din clasa de jos a societăţii (humilis). Marcian decretează că această lege nu trebuie să bareze calea pentru căsătorie cu o femeie liberă, săracă, dar respectabilă, oricare ar fi din punct de vedere legal naşterea ei, şi adăuga că el socoate că chiar Constantin ar fi fost de acord cu această interpretare. Cel mai important eveniment din timpul domniei lui Marcian este Sinodul al IV-lea ecumenic de la Chalcedon (451). Sinodul al IV-lea ecumenic Chalcedon.

S-a deschis în toamna anului 451 (luna oct.) cu o mare participare şi lucrările au durat exact de la 8 la 31 oct. Papa Leon I cel Mare ceruse insistent să se convoace un nou sinod ecumenic sub preşedenţia sa în Italia, care să revoace hotărârile Sinodului tâlhăresc de la Efes. Marcian îl convinge pe papă să părăsească ideea reunirii unui sinod în Italia şi să trimită legaţi în Orient. Papa acceptă cu

condiţia ca Tomus Leonis (o scrisoare cu caracter dogmatic privitoare la ereziile nestoriană şi monofizită) să fie baza de discuţie şi apoi adoptat ca doctrină definitivă. O comisie compusă din 10 miniştri şi 27 senatori conduc lucrările.

In urma dezbaterilor, hotărârile Sinodului tâlhăresc de la Efes 449 sunt anulate. Diescur şi cu toţi episcopii egipteni care au avut un rol hotărâtor la acest Sinod, sunt condamnaţi ceilalţi care fuseseră forţaţi să semneze actele sinodului erau iertaţi dacă admiteau hotărârile de la Chalcedon. Dogma care este adoptată lămureşte raportul dintre cele două firi ale Mântuitorului, divină şi umană, unite într-o singură persoană, neamestecate, neschimbate, neîmpărţite şi nedespărţite. In acest fel săa salvat dogma mântuirii omului, prin aceea că Hristos este Dumnezeu adevărat şi om adevărat.

Sinodul a elaborat şi un număr de canoane dintre care cel mai important este 28, el confirmă canonul 3 al Sinodului II ecumenic din 381, făcându-se un pas mai departe în fixarea rangului de întâietate, pa care îl are patriarhul de Constantinopol. Acest canon recunoaşte papei un primat de onoare, dar afirmă, în acelaşi timp, egalitatea scaunului din Noua Romă (Constantinopolul) cu cel din Vechea Romă, justificând prin ea că la Constantinopol este sediul guvernului, al senatului şi al împăratul. Impotriva acestei hotărâri s-au ridicat papa, care nu recunoaşte canonul, dar şi ceilalţi patriarhi de Alexandria şi Antiohia. Ultimii doi patriarhi îşi justificau poziţia lor prin faptul că erau scaune apostolice şi prin renumele şcolilor de teologie. Din punctele de vedere jurisdicţional patriarhul de Alexandria avea autoritate asupra diocezei Egiptului, iar Antiohia, asupra celei a Orientului. Prin canonul Constantinopolul, căpăta la Sinodul de la Chalcedon un rang superior celor două patriarhii apostolice. Patriarhia de Antiohia cade acum în importanţă şi pentru că din teritoriul său se detaşează patriarhia Ierusalimului, în fruntea căreia se va instala Iuvenal.

Tot prin canonul 28 se stabileşte aria jurisdicţională a Patriarhiei de Constantinopol, care cuprinde diocezele: Thracia, Pontul şi Asia; la acestea se adaugă teritoriile din afara graniţelor Imperiului, adică creştinii aflaţi sub dominaţie barbară (in partidus infidelium).

Hotărârile Sinodului de la Chalcedon au contribuit la adâncirea diferenţelor dintre patriarhatele ortodoxe: Constantinopol, Roma, Alexandria, Antiohia) atât ca urmare a atitudinii faţă de dogmele stabilite, cât şi faţă de canoanele cu urmări jurisdicţionale. Bisericile Romei şi Constantinopolului au fost unabime în adoptarea

hotărârilor dogmatice, dar în Egipt şi Siria, unde majoritatea populaţiei era monofizită şi unde şi unde existau ambiţii de caracter naţional, de limbă şi mentalităţi religioase deosebite s-au produs tulburări şi chiar revolte populare suprimate în sânge. Egiptul renunţă la limba greacă în slujbele religioase, folosind de acum înainte limba indigenă (coptă). Biserica rămasă ortodoxă la Alexandria poartă numele de Biserică malkită de la melek (rege, împărat), adică cea care rămânea în legătură cu Biserica din capitala Imperiului. La Ierusalim au avut loc chiar lupte sângeroase, fiindcă monofiziţii au reuşit să obţină posturile de conducere şi să dezlănţuie împotriva calcedonilor o aspră persecuţie. La acest fapt a contribuit intervenţia împărătesei Eudoxia, care trăia aici retrasă şi înfăţişarea monofizitismul. Un călugăr Theodosie adept al lui Dioscur, a obligat pe Iuvenal, care se întorsese de la Chalcedon, iscălise actele, să renunţe la doctrina adoptată la Sinodul Ecumenic. Refuzând aceasta, Iuvenal, abia a scăpat cu fuga, pentru a-şi salva viaţa. Theodosie a fost hirotonit episcop şi a persecutat cu violenţă pe cei care nu împărtăşiseră convingerile lui. El era susţinut de Eudoxia, mare admiratoare a lui Cyril şi care credea că doctrina lui Dioscur şi Cyril sunt una şi că învăţătura aceasta a fost condamnată la Chalcedon. In cele din urmă împăratul Marcian a luat măsuri severe şi Theodosie a fost obligat să fugă la muntele Sinai, iar Iuvenal a fost reintegrat, împărăteasa Eudoxia a început să se îndoiască şi ea de justeţea credinţei sale monofizite, mai cu seamă la sfatul unui călugăr Sfânt, celebru, pe nume Simeon şi a revenit la ortodoxie.

Religia creştină, care, din cauza disputelor teologice, crease o atât de mare deosebire de opinii, a adus Imperiului discordii periculoase, chiar foarte periculoase pentru guvernare. In Orient adânci au ajutat arabilor să cucerească Siria şi Egiptul; mai târziu însă, religia de stat a format o legătură între toţi locuitorii Imperiului şi a contribuit la hrănirea sentimentului naţional care i-a dat putere Bizanţului să se menţină peste secole împotriva duşmanilor din afară.

In ce priveşte atitudinea Bisericii din Tomis faţă de Sinodul de la Chalcedon trebuie arătat că episcopul Alexandru n-a putut fi de faţă la lucrări, dar a semnat actele un an mai târziu adică în 452. Prezenţa lui Alexandru la Sinod a fost împiedicată probabil, de situaţia politică tulbure de la Dunăre, unde în vremea respectivă acţionau puternic hunii.

Pulheria deşi se hotărâse să fie soţie lui Marcian, numai pentru a asigura legitimitatea dinastiei pe tronul Bizanţului, n-a putut acţiona ca împărătească-soţie decât scurtă vreme, căci ea a murit în 453. In timpul întregei sale vieţi ea a fost plină

de evlavie şi a făcut multe fapte caritabile. Intreaga avere a lăsat-o săracilor. Se admite că a ctitorit trei biserici închinate Domnului. Una dintre acestea este cunoscută sub numele de Biserica Theotokos Chalkoprateia denumită aşa după aşezarea sa în cartierul negustorilor de bronz de lângă Sfânta Sofia. Biserica Theodotokos Hodegetria, adică Maica noastră care conduce la victorie, a fost construită în partea de răsărit a cetăţii sub prima colină şi a fost sfinţită şi prin aşezarea aici a unei icoane a Ecloare, trimisă de la Ierusalim de împărăteasa Athenais-Evdochia. Cea mai importantă Biserică a fost aceea clădită în cartierul Vlaherne, puţin înainte de moartea Pulheriei. In această Biserică a fost adusă, în timpul succesorului lui Marcian, o mantie atribuită Fecioarei Maria şi trimisă de la Ierusalim. O capelă specială a fost construită pentru a adăposti această amintire sfântă. In zile grele de restricţie populaţia capitalei şi-a pus nădejdea în această mantie. Patriarhul însoţit de un numeros sobor de preoţi şi de popor făceau procesiuni prin oraş, mai ales pe şi în apropierea zidurilor de apărare ale capitalei, şi astfel, oraşul a fost salvat de multe ori.

Marcian a murit în ianuarie 457 şi cu el se stinge dinastia theodosiană, pe care el a continuat-o prin alianţă.

Leon I cel Mare

După moartea lui Marcian, senatul alege ca împărat un alt ofiţer (tribun), destul de necunoscut ca persoană, dar fusese administrator pe domniile lui Aspar şi deci protejat de el acesta a fost Leon. El este primul împărat care primeşte coroana imperială de la patriarhul Constantinopolului. Toţi predecesorii, oricât de creştini ar fi fost, primiseră coroana după tradiţia romană, adică din mâinile comandantului suprem al armatei ori a unui înalt funcţionar civil. Inovaţia din 457 are, desigur, la bază şi prestigiul pe care şi-l dobândise patriarhul de Constantinopol, mai ales în urma Sinodului de la Chalcedon. De aici înainte toţi împăraţii bizantini vor fi încoronaţi de patriarhul capitalei, iar încoronarea capătă semnificaţia unei consacrări religioase. Incoronării civile cu caracter militar, i se adaugă o ceremonie bisericească, care va căpăta din ce în ce mai multă importanţă, iar în Evul Mediu va conta ca actul veritabil, propriu-zis, al încoronării.

Amestecul prea mare al lui Aspar în treburile Imperiului nemulţumeşte pe Leon, senat şi întreaga populaţie a capitalei; toţi vor încerca să se debaraseze de el.

La aceasta a contribuit şi înfrângerea bizantinilor de către vandali în expediţia din Africa, expediţie împotriva căreia se ridicase Aspar. Vandalii voiau să cucerească chiar Alexandria. In plus, Aspar cerea să i se acorde unuia din fiii săi titlul de Caesar. Leon se aliază cu Tarasikodissa, un ofiţer isaurian dintre aceia aflaţi în număr foarte mare în capitală. Aspar este asasinat împreună cu familia sa şi un număr de goţi; acest eveniment a reprezentat lovitura de graţie pentru influenţa germanilor la curtea din Constantinopol şi pentru acest masacru Leon a fost poreclit „Măcelarul" (makelarios). Unii istorici privesc acest eveniment ca o etapă importantă în procesul de naţionalizare a armatei bizantine şi de slăbire a influenţei barbare în imperiu. Ei socotesc că acest lucru este suficient pentru a justifica supranumele de Cel Mare, care i se acordă uneori lui Leon

După victoria împotriva lui Aspar şi a germanilor, Tarasikodissa, capătă mare putere la palat, căsătorindu-se chiar cu Ariadna, fiica împăratului (466) şi îşi schimbă numele în Zenon.

Pe plan militar, bizantinii suferă o mare înfrângere în Africa, flota fiind condusă de cumnatul lui Leon, anume Basiliskos, într-o expediţie împotriva vandalilor regelui Genseric. In urma acestei înfrângeri bizantinii pierd şi Sicilia.

Când Leon I moare la începutul anului 474, nepotul său Leon al II-lea, fiul lui Zenon şi al Ariadnei, devine succesor al tronului, iar Zenon împărat asociat al fiului său. Murind însă Leon al II-lea chiar în toamna anului 474, Zenon ocupă singur tronul Constantinopolului. Dar domnia lui este scurtă, adică până în ianuarie 475, când o conspiraţie greacă, îndepărtată împotriva isaurienilor, care căpătaseră prea multă putere în capitală, îl înlătură de pe tron, punând în locul lui pe Basiliskos, cumnatul lui Leon I. După 20 de luni Zenon reia conducerea Imperiului şi domneşte liniştit pe o durată de 15 ani (476-491).

Cea de-a doua parte a domniei coincide cu căderea Imperiului roman de apus sub nerulii lui Odoacru, care înlătură în 476 de pe tronul Romei pe Romulus Augustulus. Odoacru nu se proclamă împărat, ci recunoaşte suveranitatea imperiului roman din Orient. Prin delegaţi trimişi de el la Constantinopol, în numele senatului roman, comunica că Italia nu are nevoie de un monarh distinct şi că împăratul lor trebuie să fie Zenon. In acelaşi timp Odoacru cerea lui Zenon să i se acorde titlul de patricius şi să fie delegat să conducă Italia. El este însă numit de Zenon numai magister militum per Italiam, primind în grijă administraţia provinciei în calitate de mandatar al Imperiului. Devenit stăpân al Italiei Odoacru se comportă din ce în ce

mai independent. Domnia lui însă asupra Italiei nu va fi lungă, căci Zenon, pentru a se debarasa de ostrogoţii din Peninsula Balcanică, care întreprindeau multe incursiuni devastatoare, ameninţând chiar capitala, reuşeşte să-l convingă pe unul din conducătorii lor, pe Theodoric cel Tânăr (Amal) să pornească în 488 împotriva lui Odoacru, pe care-l învinge în 493 devenind stăpânul Italiei şi întemeind astfel, regatul ostrogot al Italiei sub Theodoric cel Mare, cu capitala la Ravenna.

Imperiul de răsărit scăpa în felul acesta de pericolul germanic, aşa cum reuşise să scape pe vremea lui Alaric, căci în Italia Theodoric era mai puţi periculos decât în Peninsula Balcanică. Zenon rezolvă astfel, două grave probleme: înlăturarea lui Odoacru şi îndepărtarea germanilor.

Plecarea germanilor în apus nu însemna însă şi rezolvarea problemei etnice în interiorul Imperiului, căci isaurienii devin acum un adevărat pericol, fiind sprijiniţi de împăratul însuşi: ei ocupă cele mai bune posturi în capitală.

Problemele religioase. Henotikonul (482). Legea din anul 480

Disensiunile profunde născute după cel de-al IV-lea Sinod ecumenic între ortodocşi şi monofiziţi, afectau în cel mai mare grad liniştea internă şi securitatea statului. De aceea, Zenon încearcă prin Henotikon(decret de unire), dat în anul 482 să obţină un compromis între cele două curente. De acord cu patriarhul Acachie, ei recunoşteau prin Henotikon valabilitatea deciziilor celor trei sinoade ecumenice, pe care le considerau suficiente, anatematiza atât de Nestorie cât şi pe Eutihie, dar şi pe cei care învaţă o doctrină divergentă „la Chalcedon ori în altă parte”. Iisus Hristos era de aceeaşi fire cu Tatăl, în firea Sa divină, şi avea aceeaşi natură (fire) cu noi, în firea umană. Henotikonul evita să folosească o natură sau două naturi (firi) şi nu vorbea de unirea celor două firi, aşa cum se stabilise la Chalcedon. Menţionarea în document a Chalcedonului a nemulţumit pe ortodocşi, care vedeau în aceasta repudierea Tomului papei Leon. Papa Simiplicius convoacă un sinod la Roma şi excomunică pe Acacius (patriarhul Constantinopolului) şi Petru Mongius (patriarhul Alexandriei).

Rezultatul Henotikonului a fost că s-a produs o schismă între Apus şi Răsărit, prima între cele două Biserici, cunoscută sub numele Schisma Acachiană, care va dura până în anul 518. In interiorul Imperiului se părea că Henotikonul aducea o destindere la Alexandria, dar până la urmă el nu satisfăcea nici pe

ortodocşi, nici pe monofiziţi. Primii nu puteau accepta concesiile făcute monofiziţilor; ceilalţi le considerau insuficiente, din cauza lipsei de precizare a Henotikonului. Astfel, Henotikonul a adus noi complicaţii în viaţa religioasă a Bizanţului, mărind numărul dizidenţilor; monofiziţi extremişti, dyophiziţi (ortodocşi) şi moderaţi care adoptau formula Henotikonului. Ortodocşii intransigenţi au fost numiţi Achimiţi (Vigilantes), fiindcă săvârşeau slujbe în mânăstirile lor fără întrerupere. Monofiziţii extremişti au fost numiţi Akephaloi, adică „fără cap", pentru ca ei nu mai recunoşteau ca autoritate pe patriarhul de Constantinopol, care acceptase Henotikonul.

Legea din anul 480 (Cod. Iust. I, 3, 35 (36)). Prin această lege Zenon dădea dreptul fiecărui oraş din Imperiu, care avea rangul de polis, adică poseda clădiri publice, populaţie numeroasă, zid de incintă şi viaţă urbană înfloritoare, să aibă episcopul propriu. Până la această lege multe oraşe importante din Imperiu depindeau de altele, din motive diverse, dar una din cauze era aceea că primiseră evanghelizarea din centrele de care depindeau şi se menţinea în ele situaţia tradiţională. Intre excepţiile foarte puţine de la obligativitatea acestei legi se numără şi provincia Scythia. Justificarea pentru imposibilitatea înfiinţării de episcopi şi în alte oraşe decât în capitala Tomis, este arătată în felul următor: invaziile barbare frecvenţe în această provincie fac viaţa nesigură, aduc sărăcia şi nesiguranţa. De aceea toate oraşele provinciei rămân în starea anterioară, depinzând mai departe de episcopia Tomisului. Vom vedea că sub succesorul lui Zenon situaţia politică şi economică la Dunărea de jos se va schimba în bine şi atunci vor putea fi puse în aplicare şi prevederile legii lui Zenon.

Anastasius I. Politica religioasă. Activitatea la Dunărea de Jos. Revolta lui Vitalian

In seara zilei în care a murit Zenon (10 dec. 491), senatul, miniştrii şi patriarhul Euphemius s-au adunat la palat, iar în hipodrom o mulţime mare de popor şi soldaţi pentru a delibera asupra alegerii unui nou împărat. Sosind în hipodrom Ariadna a fost aclamată ca Augusta cu cuvintele: „Trăiască Augusta! Dă imperiului un împărat ortodox, dă Imperiului un împărat roman!". A luat cuvântul mai întâi şi a vorbit magister a libollis şi apoi Ariadna însăşi, care a spus, anticipând asupra cererii poporului, senatul, armata şi ea personal au socotit ca noul împărat ales să fie un

roman, care să aibă toate virtuţiile împărăteşti, să nu fie sclavul banului, ci departe de orice viciu omenesc, curat şi plăcut lui Dumnezeu. Ei au spus că adunarea, în care s-au decis acestea, a avut loc în prezenţa patriarhului Eufemius, că în mijloc stătea Sfânta Scriptură, ca fiecare să lase de o parte orice prietenie şi duşmănie şi să voteze cu conştiinţa curată. Duă aceste cuvinte, patriarhul şi împărăteasa s-au retras să se consulte hotărând să lase împărătesei libertatea de a alege pe noul împărat. Aceasta s-a oprit asupra lui Anastasius un om în vârstă de 61 de ani, funcţionar la curte în calitatea de silentiarius, (supraveghetor al sălii unde se ţineau şedinţele înaltului sfat al Imperiului, numite silentia).

Două chestiuni importante frământau atunci Imperiul şi se cereau rezolvate, pe de o parte, una de natură religioasă, care diviza populaţia Imperiului de la Sinodul al III-lea Ecumenic, dar mai ales după Sinodul de la Chalcedon, pe de alta, una etnică, anume problema străinilor, mai cu seamă a isaurienilor, care deveniseră un pericol intern în timpul împăratului Zenon, acesta, după cum se ştie era isaurian şi i-a susţinut să ocupe posturi de răspundere. De aceea vocea poporului, exprimată în hipodrom, cerea să fie ales un împărat ortodox şi un împărat roman.

Dar Anastasius nu era un ortodox convins. Mama sa era ariană, iar un unchi era maniheu. El însuşi avea convingeri monofizite. Inainte de alegerea ca împărat avusese un conflict cu patriarhul Eufemius, pentru faptul că ţinuse în Biserica Sfânta Sofia conferinţe cu caracter eterodox. Din acest motiv patriarhul nu a fost mulţumit de alegerea împărătesei, dar aceasta fiind susţinută de senat, s-a ajuns la un compromis şi anume s-a hotărât ca Anastasius să se angajeze în scris că va respecta hotărârile Sinodului de la Chalcedon. Anastasius a consimţit acest lucru, dar, cum se va vedea, el nu-şi va respecta angajamentul. Patriarhul a hotărât ca declaraţia sa să fie păstrată în arhivele patriarhale, sub paza trezorierului. In mai 492 s-a căsătorit cu Ariadna şi va domni până în anul 518.

Încă de la începutul domniei Anastasius avea să rezolve problema isaurienilor, care deţineau o mare putere. Poziţia lor privilegiată irita în cel mai înalt grad populaţia capitalei. Când s-a descoperit că după moartea lui Zenon ei organizaseră un complot împotriva noului împărat, condus de Longinus, fratele lui Zenon, Anastasius s-a decis să-i lichideze rapid. El le-a luat posturile importante, le-a confiscat bunurile şi i-a alungat din capitală. Această operaţie a fost urmată de lupte lungi şi crâncene, care au durat 6 ani, în urma cărora isaurienii au fost înfrânţi. Tara lor a fost supusă, iar ei colonizaţi în mare parte în Thracia şi Europa.

Relaţiile cu perşii

In anul 502 împăratul Anastasius are de luptat cu perşii, pentru care angajează forţe militare considerabile. După lupte indecise se încheie în anul 506 un armistiţiu pe 7 ani, care, deşi n-a fost reînnoit în 513, ostilităţile n-au fost reluate ca urmare a faptului că Anastasius, în contradicţie cu prevederile armistiţiului, a construit cetatea Dara în faţa cetăţii Nisibe.

Politica religioasă

Fiind un monofizit convins Anastasius a intrat în curând în conflict cu patriarhul Eufemie. Acesta, ca un bun ortodox ce era, nu înceta să aţâţe populaţia împotriva Henotikonului lui Zenon şi de aceea a venit în conflict cu împăratul. Anastasius a reuşit să-l condamne pe patriarh ca nestorian şi să-l înlocuiască cu Macedonie, chalcedonian convins.

La început împăratul a avut ca bază a atitudinii sale religioase Henotikonul lui Zenon, dar cu timpul monofizitismul său s-a accentuat spre satisfacţia copţilor şi sirienilor, dar spre nemulţumirea crescândă a ortodocşilor. Anastasius a depus din scaunul patriarhal şi pe Macedonie, înlocuindu-l cu Timotei, monofizit recunoscut. Si patriarhul Antiohiei a fost înlocuit cu Severus, teolog monofizit. Tot atitudinii sale promonofizite i se atribuie şi adăugarea în anul 512 la cântarea Trisagion (Sfinte Dumnezeule) din timpul Sfintei Liturghii a cuvintelor „Care te-ai răstignit pentru noi”.

Toate acestea şi unele măsuri economice au produs agitaţie în populaţia ortodoxă, ajungându-se chiar la un şir de revolte. Unele din acestea au fost provocate de partida Albaştrilor, o grupare cu caracter politic şi social, condusă în special, de reprezentanţii aristocraţiei senatoriale greco-romane, a marilor proprietari de pământ. Aceştia erau sprijinitori ai ortodoxiei şi pentru adaosul din Trisagion au produs mari tulburări la Constantinopol, care era să-l coste tronul pe împărat. Dar între cele mai însemnate răscoale este aceea condusă de Vitalian, între anii 513-515. Vitalian era de origine trac, născut pe la 470 în Sudul Dobrogei în cetatea Zalpada şi îndeplinea funcţia de comes foederatorum, adică comandant peste trupele de federaţi (în majoritate barbari). Ioan de Antiohia ne spune despre el că era un omuleţ scund, bâlbâit şi pârlit la vârfurile pleoapelor, feciorul lui Patriciolus, originar din Zaldapa”. Vitalian s-a declarat apărătorul credinţei ortodoxe şi a asociat

la răscoală nu numai trupele de barbari, dar şi pe cele romane din dioceza Thraciei, precum şi ţărani din diverse regiuni. Nemulţumirea ţăranilor se datora noului sistem de impozite, institut de Anastasius, (care, pe de o parte, reprezenta o degrevare a celor ce se ocupau cu comerţul şi meşteşugurile, dar pe de alta, reprezenta o sarcină greu de suportat pentru populaţia rurală. La acestea se adăugau unele măsuri luate împotriva colonilor- de pildă Constituţia din anul 500 a lui Anastasius prin care se proclamă servirea tuturor agricultorilor, rămaşi 30 de ani pe acelaşi pământ (Cod.Ius. XI, 48, 19) şi în general fiscalitatea severă ce urmărea realizarea unor economii cât mai mari. Vitalian a atacat de mai multe ori cu succes trupele imperiale şi chiar Constantinopolul, obligând pe împărat să ducă tratative. Astfel, Anastasius, promite lui Vitalian să-l numească magister militum per Thracium şi să convoace un sinod ecumenic, de data aceasta sub preşedenţia papei. Dar cum papa Hormisdas, punea ca primă condiţie ca împăratul şi toţi episcopii orientali să aprobe actele Sinodului de la Chelcedon şi Tomul lui Leon, negocierile au fost întrerupte şi Vitalian atacă în 515 pentru a treia oară Constantinopolul, pe mare şi pe uscat. De data acesta flota sa este distrusă de flota imperială, care a folosit focul grecesc, inventat de athenianul Proclos, iar pe uscat a fost iarăşi înfrânt. Vitalian abia a putut scăpa cu viaţă şi a pierdut demnitatea de magister militum per Thraciam.

Puterea armată fiindu-i slăbită a trebuit să treacă mult timp pentru a-şi organiza forţele, iar în anul 518, murind Anastasius a dispărut şi obiectivul răscoalei, adică regimul pe care Vitalian urmărea să-l răstoarne. Dacă răscoala lui Vitalian n-a avut la bază numai motive religioase, ci şi social – economice, totuşi faptul că el s-a ridicat împotriva împăratului monofizit ca reprezentant al ortodoxiei, arată de câtă putere dispunea aceasta şi că monofizitismul îşi avea forţele pe sfârşite. In această luptă anti-monofizită Vitalian a avut de partea sa şi pe Călugării sciţi, cu care era şi înrudit.

Reforme administrative

Unul din marile merite ale lui Anastasius a fost acela de a fi pus ordine în finanţele statului. El a procedat la o serie de reforme, pe care le-a aplicat cu prudenţă şi metodic. Anastasius a încercat să dea valoare stabilă monetei de bronz numită follis, să fie cât mai apropiată de valoarea în aur, fiindcă suferea grave fluctuaţii. Dar cea mai importantă reformă a fost aceea privind impozitul funciar, hotărând ca cea

mai mare parte să fie plătit în monedă de aur. Numai sumele necesare hrănirii trupelor şi aprovizionării populaţiilor din Constantinopol, Alexandria şi Antiohia puteau fi achitate în natură. Dacă statul avea nevoie de fonduri suplimentare, atunci le putea procura impunând (coemtio), proprietarilor de pământuri să le vândă la un preţ redus. Această impunere (coemptio) era autorizată de împărat, cu excepţia Thraciei, unde veniturile realizate din impozite erau mici, iar trupe foarte numeroase (desigur pentru asigurarea apărării capitalei). Acestea sarcini din ce înm ce mai grele, mai ales pentru anumite regiuni, ca Thracia, au nemulţumit pe ţărani şi au dat naştere la revolte (cum am văzut în cazul lui Vitalian).

O altă reformă întreprinsă de Anastasius este aceea prin care el a hotărât ca perceperea impozitelor în oraşe să fie încredinţată câte unul vindex, depinzând de praefectura praetorio. Până aici impozitele din cetăţi erau percepute de descuriones (curiales), membri ai consiliilor municipale, care chezăşuiau cu averea lor proprie plata regulată a impozitelor. Vindices erau arendaşi ai impozitelor (ca în imperiul roman) şi probabil că se dedau la abuzuri, pentru a scoate venituri cât mai mari. Statul era câştigat din aceasta, căci avea veniturile asigurate. Decurionii erau şi ei mulţumiţi, fiindcă nu mai erau puşi în situaţia de a plăti impozite pentru alţii, mai ales pentru cei care lăsau pământurile în paragină ori plecau. Pe de altă parte, decurionii întâmpinau dificultăţi în încasarea impozitelor de la oamenii bogaţi şi marii proprietari de pământ. Vindices însă se puteau impune tuturor. Pe de altă parte, Anastasius pentru a preaîntâmpina opresiunea prea mare a populaţiei din partea vindices-ilor a întărit şi lărgit drepturile acelor defensores civitatium şi al episcopilor, care erau chemaţi să apere populaţia de nedreptăţi. Cei care condamnau noua politică a lui Anastasius spuneau că vindices tratau cetăţile ca pe nişte comunităţi dişmane. Marile dări şi sarcini, agravate de opresiunea funcţionarilor au dus la falimentul micilor proprietari. Acesta a avut consecinţe şi pentru strângerea impozitelor. In vederea asigurării strângerii banilor necesari, s-a hotărât ca întreaga comunitate să fie privită ca o unitate fiscală şi responsabilă pentru încasarea tuturor impozitelor. Deci, dacă din diverse motive o proprietate nu mai era solvabilă, ceilalţi erau obligaţi să plătească pentru ea. Acest nou impozit este cunoscut sub numele de epibolè

Anastasius a desfiinţat impozitul chrysargyron, care apăsa mai ales populaţia orăşănească, angajată în comerţ şi meşteşuguri. Această măsură a adus mare nemulţumire în rândurile populaţiei urbane, dând un impuls comerţului şi

meşteşugurilor. In schimb, populaţia rurală avea motive de nemulţumire, fiindcă ea era impusă să plătească în monedă de aur, deci nu în natură ca până acum.

Chiar dacă măsurile economico-financiare luate de Anastasius au nemulţumit largi pături ale populaţiei, ele au avut menirea de a restabili finanţele statului şi a lăsa la moartea sa în 518, o rezervă imensă de aur (320.000 livre, adică 105.000 kg. de aur, o livră având: 327,45 g). Această sumă uriaşă va fi folosită de urmaşii lui Anastasius, de Iustin şi mai ales de Iustinian. Dar rezervele de bani strânse de Anastasius i-au permis să construiască un zid de apărare a Constantinopolului, la 40 de km. Spre vest de zidul lui Theodosie al II-lea, închizând o zonă imensă, căci el pornea de la Marea de Marmara şi ducea până la Cornul de Aur. Evagrie, Hist. Eccl. III, 30 ne spune că acest zid făcea din cetate o insulă în loc de peninsulă.

Raporturile cu popoarele barbare din Occident

Ele se caracterizau prin aceea că fără să-i fi numit oficial ca regenţi ai Italiei pe Odoacru ori pe Theodoric, împăratul recunoaşte o situaţie de fapt şi anume după moartea lui Odoacru în 493 îl acceptă pe Theodoric cel Mare ca rege al Italiei. De fapt Theodoric a lăsat în vigoare aproape toată administraţia romană, având o mare grijă să nu se supere pe membrii senatului. Totuşi, o apropiere între populaţia romană şi cea barbară gotică a fost împiedicată de faptul că goţii erau arieni, iar romanii ortodocşi. Relaţii mai prieteneşti a avut Anastasius cu regele francilor Clovis, care fusese creştinat de episcopul Bisericii Romei, Sfântul Remigius. Anastasius îi trimite însemnele demnităţii de consul, socotindu-l un reprezentant al puterii imperiale în apus.

Anastasius şi România

Domnia lui Anastasius a avut o mare importanţă pentru Scytia Minor, căci din vremea sa se constată întărirea frontierei dunărene cu noi trupe şi fortificaţii. Anastasius n-a urmărit lărgirea frontierelor Imperiului, ci întărirea capacităţii lor de apărare. Unul din cronicarii timpului (Ioan Malals, XVI, p.409, r. 46-49, ed.Bonn. 1831) ne spune că „în fiecare oraş al Imperiului au fost înălţate diferite construcţii,

ziduri de apărare şi apeducte, au fost curăţate porturi, clădite din temelii băi publice şi multe altele”.

In timpul lui Anastasius îşi fac apariţia la Dunărea de jos şi în Thracia bulgarii care în 493, 499, 502 pradă o parte din Imperiu. Impotriva acestor invadatori şi a altora Anastasius ia măsuri de refacere a zidurilor de incintă a unor cetăţi ca: Histria, Dinogeţia, Capidava, Altium, unde au fost descoperite cărămizi ştampilate cu numele împăratului, ceea ce arată că în aceste locuri s-au depus eforturi importante de fortificare a cetăţilor. Unele dintre cele mai importante de fortificare a cetăţilor. Unele dintre cele mai importante lucrări s-au efectuat în capitala provinciei, la Tomis. Grija specială pentru aceasta este sugerată şi de descoperirea singurului sigiliu cu numele împăratului pe pământul Dobrogei, unde exista şi cel mai important port al Scythiei Minor. Tot în vremea lui Anastasius s-au clădit în Scythia Minor importante şi numeroase bazilici creştine, ca şi edificii publice la: Histria, Tomis, Callatis, Tropaeum Traiani, Dinogeţia şi Capidava.

Pe tărâmul organizării bisericeşti înregistrăm un salt în numărul episcopilor; acum se trece de la existenţa unui singur episcopat la Tomis, la 15, întemeiate în principalele oraşe ale provinciei: Histria, Callatis, Axiopolis, Tropaeum Traiani, Zaldapa, Capidava, Novidunum, Troesmis, Aegissus, Salsovia, Constantiana şi altele. Până la Anastasius ierarhii tomitani semnau de obicei în actele oficiale cu formula numele…… episcopus Tomitanus sau episcopus Tomitanae civitatis, însoţit de numele provinciei Scythia, ca de pildă: Joannes Tomitanae civitatis episcopus provinciae Scythiae; după Anastasius formula se schimbă. Ea ne apare aşa în anul 520 în actele unui sinod de la Constantinopol, care a ales ca patriarh pe Eplfanie. Intre mitropoliţi, care semnează o scrisoare de informare către papa Hormisdas se află în r. 7 şi Paternus misericordia Dei episcopus provinciae Scythiae metropolitanus. Versiunea latină a datelor de mai sus este întărită de un document din anul 518 şi anume de o scrisoare a legaţilor papali din Constantinopol către acelaşi papă Hormisdas. Aceşti reprezentanţi ai papei la Constantinopol îl informează despre tulburările pe care „călugării sciţi” le provoacă în legătură cu unele probleme ale dogmei stabilite la Chalcedon; ei spun printre altele: <u>leti (scil. Monachi) de sua provincia episcopos accusant, inter guos est Paternus Tomitanae civitatis antistes</u> = Aceşti (monahi) îşi acuză episcopii din provincia lor, între care este şi Paternus întâistătătorul cetăţii Tomis. Este vorba deci, de mai mulţi episcopi (episcopos), între care Paternus este cu un rol preeminent, de aceea este menţionat

aparte. De altfel numele lui apare şi pe un disc de aur şi argint, de mari dimensiuni, care cântăreşte 16 kg. Discul a făcut parte din tezaurul Bisericii din Tomis având, probabil rolul de anaforniţă, dar a fost furat de popoarele barbare ori donat acestora pentru a răscumpăra prizioneri creştini. El a fost descoperit în anul 1912 în localitatea Presecepina din Districtul Poltava (Rusia) împreună cu alte obiecte din metal preţioase şi se păstrează azi la Muzeul din Leningrad (Ermitai).

Anastasius a murit în anul 518 în palatul său în urma unui trăznet.

Imperiul bizantin sub Iustin I (518-527)

După moartea lui Anastasius tronul Imperiului rămâne vacant, fără succesor desemnat. Cel care va reuşi să preia conducerea imperiului este Iustin I (518-527), un ofiţer superior, înaintat în vârstă, de origine ţărănească (trac romanizat) dintr-un sat de lângă Naissus (Niş), numit Bederiana, aparţinând provinciei Dardania. Cu toate că nu avea instrucţie aleasă (Procopius, Hist. Arc., p. 64-65, 77) spune cu răutate că abia ştia să se iscălească. Iustin făcuse o carieră militară strălucită ajungând comes excubitorum, adică comandantul gărzii personale a împăratului, gardă înfiinţată de Leon I, şi care deşi nu era numeroasă, însumând doar 300 de oameni, a mijlocit şefilor ei ocuparea scaunelor imperiale (de ex. Tiberiu al II-lea, Constantin şi Marcian). Iustin a căpătat titlul de patricius, onoare foarte mare, care nu era conferită decât rareori şi numai demnitarilor de rang foarte înalt (foştilor consuli, prefecţi ai pretoriului, magistri militum).

Provenind dintr-o regiune occidentală, aflată sub administraţia religioasă a Vicariatului de Thessalonic, dependent de papă. Iustin era, deci, chalcedonian şi vorbea latina. De aceea între primele măsuri luate a fost anularea politicii religioase a lui Anastsius, depunând din scaun pe Severus, patriarhul Antiohiei şi pe alţi episcopi monofiziţi, în afară de Timotei de Alexandria, aşa au putut fi reluate legăturile cu papa, întrerupte în urma publicării Henotikonului lui zenon.

Iustin I n-a avut copii, ci doar nepoţi şi între aceştia cei mai renumiţi au fost: Petrus Sabbatius denumit în urma adopţiunii Iustinianus şi Germanus, strălucit general (magister militum per Thraciam), care a luptat cu succes împotriva triburilor

de slavi şi de anti, atunci când acestea, pornind din sudul Moldovei şi nord-estul Munteniei au pătruns în Imperiu provocând mari pagube. In urma înfrângerii acestora de Germanus, dioceza Thraciei s-a bucurat de ceva linişte câtăva vreme.

In cursul domniei sale, Iustin I a acordat puteri aproape depline în conducerea Imperiului lui Iustinian, pe care l-a numit comes domesticorum (comandant peste gărzile de ofiţeri din trupele aflate la dispoziţia împăratului; un fel de stat major) şi apoi magister militum praesentalis (înalt ofiţer peste trupele mobile de manevră = comitatus).

In anul 527 când Iustin s-a îmbolnăvit grav, l-a asociat la domnie (4 aprilie) pe Iustinian. Trei luni mai târziu (la 1 aug.) când moare Iustin, nepotul său Iustinian îl urmează la tron, având vârsta de 45 de ani.

Iustinian I cel Mare (527-565). Războaiele de recucerire a teritoriilor romane. Opera edilitară şi legislativă. Politica religioasă. Arta şi literatura. Activitatea la Dunărea de Jos.

Iustinian s-a născut la Tauresium, nu departe de Chrida, sat vecin cu Bederiana. El era nepot de soră al lui Iustin. Iustinian poseda toate calităţile unei mari personalităţi şi unii învăţaţi sunt de părere că chiar dacă soarta nu i-ar fi hărăzit funcţia de împărat, care i-a permis să realizeze atâtea lucruri, el s-ar fi distins în alte domenii şi-ar fi atins culmile cele mai înalte. Procopius din Caesarea, istoricul său contemporan, ne dă un portret fizic şi psihic al împăratului: „Era de statură mijlocie, nici mare nici prea scund, ci măsurat, nu slab, ci mai degrabă cărnos, cu faţa rotundă, bine făcut şi cu obrajii îmbujoraţi, chiar după ce ajuna două zile la rând” (Hist. Arc. 8, 12-13, p.79). El poseda o putere de lucru puţin obişnuită. Iubea munca şi era probabil cel mai muncitor om din Imperiu. Dormea puţin şi lucra până noaptea târziu. Prin mâna lui treceau toate actele imperiale, pe care cel mai adesea le redacta singur (Hist. Arc. P. 121): „Scria el însuşi mai toate hotărârile, până şi în ce loc din cetate trebuiau dregătorii să ţină judecăţile şi când să meargă să facă cercetările”. Nu-şi îngăduia nici o automulţumire (nepăsare). De temperament ascetic, el postea în păresimi 2 zile pe săptămână, fără să mănânce absolut nimic; în restul timpului se abţinea de la vin, mulţumindu-se cu ierburi drese cu ulei şi oţet. Iustinian era primitor mai ales cu oamenii simpli. Iată câteva din trăsăturile fizice şi de caracter ale lui Iustinian (Proc. Ep. Cit., p. 119-121). Procopius sin Caesarea n-a fost

obiectiv în caracterizarea lui Iustinian, căci în ultima parte a vieţii a intrat în conflict cu împăratul şi, drept urmare l-a prezentat cu tot felul de vicii.

Iustinian a mai avut curajul să-şi aleagă colaboratori competenţi şi energici, cărora le cerea o fidelitate totală. Intre aceştia pot fi menţionaţi generalii Belizarie şi Nerses, care s-au remarcat prin victoriile lor şi au readus Imperiului întinse teritorii romane. Ioan de Cappadocia, prefect al preatoriului, bun administrator, dar lacom şi intrigant, marele jurist Trebonian care a avut un rol hotărâtor în munca de codofocare a dreptului. El fusese guaestor sacri palatii, adică şeful cancelariei imperiale care redacta hotărârile importante sau corespondenta cu provinciile sau puterile străine; Petrus Patricius, diplomat abil (magister officiorum).

Iustinian era credincios dovedind multă evlavie şi îşi petrecea mult timp n rugăciune şi meditaţie înconjurat, cum spune Procopius, de preoţi bătrâni şi întorcând pe o parte şi pe cealaltă cărţi vechi. Posedând întinse cunoştinţe teologice, el a alcătuit lucrări şi în acest domeniu, dar, din păcate, el şi-a depăşit atribuţiile şi adeseori competenţa, amestecându-se, cum vom vedea, în chestiunile de credinţă şi problemele Bisericii, nu totdeauna cu urmări favorabile pentru creştinism. El considera păcatele oamenilor şi disensiunile din Biserică cauze pentru bunăstarea generală a Imperiului. De aceea, spera ca unitatea Bisericii şi suprimarea corupţiei şi alte rele să contribuie la dobândirea sprijinului lui Dumnezeu în câştigarea războaielor împotriva barbarilor. El a luat măsuri împotriva corupţiei şi extorcării de bani, urmărins în felul acesta, să procure Imperiului mijloacele necesare purtării războaielor.

Iustinian nu era însă, ca orice om, lipsit de cusuri. S-a dovedit influenţabil şi să asculte defăimările şi intrigile, ambiţios, cheltuitor, iubitor de fast şi cam fantezist în planurile sale, căci a încercat să recucerească provinciile pierdute ale Imperiului şi să-i redea strălucirea de altădată într-o perioadă istorică puţin propice. Rezervele bugetare imense lăsate de împăratul Anastasius au fos cheltuite în războaiele purtate în Africa, Italia şi Orient, precum şi în opera amplă de rezidire a cetăţilor. Toate acestea s-au dovedit inutile, căci n-au supravieţuit mult morţii sale.

Inainte de urcarea sa pe tron Iustinian se îndrăgostise de o artistă, numită Theodora, o femeie cu viaţă uşoară, dar pe care a luat-o în căsătorie neţinând seama de bârfele societăţii şi trecând peste prejudecăţile personale. Căsătoria lui Iustinian cu Theodora a avut loc după ce aceasta făcuse o călătorie în Orient şi avusese discuţii cu persona;ităţi religioase monofizite, care au avut meritul de a-i fi

schimbat viaţa. Ea s-a întors din această călătorie hotărâtă să ducă o viaţă creştină pură. Ca împărătească duce o viaţă retrasă, consacrând o mare parte din timpul său torcând şi interesându-se de problemele religioase. Si în problemele statului s-a arătat la înălţime, demonstrând o mare perspicacitate în înţelegerea celor mai complicate situaţii politice. Theodora a fost obiectul unor calomnii şi al urii multora, dar este sigur că ea a fost pentru Iustinian soţia devotată şi fidelă până la moartea ei în 510. Impăratul o numea „prea pioasa mea soţie pe care mi-a dat-o Dumnezeu". Ambasadorii străini şi regii se străduiau să-i câştige bunăvoinţa. In legislaţia lui Iustinian, legile privitoare la divorţ, adulter, asupra sfinţeniei căsătoriei, în privinţa actorilor comedianţi, a fetelor pierdute au fost redactate sub influenţa Theodorei. Toate acestea sunt impregnate de bunăvoinţă, de feminism. Faţă de monofiziţi a cerut toleranţă şi a manifestat simpatie, spre deosebire de Iustinian, care, chiar dacă a făcut unele concesii acestora, a rămas totdeauna ortodox. Se povesteşte că mulţi ani după moartea Theodorei, când împăratulu voia să facă o promisiune solemnă, el jura pe numele Theodorei şi persoanele care voiau să placă împăratului aminteau numele „excelenţei, frumoasei şi înţeleptei suverane", care acum pe Dumnezeu să aibă grijă de soţul său.

Unii bizantinologi analizând personalitatea lui Iustinian şi realizările sale au concis că acesta a fost călăzit de două ţeluri: ideea imperială romană şi ideea creştină. Visul lui Iustinian a fost, pe de o parte, acela de a reface vechiul Imperiu roman, pe cât posibil în graniţele sale din vremurile cele mai prospere şi aşa se explică războaiele sale purtate în Africa, Italia şi Spania, precum şi uriaşa sa operă legislativă de codificare a dreptului roman. Pe de altă parte, împăratul, om adânc credincios, era preocupat de restabilirea unităţii Bisericii, de lichidarea ultimilor resturi ale păgânismului şi combaterea ereziilor. Telul lui se poate concretiza în cuvintele Imperium Romanum et Christianum. In ce măsură a reuşit să analizeze aceste scopuri, vom vedea în cele următoare.

Răscoala NIKA

La începutul domniei sale şi anume în ianuarie 532 Iustinian a avut de făcut faţă unei grave revolte, cunoscută în istorie sub numele de NIKA, după lozinca sub care s-au unit răsculaţii, care însemnează „învinge". In imperiul bizantin clasele sociale se grupaseră în două partide opuse: partida Albaştrilor, care grupa

aristrocraţia şi pe marii proprietari de pământ, din rândul cărora se alegea majoritatea dregătorilor cu cele mai înalte funcţii, şi partida Verzilor, susţinută de micii negustori, comercianţi, navigatori, mica burghezie. Albaştri ori Verzii au fost numiţi după preferinţa pe care unii sau alţii o arătau în hipodrom concurenţilor îmbrăcaţi în tricouri albastre sau verzi. In timpul domniei lui Iustin I, Iustinian susţine politica sa civilă şi religioasă. Devenit singur împărat, Iustinian a luat o serie de măsuri împotriva ambelor partide, care provocau tulburări interne. Aceste măsuri, ca şi politica financiară şi economică, prin care intenţiona să se scoată cât mai mulţi bani necesari marilor acţiuni militare ale împăratului au nemulţumit ambele partide, cât şi întreaga populaţie din capitală. Cele două partide s-au unit în hipodrom au adoptat ca lozincă cuvântul NIKA şi au pornit să asedieze locuinţa prefectului cetăţii, pentru a-l determina să elibereze pe partizanii lor arestaţi. Această mişcare populară a fost, se pare, exploatată de câţiva aristocraţi, care au îndemnat pe insurgenţi să ceară destituirea lui Ioan de Cappadocia şi a lui Trebonian. Iustinian a cedat şi a sacrificat pe cei doi miniştri. Insurgenţii au proclamat chiar un nou împărat, pe Hypatius, un nepot al lui Anastasius. Cum nu se aflau prea multe trupe în capitală, pe a căror loialitate să se poată conta, Iustinian a crezut totul pierdut şi a vroit să fugă. Theodora l-a convins să rămână şi să încerce să înfrângăpe răsculaţi cu o mână de soldaţi rămaşi fideli. Belizarie a pătruns cu armata în hipodrom şi a masacrat o mare mulţime de oameni (cca. 30.000), ceea ce pentru acele vremuri este o cifră uriaşă. Astfel împăratul şi-a salvat tronul, în mare parte datorită perspicacităţii şi energiei dovedite de soţia sa.

Pacea eternă cu perşii

In acelaşi an 532 Iustinian întreprinde în Orient unele mici operaţii împotriva perşilor, dar după lupte nedecise, el semnează cu regele Chosron I Anuchtitvan (531-579) o pace eternă, în baza căreia Bizanţul trebuia să plătească cca. 11.000 livre de aur în schimbul apărării de către perşi a Caucazului. Dar în anul 540 Chosroe violează pacea eternă, invadând Syria, distrugând Antiohia şi luând mai multe oraşe. In nord, perşii invadează Armenia, Iberia şi ocupă Lazica, pe maulu oriental al Mării Negre.

Pentru a rezolva situaţia critică în care se afla imperiul, mai ales că era angajat în războiul cu ostrogoţii, Iustinian este de acord să mărească tributul,

obţinând în schimb un armistiţiu de 5 ani. Acest armistiţiu a mai fost prelungit de încă două ori şi n-a fost transformat într-un tratat de pace pe o durată de 50 de ani decât în anul 562. Tributul a fost mărit la 30.000 solidi dar Iustinian obţinea de la perşi evacuarea Lazicei. Tributul era plătit oficial pentru apărarea Caucazului împotriva barbarilor din nord. Plata s-a făcut în avans pe primii 7 ani, iar în al 8-lea an trebuia plătit în avans pe primii 3 ani. Victoriile perşilor în Orient marcau începutul marei lor expansiuni în detrimentul Bizanţului, care va fi în această regiune mereu în declin.

Recucerirea Africei

In anul 533 Belizarie porunceşte cu o armată de cca. 18.000-20.000 de oameni spre Africa spre a o recuceri din mâinile vandalilor, conduşi de Gelimer. In 534 Belizarie intră triumfător în Constantinopol. Regatul vandal este nimicit, iar teritoriile sale se întorc la Imperiu şi vor fi organizate într-o prefectură a pretoriului separată, care cuprindea 6 provincii, inclusiv Sardinia. Luptele de guerilă provocate de băştinaşii mauri încetează şi ele în 546, când aceştia sunt bătuţi definitiv de strategul bizantin Ioan Trolilta.

Recucerirea Italiei

In 535 Belizarie începe recucerirea Italiei din mâna ostrogoţilor. In timp ce o armată bizantină pătrundea în Dalmatia, Belizarie ocupă Sicilia, apoi Napoli şi Roma. După ocuparea Romei, Belizarie a trebuit să facă faţă unuo lung asediu, organizat de ostrogoţi, conduşi de Vitiges. Trupele bizantine reuşesc apoi să cucerească Ravenna, capitala ostrogoţilor, unde se retrăsese Vitiges şi ă-l aducă pe acesta prizioner la Constantinopol (540) aşa cum îl aduseseră puţin mai înainte pe Gelimer. Dar ostrogoţii îşi refac forţele şi se răscoală împotriva bizantinilor, având în fruntea lor un rege capabil, pe Totila. Trupele bizantine conduse de Belizarie au fost de mai multe ori prinse şi înfrânte şi toate succesele anterioare erau acum puse sub semnul întrebării. Situaţia s-a rezolvat totuşi în favoarea bizantinilor numai datorită geniului diplomatic şi strategic al generalului Narses, care duce o lungă luptă, reuşind să înfrângă în anul 552 la Busta Gallorum pe Totila, şi să supună Imperiului bizantin întreaga Italie. Pentru acest scop trebuiseră însă 30 de ani. In anul 554 împăratul dă o lege numită Pragmatica Sapctio prin care restabilea autoritatea sa asupra tuturor

provinciilor Italiei. Iustinian urmărea prin această legiuire restabilirea vechilor stări de lucruri, adică repunerea în drepturile sale a populaţiei romane, care avusese de suferit în timpul ocupaţiei ostrogote. O inovaţie interesantă, conţinută în această lege, este prevederea ca guvernatorul de provincie să fie ales de episcopii şi oamenii de vază.

Recucerirea Spaniei

Intre anii 550-554 Iustinian profitând de un război civil între vizigoţii din Spania, trimite o flotă puţin numeroasă, care reuşeşte să cucerească pentru imperiu sud-estul ţării, inclusiv Cartagina (nouă), Malaga şi Cordoba.

Cu toate că o parte însemnată din imperiul roman nu fusese recucerită, doar Italia, o bună parte din Africa de Nord, o parte din Spania, precum şi insulele din Mediterana, toate acestea reprezentau realizări de seamă ale domniei lui Iustinian împlinirea unuia din visurile sale. Vom vedea însă că aceste recuceriri nu vor fi de lungă durată.

Activitatea de la Dunărea de Jos

Dacă în apusul europei şi în Africa Imperiul bizantin a dobândit succese militare soldata cu încorporarea de mari teritorii, în schimb, în Orient, aşa cum a văzut, a suferit înfrângeri din partea perşilor.

Dificultăţi serioase a întâmpinat Imperiul bizantin şi la Dunărea de Jos, unde a avut de înfruntat incursiunile slavilor, anţilor şi bulgarilor, amestecate cu cete de huni. Astfel, în anul 528 a avut loc o incursiune căreia a trebuit să lupte Baduarius, magister militum et dux Scythiae împreună cu Iustinus, magister militum et dux provinciae Moesise Secundae. Armata bizantină a fost înfrântă şi Iustinus a murit pe câmpul de luptă, invadatorii au prădat un vast teritoriu până în Thracia. O nouă expediţie bizantină împotriva barbarilor, condusă de Constantiolus, succesorului lui Iustin, de Godilas şi Askum, magister militum per Illyricum a reuşit să înconjoare cetele de barbari şi să le ia prada, dar mai apoi, când bizantinii se întorceau victorioşi, au fost surprinşi de alţi „huni”, care au făcut prizonieri pe Constantiolus şi pe Askum. Dintre ei împăratul l-a răscumpărat numai pe Constantiolus.

In anul 529 cete de sclavini în unire cu bulgari şi anţi pătrund din nou în Imperiu, dar sunt respinşi de oastea imperială, comandată de gepitul Mundus, numit în acelaşi an magister militum per Illyricum. Un an mai târziu Chilbudios, un ofiţer de origine slavă, numit de iustinian magister militum per Thraciam şi pus de strajă la Istru reuşeşte în numai 3 ani să alunge din dioceza Thraciei pe huno-bulgari, sclavini şi anţi. Procopius, De bello Gothico, III, 14, 1-6 (cf. Mihăescu, p. 155-156) ne spune „că Chilibudios ajunsese atât de temut de barbari, încât timp de trei ani, cât s-a ostenit în această cinste, nimeni n-a mai trecut Istrul împotriva romanilor, ci de multe ori romanii treceau pe ţărmul opus şi îi ucideau sau îi luau ca sclavi pe barbarii de acolo". Cu prilejul acestor expediţii au fost recucerite mai multe puncte strategice din Oltenia, Muntenia şi Banat, între care Drobeta, Sucidava, Turris (Turnu Măgurele). Constantiniana Dafnc. Lederata Dierna (Zerna) şi a fost extinsă dominaţia bizantină pe o bună parte din teritoriul fostei provincii Dacia.

Activitatea victorioasă a lui Chilbudios în stânga Dunării n-a fost însă de lungă durată, căci după trei ani, adică prin anul 533 el a fost omorât într-o luptă cu scalvinii, în timpul unei expediţii în care armata romană, mai puţin numeroasă a fost înfrântă. Tot Procopius ne spune că după această înfrângere „fluviul fu trecut oricând de către barbari, după voie, iar bogăţiile romanilor ajunseseră pentru ei lesne de atins". Impăratul Iustinian a ajuns însă la înţelegere cu anţii, cărora le-a cedat în stânga Dunării cetatea Turris, „părăsită de mult timp, fiind pustiită de către barbarii de acolo", „împreună cu pământurile din jurul ei, precum şi o mare sumă de bani, numai să-i fie acum aliaţi şi să-i împiedice pe huni de a mai cotropi împărăţia romană". Deşi n-au mai lipsit atacuri barbare la frontiera Dunării, cum au fost şi acelea din anul 540 ale bulgarilor în Thracia şi Macedonia, până în Chersonesul thracic, unde au făcut un nou măcel, ajungând chiar în Asia Mică şi să treacă peste zidul cel lung al lui Anastasius, pătrunzând în cartierele mărginaşe ale Constantinopolului, apoi în Grecia şi Pelopones şi iarşi o invazie a anţilor în Thracia, iar a bulgarilor în Illyricum, totuşi împăratul Iustinian, folosind cu abilitate diplomaţia, învrăjbind populaţiile migratoare unele împotriva altora, ori cumpărând pacea cu bani, a reuşit să menţină dominaţia bizantină nu numai în dreapta Dunării, dar şi dincolo de fluviu, pe o zonă destul de întinsă, în Banat, Oltenia şi Muntenia. Documentele arheologice şi epigrafice din această zonă sunt o mărturie elocventă a expansiunii politice şi economice bizantine din vremea lui Iustinian.

Peninsula Balcanică a avut însă destul de suferit din cauza acestor invazii, căci trupele imperiale erau insuficiente aici, fiind deplasate în apus pentru recucerirea vechilor teritorii romane. Chiar dacă barbarii nu s-au stabilit statornic la sud de Dunăre, mulţumindu-se cu expediţii de pradă, ei au provocat mari pagube materiale şi umane. Se relatează, de pildă, că invazia bulgară din anul 540 asupra Thraciei şi Macedoniei s-a soldat nu numai cu o bogată pradă de război, dar şi cu luarea a 120.000 prizioneri, care au fost duşi la nord de Dunăre. Rolul prizonierilor la nord de Dunăre pentru creştinarea barbarilor şi întărirea elementului autohton a fost deosebit de important.

Perioadele de pace cu cele de război au alternat în Balcani la intervale scurte. Intre ultimile invazii de mari proporţii din timpul lui Iustinian sunt acelea ale lui kutrigurilor, ramură a hunilor, în alianţă cu cete de bulgari şi slavi, care în anul 559 sub conducerea lui Zabergan au trecut fluviul în Scythia Minor, Moesia Secunda şi au înaintat până în Thracia, Macedonia şi Grecia, ameninţând chiar capitala Imperiului. Ei au putut fi înfrânţi de bătrânul general Belizarie, chiar sub zidurile Constantinopolului. Cu acest prilej a fost6 prădată şi incendiată şi cetatea Dinogeţia şi poate şi altele în Scythia Minor.

Trei ani mai târziu, în primăvara lui 562, a avut loc ultima invazie huno-bulgară pe teritoriul Imperiului în timpul lui Iustinian, căreia i-a pus capăt Marcellus, magister militum şi nepot al lui Iustinian. In anii 561-561 o populaţie nomadă înrudită cu huno-bulgarii (avarii) ajung până la Dunărea de jos sub comanda haganului Baian, cerând pământ în imperiu. După tratative purtate de Iustinus, guaestor Iustinianus exercitus şi de Iustinian însuşi se ajunge la o pace şi alianţă (foedus) fără să le fi cedat avarilor ceva din Imperiu, ci aceştia sunt aşezaţi ca federaţi la frontiera Dunării de Jos.

Opera constructivă şi militară a lui Iustinian

In ţelul său de a reface vechiul Imperiu roman şi de a-i asigura tăria în faţa popoarelor migratoare, Iustinian a purces la construirea din nou ori refacerea unor reţete de fortăreţe, mai ales la frontiera, dar şi în spatele lor, despre care ne informează Procopius în lucrarea sa De aedificiis scrisă între anii 553-555. In aceste fortăreţe a aşezat trupe, cărora le-a dat în stăpânire pământuri, spre a le lega şi mai mult de apărarea locurilor respective.

La frontiera Dunării şi în Peninsula Balcanică au fost construite sute de fortificaţii, dispuse pe mai multe linii de apărare. Referindu-se la activitatea din această zonă, procopius ne spune: „Si voind să facă din fluviul Istru o foarte puternică pavăză de apărare a acestor cetăţi şi a întregei Europe a închis malul fluviului cu o centură deasă de fortăreţe… şi a aşezat peste tot pe mal garnizoane militare, care să împiedice în mod hotărât trecerea barbarilor de dincolo. Dar, deşi a făcut toate acestea, fiindcă n-avea toată încrederea şi nădejdea în oameni, socotind în sine că, dacă cumva duşmanii ar putea trece în vreun fel oarecare peste fluviu, ar da peste locuitorii de pe ogoare cu totul neapăraţi şi i-ar duce pe toţi în sclavie, jefuindu-le toate bunurile, n-a crezut că este de ajuns să facă stăpâni pweste fortificaţii numai pe locuitorii de lângă fluviu, ci le-a dat şi acelora o proprie siguranţă, ridicând întărituri în interiorul ţării, aşa încât fiecare ţinut să-şi aibă fortăreaţa sa sau să fie în vecinătatea unui loc întărit”.

In Scythia Minor a fost continuată opera de întărire a limes-ului începută de Anastasius, refăcându-se ori construindu-se din nou numeroase cetăţi, atât pe malul Dunării, cât şi în interior şi chiar pe malul mării. Procopius menţionează un număr de peste 40 de aşezări, în care au fost efectuate lucrări de construcţie. Intre cele mai importante sunt: Altinum, Sucidava, Axiopolis, Troesmis, Noviodunum, Aegyssus, Ulmetum, Ibida, Constantiana, Tomis, Callatis şi altele. In unele din acestea săpăturile arheologice şi descoperirile epigrafice au confirmat informaţiile lui Procopius, iar în alte aşezări, ca Histria, Dinogeţia, nemenţionate, acestea dovedesc cât de intensă a fost opera de construcţii desfăşurată de Iustinian.

Opera legislativă a lui Iustinian. Reformele administrative

Opera cea mai importantă şi cea mai durabilă a lui Iustinian, care indică şi modul în care împăratul a înţeles să încorporeze ideea imperială, este aceea de codificare a dreptului roman. Iustinian şi-a dat seama de marea valoare a legislaţiei romane şi în acelaşi timp că ei trebuie să i se aducă unele modificări, impuse de realităţile istorice deosebite; de aceea el a năzuit să bazeze legislaţia Imperiului său pe legislaţia romană, însoţită de interpretările celor mai reputaţi jurişti de la sfârşitul antichităţii. Istoricii consideră că graţie lui Iustinian omenirea a moştenit tot ce imperiul roman a creat mai bun şi mai durabil, anume dreptul, ale cărui noţiuni şi aplicaţii au cuprins toate aspectele vieţii şi s-au transmis civilizaţiei europene, atât de

mult, încât numai dacă cineva este jurist îşi poate da seama că la originea unor habtitudini stă un principiu roman. In afară de biblie nici o altă lucrare n-a avut o înrăurire mai mare pentru evoluţia umanităţii ca opera juridică a lui Iustinian.

La realizarea acestei opere Iustinian a avut concursul unor jurişti de seamă, între care Trebonian deţine locul de frunte. Lucrarea a început la 13 febr. 528, când Iustinian numeşte o comisie formată din 7 membri, în frunte cu Trebonian, cu misiunea de a reuni într-un cod toate constituţiile (legile) imperiale în vigoare, de la împăratul Hadrian (117-138) încoace, eliminând elementele care nu mai corespundeau cerinţelor timpului. Comisia trebuia să utilizeze Codex Theodosianus ca şi culegerile particulare alcătuite în timpul lui diocleţian: Codex Gregorianus şi codex Hermogenianus. La 7 aprilie 529 lucrarea denumită Codex Iustinianus a fost gata; este împărţită în 10 cărţi. La 15 dec. 530 împăratul numeşte o nouă comisie (mai numeroasă) din 16 membri, pusă sub conducerea ace;uiaşi Trebonian, cu misiunea de a codifica lucrările de interpretare a legilor (jurisprudenta) a juriştilor romani din secolele II-III. După trei ani lucrarea a fost gata şi publicată la 16 dec. 533 sub numele de Pandecte sau Digeste; este împărţită în 7 părţi şi 50 de cărţi (subdiviziuni principale). Opiniile contradictorii ale juriştilor trebuiau, de asemenea şi tot materialul era expus într-un sistem logic.

La 21 noiembrie 533 a apărut o altă lucrare intitulată Institutiones, realizată din însărcinarea lui Iustinian de către Teofil şi Dorotei, profesori la şcolile de drept din Constantinopol şi Beyrut, precum şi de Trebonian. Lucrarea era, de fapt, un manual elementar de drept, pus la îndemâna studenţilor în drept şi care prezenta un material selecţionat din Codex Iustinianus şi Digeste, fiind împărţit în 4 cărţi.

Numărul mare de legi promulgate de Iustinian în cursul celor 5 ani, câţi s-au scurs de la apariţia lui Codex Iustinianus (529), a făcut necesară publicarea unei noi ediţii îmbogăţite a Codicelui amintit şi care va apare sub numele: Codex repetitae praelectionis, la 16 noiembrie 534, în 12 cărţi. Aceasta, a doua ediţie definită este singura care ni s-a păstrat. Legile promulgate între anii 535-565 au purtat numele de Novellae, adică legi noi, sunt în număr de 154 şi redactate în majoritate în greceşte. Unele Novellae privesc direct şi teritoriul ţării noastre, dându-ne informaţii preţioase şi unice cu privire la viaţa religioasă, politică şi economică. De amintit, de exemplu, Novella a XI-a, care ne vorbeşte de Iustiniana Prima, arhiepiscopie întemeiată de Iustinian în anul 535 şi care avea în subordine şi două episcopii din Banat, Lederata şi Ricidiva.

Toate lucrările juridice publicate în timpul lui Iustinian (Codex Iustinianus, Digeste sau Pandecte, Institutiones şi Novellas) poartă începând din secolul al XII-lea denumirea de Corpus juris civilis, dată de învăţaţi jurişti de la Universitatea din Bologna.

Codificarea dreptului roman a oferit statului bizantin centralizat o bază juridică omogenă, care reglementa ansamblul vieţii publice şi particulare, raporturile dintre cetăţeni, viaţa familiei, relaţiile comerciale, situaţia bunurilor materiale. Aşa cum am spus, Corpus juris civilis nu reproducea mecanic vechiul drept roman ori toate interpretările juriştilor antici, ci în el au fost introduse modificări, care să corespundă cu organizarea socială şi economică a timpului, precum şi cu perceptele moralei creştine. In dreptul familial, de exemplu, au fost introduse, ca urmare a influenţei creştine, concepţii mai umane. De asemenea, proclamându-se egalitatea şi libertatea tuturor oamenilor, legislaţia lui Iustinian recomanda tratamentul mai îngăduitor al sclavilor, precum şi eliberarea lor.

O altă caracteristică a legislaţiei lui Iustinian este accentul deosebit de mare pus pe absolutismul imperial. Corpus juris civilis fundamentează din punct de vedere juridic puterea monarhică, lucru care va exercita o influenţă durabilă asupra ideilor politice din Bizanţ şi chiar din Occident. Opera juridică a lui Iustinian a stat la baza întregei evoluţii ulterioare a Imperiului bizantin. In Occident Corpus juris civilius a contribuit în mod esenţial la formarea concepţiilor juridice şi politice abia din secolul al XII-lea, adică de atunci când a început să fie studiată această operă, şi până azi legislaţia lui Iustinian a rămas element capital al evoluţiei juridice europene.

Reformele administrative

Au fost dictate, pe de o parte, de tulburările provocate de răscoala NIKA, pe de alta, de presiunile tot mai mari din partea populaţiilor migratoare ori ale perşilor. Împăratul era nemulţumit de faptul că funcţionarii şi guvernatorii de provincii erau corupţi, se dedau la abuzuri şi neglijenţe grave. In acest sens ia o serie de măsuri (expuse în Novell-le VIII şi XVII, din anul 535), prin care, între altele, se suprima obiceiul de a se cumpăra funcţia de guvernator pentru o anumită sumă de bani, urmând ca cel care o avea să-şi recupereze nu numai sumele plătite anterior, ci şi altele mult mai mari, evident prin exploatarea populaţiei. Impăratul a plătit sumele deja primite de la aceşti demnitari şi i-a numit după alt sistem. Iustinian i-a obligat pe

funcţionari să jure în modul cel mai solemn, că n-au plătit pentru funcţiile lor nimănui nici o sumă de bani. In acelaşi timp, au fost redactate o serie de directive (mandata) către toţi guvernatorii de provincii, în care li se arăta cum trebuie să conducă şi a mărit drepturile acelor defensores civitatium pentru a proteja pe cetăţeni împotriva exploatării şi extorcării de bani. Au fost de asemenea, aduse modificări importante în organizarea provinciilor, fiind desfiinţate vicariatele, iar unele provincii unificate şi puse sub conducerea guvernatorului militar (dux); duces primeau şi titlul de spectabilis şi atribuţiile lor erau mărite putând judeca procese până la 750 solidi.

La Constantinopol Iustinian a lărgit atribuţiile şefului poliţiei (praefectus vicilum), care a luat numele de praetor plebis şi a creat un post, acela de guaesitor, cu misiunea de a se ocupa de mulţimea vizitatorilor şi imigranţilor de tot felul care veneau în număr mare în capitală. A mai înfiinţat funcţia de quaestor exercitus pentru a uşura aprovizionarea trupelor aflate pe cursul inferior al Dunării (Scythia Minor şi Moesia II). Pentru a icşora pericolul extern, tot mai ameninţător dinspre nordul Scythiei, Iustinian a făcut o nouă organizare economică şi militară, grupând Scythia, MoesiaII, provincii cu resurse economice reduse, cu provinciile maritime Caria, Cypru şi insulele din Marea Egee, pe care le-a pus sub comanda unui quaestor Iustinianus exercitus. Sediul acestui comandant pare să fi fost la Odessos sau la Tomis. La Constanţa s-a descoperit piatra funerară a lui Marcellus vicar de Odessos şi care lasă posibilitatea ca Tomisul să fi fost sediul acestui vicar ori să-şi fi găsit moartea aici cu prilejul unei călătorii de lucru.

Marea ciumă

Luptele pentru recucerirea Africei, Italiei şi Spaniei au însemnat un mare efort pentru imperiu, atât în ce priveşte cheltuirea de forţe umane, cât şi materiale. Perioada de 20 de ani, între 535-555, cât a durat recucerirea Italiei, la care s-au adăugat şi alte războaie, purtate în Orient ori în Balcani, au ruinat Imperiul din punct de vedere material. Programul ambiţios constructiv, cât şi războiul aproape continuu au dus la secătuirea rezervelor enorme de bani, lăsate de împăratul Anastasius, dar mai grele au fost consecinţele lăsate de ciumă care a izbucnit în 542 şi a bântuit în Egipt, Siria şi Palestina atingând în 543 chiar Constantinopolul, iar în anii următori răspândindu-se în celelalte provincii până în Gallia.

Un al doilea val de ciumă a izbucnit mai puternic în 558 la Constantinopol cu foarte grave consecinţe pentru populaţie.

Politica religioasă

Iustinian este ultimul împărat roman pe tronul imperial bizantin. El este în acelaşi timp un domn creştin, un suveran conştient de originea divină a puterii sale. Noţiunea de Imperium Romanum se confundă cu cea de Ecumenicitatea creştină, iar victoria religiei creştine peste tot pământul nu avea mai puţină valoare ca aceea a restaurării puterii romane. Iustinian socotea că prima îndatorire a unui suveran este „de a păstra intactă puritatea credinţei creştine de a o apăra împotriva oricărei perturbări, de a sprijini Biserica Ortodoxă şi apostolică" amintindu-şi că „pioşii şi dreptcredincioşii împăraţi, care l-au precedat, aveau ca ţel extirparea erziilor şi menţinerea păcii în Sfânta Biserică a lui Dumnezeu". De la Theodosie I nici un împărat nu s-a preocupat atât de mult de întărirea religiei creştine şi în acelaşi timp de extirparea păgânismului, căci cu toate progresele făcute de creştinism mai existau încă păgâni, mai ales în cadrul învăţământului superior şi al ştiinţei. De aceea, el privează pe păgâni de dreptul de a învăţa şi în 529 închide Academia din Athena, cuibul şcolii neoplatonice, ceea ce a obligat pe învăţaţii de acolo să se refugieze la curtea marelui rege persan. Aici, la această Universitate studiaseră sfinţii Vasile cel Mare şi Grigorie de Nazianz.

Iustinian dăduse încă din anii 527-528 legi severe împotriva greticilor şi închisese templele lui Isis şi Aman din Egipt. In anii următori va lua şi alte măsuri împotriva cultelor păgâne şi a evreilor, cărora le va cere să folosească în slujbele lor textul în limba greacă al Septuagintei.

Cum am mai arătat, Iustinian era convins că succesul armatelor depindea de harul lui Dumnezeu şi că păcatele oamenilor aveau consecinţe nu numai pentru mântuirea personală, ci şi pentru starea generală a Imperiului. Câtă importanţă acorda problemelor religioase reiese şi din faptul că prin legile sale vroia să aducă ordinea în Biserică şi imperiu. In fruntea Codului lui Iustinian se află şi o expansiune asupra Sfintei Treimi şi credinţei ortodoxe, precum şi Simbolului Niceo-Constantinopolitan.

Iustinian a purces la unele măsuri, care să reformeze Biserica. Astfel, au fost promulgate legi, menite să combată simgnia şi să favorizeze alegerea episcopilor şi

preoţilor a celor mai curate şi stimate persoane; purtarea lor să fie la adăpost de orice critică. Alte legi reglementau alegerea staritelor şi stariţilor şi dădeau norme de disciplină în mânăstiri. Se poate spune că Iustinian a arătat o mare grijă pentru mânăstiri. In preambulul legilor sale privitoare la viaţa monahală el îşi arată preţuirea pentru mânăstiri, pe care le scoate foarte utile societăţii, din cauza rugăciunilor, pe care le adresează lui Dumnezeu, pentru bunăstarea imperiului, cei care au îmbrăcat haina îngerească. Statul are, deci, interes să favorizeze dezvoltarea mânăstirilor, dar în acelaşi timp şi dreptul să ceară ca monahii să respecte disciplina îngerească şi îndeplinirea regulilor fixate. Iustinian a pus accentul pe viaţa în comun (chinovitică), obligând pe toţi călugării să trăiască în mânăstiri sub conducerea egumenului. El era împotriva acelor călugări rătăcitori, care-şi câştigau existenţa cerşind şi a limitata chiar numărul anahoreţilor (isihaştilor). A luat măsuri severe împotriva mânăstirilor mixte, de bărbaţi şi femei, destul de numeroase din secolul al IV-lea. Din timpul lui Iustinian cunoaştem trei tipuri de mânăstiri: de bărbaţi, de femei şi pentru penitenţi, după modelul aceleia fondate de Theodora pentru fetele pocăite.

Iustinian a precizat graniţele dintre legea laică (civilă) şi cea monahală, mergând atât de departe, încât a adus corecturi şi hotărârilor sinoadelor. Intrega această legislaţie avea la bază obligaţia călugărilor de a rămâne fideli votului dat lui Dumnezeu. Cel care abandonează mânăstirea trebuie adus înapoi cu forţa şi dacă pleacă din nou, trimis în armată, fără să poată beneficia de bunurile şi de situaţia sa juridică anterioară.

In 529 a luat măsuri şi împotriva unor aristocraţi şi a altor persoane, care se făceau vinovate de practicarea în secret a riturilor păgâne. Dacă refuzau să se iniţieze în doctrina creştină şi să se boteze, aceştia erau exilaţi şi li se confiscau toate bunurile. Iustinian a întărit legile împotriva maniheenilor, montaniştilor, evreilor şi a samaritenilor.

Dar în problema cea mai delicată, aceea a monofizitismului, Iustinian a avut o poziţie şovăielnică şi oscilantă. Acest lucru s-a datorat, pe de o parte, influenţei soţiei sale Theodora, simpatizantă a monofizitismului, pe de alta, a patriarhului Antim (Anthemius) şi el pro-monofizit. Astfel, până în anul 536 el se dovedeşte îngăduitor faţă de monofiziţi, de această îngăduinţă beneficiind mulţi ierarhi monofiziţi, între care Severus, fostul patriarh al Antiohiei, readus din exil. Iustinian organizează o întrunire între 6 chalcedonieni şi 6 monofiziţi moderaţi, care elaborează o formulă de credinţă, pe care împăratul o promulgă în 533 şi pentru care obţine şi aprobarea papei Ioan al

II-lea în 534. In această formulă nu se vorbea nici de o singură fire, nici de două în persoana lui Iisus Hristos, ci doar că „Mântuitorul s-a întrupat, făcându-se om, a fost răstignit şi este una dintre cele trei persoane ale Sfintei Treimi, de o fiinţă cu ele". Dar această formulă n-a mulţumit nici pe chalcedonienii extremişti şi nici pe monofiziţii extremişti. In anul 536 vine la Constantinopol papa Agapit, succesorul lui Ioan al II-lea şi convinge pe Iustinian să renunţe la formula adoptată, deoarece ea nu era ortodoxă. Petriarhul Antim, care fusese unul dintre autorii formulei, este depus din scaun şi reâncepe persecuţia împotriva monofiziţilor; consecinţa este că multe mii de oameni au de pătimit.

Cu timpul însă, prigoana a slăbit, iar monofiziţii vor face din nou progrese, mai ales datorită influenţei pe care o capătă învăţaţii călugări Dometian şi Theodor Askidas, partizani ai origenismului, pe lângă Theodora şi împărat. Dar în anul 543 s-a ţinut la Constantinopol un sinod local, prin care erau condamnate nouă propoziţii din scrierile lui Origen, iar numele său era trecut printre eretici. Indignat de hotărârile acestui sinod, Theodor Askidas îndeamnă pe Theodora şi Iustinian să facă o nouă încercare de a atrage cel puţin o parte a dizidenţei monofizite. Reconcilierea era însă împiedicată de faptul că Sinodul de la Chalcedon reabilitase pe Theodor de Hopsuestia, Theodoret de Cyr şi Ibas de Edessa, ale căror scrieri erau considerate de monofiziţi impregnate de nestorianism.

Theodor Askidas şi ceilalţi monofiziţi cu trecere la palat au reuşit să convingă pe Iustinian să dea în 544 un edict teologic, în „trei capitole", prin care se condamnau unele lucrări ale lui Ibas de Edessa (Epistola lui Ibas din Edessa adresată episcopului Maris din Andaşir-Persia), Theodoret de Cyr (Scrierile acestuia contra lui Cyril al Alexandriei şi contra Sinodului de la Efes) şi persoana şi opera lui Theodor de Mopsuestia. Patriarhii şi majoritatea ierarhilor răsăriteni s-au supus dorinţei împăratului. In schimb, în Occident edictul a fost privit, în general, defavorabil. Primii apuseni, care au pornit lupta împotriva edictului din 544 au fost episcopii Dacius de Milano, Facundus de Hermiane, Pontian din Africa şi diaconul Fulgenţiu Ferrand din Cartagina.

Papa Vigilius cunoscut şi prin corespondenţa purtată cu episcopul Valentinian de Tomis a fost adus cu forţa la Constantinopol în 547 „convins" de împăratul Iustinian şi Theodora să adere la condamnarea „Celor trei capitole", ceea ce Vigilius a şi făcut prin faimosul Judicatum, trimis patriarhului Mina al Constantinopolului. Ecoul produs în Occident de adeziunea papei la condamnarea

Celor trei capitole a fost cu totul defavorabil, ceea ce l-a făcut pe Vigilius să retracteze. In Africa, Dalmaţia, Acythia şi chiar Gallia s-au ţinut sinoade de protest. Episcopii din Africa au ţinut un sinod la 550 excomunicând pe Vigilius. In vara anului 551 împăratul, îndemnat de Theodor Askidas, a publicat un nou edict, cunoscut sub numele de „Mărturisirea de credinţă a împăratului Iustinian contra celor trei capitole". Dar noul edict a creat o confuzie şi mai mare, îngreuind şi mai mult modalitatea unei împăcări. Iustinian a convocat atunci Sinodul al V-lea ecumenic în anul 553 la Constantinopol, care a confirmat edictul împăratului. Vigilius n-a voit să participe pe motiv că este bolnav. In timp ce sinodalii au lucrat 6 şedinţe discutând condamnarea „Celor trei capitole" papa Vigilius a alcătuit un memoriu cunoscut sub numele de Constitutum, prin care făcea cunoscut că nu se poate solidariza cu sentinţa de condamnare a „Celor trei capitole". Ameninţat de împărat cu exilul, Vigilius este obligat să cedeze şi publică un al doilea Constitutum, în care îşi retrage afirmaţiile anterioare, accentuând condamnarea „Celor trei capitole". Eforturile de pacificare ale lui Iustinian s-au dovedit însă fără rezultate pozitive, căci monofiziţii nu au fost mulţumiţi cu concesia minoră, care li se făcuse, iar Occidentul s-a divizat, cele mai multe biserici refuzând să accepte hotărârile Sinodului din Constantinopol timp de mai multe decenii. Opoziţia episcopilor din Veneţia şi Istria împotriva sinodului din 553, precum şi împotriva scaunului roman, e cunoscută sub numele de schisma istro-veneţiană. In decursul acestei schisme episcopii schismaticii şi-au ales un papă (patriarh) propriu, pe arhiepiscopul de Aquileia, care şi-a stabilit reşedinţa la Grado, în apropiere de Aquileia.

Iustinian nu s-a lăsat însă intimidat de acest eşec şi a căutat să găsească o formulă satisfăcătoare de pace. Către sfârşitul vieţii el era convins că Doctrina aftharodocetă putea aduce rezolvarea dorită. Potrivit aftharodocetismului, care era o formă de monofizitism extrem, corpul Mântuitorului ar fi fost imun atât la păcat, cât şi la suferinţă. In 564 un edict proclama ca ortodoxă doctrina aftharodocetă şi cerea episcopilor să o recunoască. Toţi au refuzat, dar reacţia din partea împăratului, n-a mai putut fi, din cauza morţii sale în anul 565.

In ciuda tuturor încercărilor făcute de Iustinian pentru a concilia pe monofiziţi cu ortodocşii şi în ciuda amestecului lui brutal în treburile Bisericii el n-a reuşit să aducă pacea, ba dimpotrivă, a creat noi motive de nemulţumire. Cu toate acestea, el a fost un bun creştin, şi a adus Bisericii serivicii enorme, atât prin măsurile

administrative, luate pentru o mai bună ordine internă, (de exemplu, cele privitoare la monahism), cât şi prin privilegiile acordate.

Episcopii şi preoţii în vremea lui Iustinian capătă un rol foarte mare în administrarea provinciilor şi oraşelor, devenind instanţe de judecată supremă şi reprezentanţi ai cetăţilor în apărarea drepturilor locuitorilot (defensores civitatium). Decăderea progresivă a curiei (ordo decurionum), adică a sfatului cetăţii, adus în vremea lui Iustinian la situaţia că multe oraşe erau acum conduse numai de un sfat restrâns, format numai din fruntaşii oraşului, care avea ca preşedinte pe episcop. Tot în vremea lui Iustinian constatăm cel mai mare număr de episcopii, pe care l-a cunoscut Imperiul bizantin. Condiţiile de pace relativă asigurate imperiului şi sprijinul acordat creştinismului au făcut ca prevederile legii lui Zenon din 480, potrivit căreia fiecare oraş avea dreptul la episcopul propriu, să poată fi aplicate în această vreme. In Scythia Minor constatăm existenţa a 15 episcopii, precum şi construirea de numeroase locaşuri de cult creştine. Intr-o inscripţie din Mangalia-Callatis, Iustinian este numit iubitor de construcţii. Acelaşi lucru este valabil şi pentru alte provincii, iar această situaţie se reflectă în Notitia episcopatum al lui Carl de Boor.

Diplomaţia imperială

Imperiul avea în faţa tuturor popoarelor barbare un prestigiu de necontestat. Diplomaţia de la Constantinopol a ştiut să profite în chip abil de acest lucru şi să-şi extindă influenţa politică, să dobândească avantaje economice şi să răspândească credinţa, iar odată cu acesta să extindă civilizaţia bizantină.

Exista la Constantinopol „o ştiinţă a conducerii barbarilor", ale cărei mijloace se inspirau din tradiţia romană. Iustinian şi-a creat, la fel ca împăraţii romani, la toate frontierele popoare vasale, pe care le câştigase prin acordarea de bani, de favoruri şi onoruri. In schimbul unui tribut anual (annona) plătit barbarilor, imperiul căpăta loialitatea acestora şi un contingent de armată, care trebuia să lupte pentru apărarea Imperiului. Sefilor barbari li se acordau podoabe preţioase, decoraţii strălucitoare şi titluri pompoase din ierarhia palatului imperial. Sefii barbari se simţeau flataţi de faptul că erau consideraţi pe jumătate romani, părtaşi ai lumii civilizate şi se declarau cu emfază „sclavi ai maiestăţii sale imperiale".

La Constantinopol se ştia însă că aceşti şefi lacomi, schimbători şi perfizi deveneau duşmani periculoşi. Diplomaţia imperială îi supraveghea cu mare grijă.

Pentru a menţine asupra acestora influenţa bizantină li se dădeau soţii din imperiu, iar copiii acestora erau crescuţi la Constantinopol în civilizaţia şi luxul capitalei. Deseori erau invitaţi la palat făcându-le o primire exagerat de luxoasă, pentru a le crea acestora impresia că imperiul este foarte puternic. In timpul domniei lui iustinian la palatul sacru au venit mulţi conducători dintre heruli, huni, avari, gepizi, axumiţi, lazi, iberi şi alţii. Impăratul şi Theodora îi încărcau cu daruri pe ei, pe soţiile şi copiii lor şi când se întorceau în regiunile de unde veniseră erau încă uluiţi şi fascinaţi de farmecul, pe care-l cunoscuseră şi se simţeau fericiţi de a fi în serviciul unui împărat, care-i primea atât de bine şi le făceau atâtea daruri preţioase.

Diplomaţia bizantină căuta să slăbească forţa popoarelor barbare, învrăjbind un popor împotriva celuilalt. Există, de asemenea, obiceiul ca la Constantinopol să fie întotdeauna un pretendent la conducerea poporului barbar, care să poată fi opus în orice moment conducătorului barbar neascultător. In acelaşi timp, bizanţul putea apela la un popor barbar să pornească război împotriva altui popor barbar, care devenea un pericol pentru imperiu.

La aceste practici care veneau ca o moştenire de la Roma, Bizanţul adăuga altele. Propaganda creştină a fost strâns legată de politică; misionarii nu făceau mai puţin decât diplomaţii, pentru ca popoarele barbare să accepte suzeranitatea imperială şi să le aducă în sânul civilizaţiei bizantine. Mulţumită acestor misionari popoare barbare din regiunile de stepă ale Rusiei meridionale, până în Etiopia şi Sahara, de la Eufrat şi până în vestul Europei şi nordul Africei au primit religia creştină în timpul lui Iustinian depăşind astfel graniţele imperiului. O dată cu religia creştină se făcea cunoscută şi civilizaţia bizantină.

Această politică, prin care se combina forţa militară cu diplomaţia, a avut succes.

Civilizaţia bizantină în secolul al VI-lea

Prin marea operă pe care Iustinian a întreprins-o de a restaura imperiul roman, ca şi prin marea sa operă legislativă, el a asigurat domniei un loc deosebit de important în istorie. Acest loc şi l-a asigurat şi prin strălucirea de care s-au bucurat literatura şi artele în istoria generală a civilizaţiei.

Literatura

La fel ca în toate epocile din trecutul Bizanţului şi în secolul al VI-lea istoria a fost modul în care gândirea bizantină s-a exprimat cel mai bine. Procopius din Caesarea este cel mai mare istoric al perioadei lui Iustinian ci în ciuda criticilor care i s-au adus, cu privire mai ales la obiectivitatea cu care prezintă unele realităţi istorice, totuşi valoarea sa rămâne considerabilă, în care campaniile dintre anii 527-554 împotriva perşilor, vandalilor, ostrogoţilor, vizigoţilor şi triburilor slave de la Dunăre, sunt prin exactitate informaţiei şi prin calitatea stilului o operă remarcabilă. De asemenea, şi celelalte două lucrări De aedificii şi Historia arcana (Istoria secretă), deşi conţin multe exagerări, prima în sens pozitiv, cea de-a doua în sens negativ, prezintă un mare interes, fiindcă ne oferă multe informaţii utile şi chiar unice. Fără lucrările lui Procopius istoria domniei lui Iustinian ar fi avut foarte multe lacune.

După Procopius, evenimentele domniei lui Iustinian au fost continuate de Agathias, de la anul 554 până la 558, iar după aceea, de la 558-562 Menandru, care a trăit la sfârşitul secolului al VI-lea. Din lucrarea lui Menandru nu ne-au rămas decât fragmente, dar se pare că a fost un istoric serios.

Alţi învăţaţi care au scris lucrări interesante privind diverse aspecte ale vieţii sunt: Petrus Patricius, fost ministru al lui Iustinian şi care ne-a lăsat un tratat despre ceremonii, Ioan Malalas, a cărui Istorie universală începe la facerea lumii şi merge până în anul 563. Scrisă în greaca populară această operă va fi foarte mult utilizată în Evul Mediu. Ioan din Efes a scris în limba siriacă o istorie bisericească, care merge până în anul 684. Evagrius continuă pe Socrate şi Sozomen şi Theodoret de Cyr, adică de la anii 431-593. Organizarea internă a imperiului lui Iustinian este zugrăvită de Ioan Lydus în lucrarea De magistratibus populi Romani. Printre hagiografi trebuie menţionat Cyril de Scythopolis şi Ioan Moschos, care a scris Livada duhovnicească (Fratum spirituale). Un autor interesant este Hierokles, care, în lucrarea sa Synecdemos ne prezintă starea administrativ-politică a Imperiului în timpul lui Iustinian, iar Paul Silentiarius ne dă o Descriere a Sfintei Sofia. Cu toate că unii autori menţionaţi mai sus sunt posteriori domniei lui Iustinian, ei sunt totuşi legaţi de mişcarea intelectuală caracteristică epocii marelui împărat.

Alături de istorie, teologia a interesat lumea bizantină mai mult decât oricare altă ştiinţă, căci chiar împăratul găsea o mare plăcere să discute probleme dogmatice, scriind unele lucrări în acest domeniu. Cel mai mare teolog ai epocii lui Iustinian a fost Leontius de Bizanţ care poate fi considerat unul dintre scriitorii cei mai

de seamă ai timpului său. El a scris lucrări împotriva nestorienilor, eutihienilor, 30 de capete împotriva lui Severus de Antiohia. Leontius a fost un ortodox activ şi combativ.

In domeniul poeziei religioase trebuie menţionat Roman Melodul, cel mai mare şi original poet bizantin. El s-a născut în oraşul Emesa, sub Anastasius vine la Constantinopol, unde, după o tradiţie pioasă, Maica Domnului îi dăruieşte la Crăciun un sul-manuscris, pe care-l înghite. Prin aceasta el a primit poeziei; s-a urcat pe amvonul Bisericii şi a de Crăciun şi, printre celebrele cântări, trebuie menţionate: Judecata din urmă, Maica Domnului la Crucea Mântuitorului şi Trădarea lui Iuda. In alcătuirea cântărilor sale Roman folosea texte biblice, liturghice, vieţile sfinţilor şi învăţăturile sfinţilor părinţi. Cântările lui sunt pline de reflexiuni dogmatice, învăţături morale şi înţelepciune.

Spre deosebire de istorie şi teologie, filosofia era în decadenţă. In 529 Academia din Athena îşi închide porţile şi face loc filosofiei creştine, încă tinere, de la Universitatea de la Constantinopol. In această perioadă o dezvoltare mai activă a filosofiei o întâlnim în Syria, unde, de altfel, se dezvoltă şi alte ramuri ale ştiinţei, în centre ca Antiohia, Edesa, Nisibe. Si în domeniul artei Syria exercita o influenţă asupra Constantinopolului.

Arta

S-a spus, pe drept cuvânt că secolul al VI-lea poate fi numit „prima epocă de aur a artei bizantine". După o lungă perioadă de pregătire, de tatonări şi încercări această artă se concretizează într-o capodoperă, care este Sfânta Sofia.

In anul 532, imediat după înăbuşirea răscoalei NIKA, Iustinian începe pregătirile pentru reconstruirea Bisericii Sfânta Sofia (Sfânta înţelepciune divină). Se pare că o biserică cu acelaşi hram, construită de Constantin cel Mare, fusese distrusă în timpul revoltei NIKA. Iustinian vroia să construiască o biserică de o strălucire nemaivăzută şi pentru aceasta a recurs la cei mai buni arhitecţi ai timpului, Antim din Tralles şi Isidor din Milet. Impăratul n-a precupeţit nici bani, nici muncă şi s-a interesat personal de mersul lucrărilor. In cinci ani Biserica a fost gata. La 27 dec. 537 Marea Britanie, cum se va numi de acum încolo, a fost inaugurată în chip

solemn. „Niciodată geniul Romei şi al Orientului nu s-au unit într-un ansamblu mai surprinzător şi armonios” (Choisy).

Lucrul cel mai caracteristic la această Biserica era mărimea cupolei, care are un diametru de 31 m, ridicată la o înălţime de mai bine de 50 de metri deasupra pământului; această cupolă domina întregul edificiu. Procopius zice că ea „este atât de uşoară şi aeriană, că pare că stă mai puţin pe ziduri, decât este suspendată cu un lanţ de aur de înaltul cerului”. Susţinută de patru mari arcuri, care se sprijină pe patru piloni foarte puternici, ea se propteşte la est şi la vest pe două mari semicupole, care la rândul lor se sprijină fiecare pe 3 nişe semicirculare. Arhitecţii au reuşit, prin abilitatea lor extraordinară, să facă în acelaşi timp un edificiu solid, să asigure stabilitatea cupolei, dar să aibă şi proporţii armonioase, realizând o adevărată capodoperă. Poate că îndrăzneala arhitecţilor a fost prea mare, căci la 7 mai 558 marea cupolă s-a dărâmat. Dar Isidor cel Tânăr a reconstruit-o şi în 563 opera a fost terminată. De atunci încoace, de 14 secole, Sfânta Sofia apare ca una dintre cele mai mari creaţii ale arhitecturii, un monument tipic, în care se rezumă un întreg ansamblu de metode şi idealuri de artă. Cupola va deveni de acum încolo caracteristica arhitecturii bizantine.

In exterior, basilica nu are nimic deosebit, zidurile fiind construite în cărămidă aparenţă. Interiorul, în schimb, are o bogăţie şi un lux puţin obişnuit, care au devenit, de asemenea, caracteristici ale stilului bizantin. Frumuseţile pavajului de marmură şi mozaic, coloanele înalte de marmură albă, porfiră ori verzi, decoraţia bogată a capitalelor, lucrate ca nişte bijuterii, placajul pereţilor cu marmură polichromă, care vor să imite covoarele din Orient, strălucirea mozaicurile de pe cupole şi abside, minunatele vase din aur şi argint, ţesăturile din mătase şi aur, care decorau altarul, toate uluiau pe privitor. Pe contemporani i-a impresionat mult această biserică. Evagrius a zis: „Biserica e minunată, unică şi nu se poate descrie prin cuvinte”, iar Procopius la rândul său afirmă: „că este operă a puterii şi îndemânării omeneşti, ca şi a divinităţii”. Ea reprezintă şi azi un monument celebru, deşi după căderea Constantinopolului sub turci a devenit moschee. Azi este muzeu, atât al creştinilor, cât şi al musulmanilor.

Alte monumente în timpul lui Iustinian

Sfânta Sofia n-a fost singura operă de artă din timpul lui Iustinian. In timpul său au fost construite numeroase alte biserici, într-un stil care dovedeşte ingeniozitate şi noutate. Din păcate multe din acestea au fost distruse în cursul timpului. La Constantinopol se mai păstrează bisericile: Sf. Serghie şi Vach, după un plan octogonal şi Sf. Irina, continuând forma vechilor bazilici. Cel mai bine s-au conservat bisericile din Ravenna, St.Apollinaire in Classe, St.Apollinaire il Nouvo şi San Vitale (ultima tot după un plan octogonal combinat). La Thessalonic Iustinian a refăcut Biserica Sf.Dumitru, care se păstrează până astăzi în forma sa originară, iar la Efes, Biserica Sf.Ioan Evanghelistul. Toate acestea sunt capodopere care strălucesc prin frumuseţea placajelor ori pavimentelor de marmură polichromă ori a mozaicurilor cu bogat decor. Mozaicurile de la bisericile amintite din Ravenna ne dau o imagine asupra luxului şi vieţii bizantine din secolul al VI-lea, asupra strălucirii şi pompei imperiale.

Aceleaşi tendinţe se întâlnesc şi în alte opere din timpul său, cum ar fi manuscrisele cu litere de aur şi argint pe pergament de purpură, în ţesăturile scoase la iveală cu prilejul săpăturilor arheologice din Egipt, în sclupturile în fildeş, în lucrările de orfeverie. In toate acestea se întâlnesc elementele tradiţionale greco-romane, dar şi influenţe orientale, mai ales siriene, din a căror combinaţie a ieşit arta bizantină. Constantinopolul va deveni din vremea lui Iustinian un centru artistic şi cultural de prim ordin, preluând în multe privinţe rolul pe care-l avuseseră marile oraşe din Orient ca Antiohia, Alexandria şi Efesul. Va lua naştere o artă nouă, iar printre scopurile principale se va număra în primul rând glorificarea lui Dumnezeu şi a împăratului. Intreaga artă se va pune mai cu seamă în serviciul creştinismului.

Ultimii ani din viaţă ai lui Iustinian au fost plini de amărăciune. După moartea Theodorei erorile politicii generale şi viciile administrative au dus la o slăbire a autorităţii imperiale. Dar cu toate neajunsurile interne, din punct de vedere religios, economic ori politic, inerenţe unei perioade zbuciumate şi cu toate că multe din recuceririle teritoriale n-au putut dura prea mult, domnia sa a reprezentat o culme de realizări, pe care nici un împărat după aceea, până la sfârşitul imperiului bizantin n-a mai putut-o atinge. Iustinian a fost una dintre cele mai complexe personalităţi ale istoriei bizantine, un mare împărat, în care s-au întrupat, aşa cum am spus, două ideii principale, ideea imperială romană şi ideea creştină, pentru realizarea cărora a luptat toată viaţa. In vremea sa Imperium Romanum, pe care Iustinian a dorit să-l restaureze, şi-a desfăşurat pentru ultima oară toate forţele şi-a împlinit marele său

ideal politic şi cultural. Extinderea teritorială a mai cunoscut o dată punctul culminant, căci imperiul ajunsese să cuprindă întreaga lume mediteraneană. In artă, literatură şi drept, vechea cultură a cunoscut o înflorire extrordinară, dar sub înveliş creştin. Ea va fi însă urmată de o perioadă de decadenţă.

Domnia lui Iustinian n-a însemnat, aşa cum el a dorit, începutul unei ere noi, ci sfârşitul unei mari epoci muribunde. Nu i-a fost dat lui Iustinian să renoveze imperiul. El a reuşit numai să-l restaureze în exterior şi aceasta pentru scurtă vreme dar în interior statul român târziu, nu a putut fi fiindcă nu au avut o bază solidă. Iustinian lasă urmaşilor săi un imperiu epuizat în interior din punct de vedere economic şi financiar. Aceştia vor încerca să salveze tot ce se mai putea salva. Insuccesele lui Iustinian în ţelurile sale se datoresc, pe de o parte, planurilor prea ambiţioase, pe de alta vremurilor vitrege, în care i-a fost dat să încerce împlinirea lor.

Iustinian a murit la 14 XI 565 şi pentru meritele deosebite pentru Biserică el a fost trecut în calendarul ortodox, fiind sărbătorit la 2 august.

Urmaşii lui Iustinian

Cu dispariţia puternicei personalităţi a lui Iustinian sistemul administrativ şi politic instituit de el se va destrăma progresiv. Elementele de descompunere ale imperiului îşi vor face apariţia din ce în ce mai vizibil către sfârşitul perioadei succesorilor imediaţi ai lui Iustinian. Perioada cuprinsă între anii 565 şi 610 constituie una dintre epocile critice ale istoriei bizantine. Ioan din Efes, istoric bisericesc promonofizit, care a trăit şi scris în timpul domniei lui Iustin II, luând în considerare tulburările la care asista, socotea că „sfârşitul lumii se apropie”.

Succesorii imediaţi ai lui Iustinian au fost: Iustin al II-lea cel Tânăr (565-578), Tiberiu al II-lea Constantin (578-582), Mauricius (582-602) şi Phocas (602-610). Cel mai important dintre aceştia a fost Mauricius. Este, de asemenea, de remarcat în această perioadă activitatea energică a unei femei, Sofia, soţia lui Iustin II, care a exercitat o mare influenţă asupra treburilor publice şi ne aminteşte de Theodora, soţia lui Iustinian, fără însă să se poată compara cu ea. Sofia era, de astfel, nepoata Theodorei. Succesorii lui Iustinian n-au fost lipsiţi de calităţile unor buni conducători şi au depus eforturi serioase pentru a face faţă greutăţilor, însă au fost depăşiţi de acestea. Pentru evenimentele grave şi hotărâtoare, pe care imperiul le trăia, era nevoie de resurse morale şi materiale mult mai mari şi de conducători de un nivel

mult mai înalt. Centrul de greutate al politicii externe după moartea lui Iustinian se va deplasa în Orient, unde era necesară o atitudine mai fermă faţă de regatul persan.

Iustin II era nepotul lui Iustinian de la sora sa Vigilantia şi pare să fi fost un împărat energic şi hotărât. El socotea că nu este de demnitatea unui împărat roman să plătească tribut barbarilor. Astfel, el refuză să dea perşilor triburilor datorat, conform tratatului de pace încheiat de Iustinian în 562. A urmat un război greu şi îndelungat (început în 572), determinat şi de faptul că bizantinii au luat sub protecţia lor pe armeni, care se revoltaseră împotriva perşilor. Armenia avea nu numai o importanţă strategică pentru imperiu, dar ea era un furnizor important de militari destoinici, care trebuiau săînlocuiască pe mercenarii germani plecaţi în apus. Drept represalii pentru acţiunile lui Iustin. Chosros I a invadat Syria, a devastat Apamea şi a pus stăpânire pe cetatea Daras, care păzea frontiera. La auzul acestor nenorociri Iustin II şi-a pierdut minţile după aceea, Sofia profitând de o perioadă de luciditate a împăratului a obţinut de la el să asocieze la tron, cu titlul de Caesar, pe Tiberiu, comes excubitorum (comandantul gărzii personale a împăratului), care a luat numele de Tiberiu Constantin şi a guvernat imperiul în această calitate, până la moartea lui Iustin în 578. In acelaşi timp Sofia încheie un armistiţiu cu perşii, angajându-se s- le plătească acestora suma de 45.000 solidi.

Dar dificultăţile n-au lipsit nici în alte părţi. Intre 569-571 au avut loc în Africa revolte ale maurilor, iar vizigoţii îşi extind în 571-572 cuceririle în Spania, supunând şi Cordoba. Si mai rău încă îl constituie pericolul lombarzilor de sub conducerea regelui lor Alboin. Temându-se de avri, cu care fuseseră cu câtva timp mai înainte uniţi, lombarzii părăsesc Illyricul şi pătrund în Italia, pe care o ocupă aproape în întregime, cu excepţia sudului şi a oraşelor Roma şi Ravenna.

In sfârşit, o situaţie dificilă se iveşte la Dunărea de jos şi în Peninsula Balcanică. Iustin II refuzând să plătească subsidiile anuale (annonae) kutrigurilor, utigurilor şi avarilor, reacţionează trecând în 566 „Dunărea scitică", în apropierea căreia îşi întinseseră corturile şi au atacat teritoriul imperiului. Un an mai târziu (567), ei au primit să dea ajutor lombarzilor în lupta contra gepizilor, după a căror înfrângere completă rămân singuri stăpâni pe câmpia panonică (567). De aici drumurile avarilor sunt deschise în toate direcţiile, devenind o putere de temut mai ales pentru Imperiul bizantin, împotriva căruia vor îndrepta cele mai multe atacuri. In 570, pătrund în Thracia, de unde sunt respinşi. In anul 573, când armatele bizantine erau angajate în lupta contra perşilor, trupele lui Baian pustiesc din nou provinciile dunărene. Tiberiu

al-II-lea, în calitatea sa de Caesar coregent, încheie pace cu avarii în schimbul unor subsidii anuale de 80.000 solidi (364 kg. De aur). Pentru uriaşa sumă primită, uneori şi mai ridicată, Baian se obliga, între altele, să întreprindă o campanie împotriva slavilor din Câmpia Munteniei, care-şi reluaseră incursiunile de pradă în Imperiu. Inaintând de-a lungul Dunării, pe vechiul drum roman, Singidunum – Novae-Durostorum, avarii au ajuns până în Dobrogea, de unde au trecut în stânga fluviului. Sclavinii, atacaţi pe neaşteptate, n-au opus nici o rezistenţă, recunoscând suzeranitatea lui Baian, căruia i-au şi predat miile de prizioneri, aduşi din provincile din dreapta Dunării (578). In felul acesta bizantinii primeau o nouă lovitură, dar haganul avar îşi consolida şi mai mult poziţia, făcând din sclavini supuşii săi.

Cucerind câţiva ani mai târziu oraşul Sirium (582), în care Baian îşi mută reşedinţa, avarii îşi asigură o bază de unde timp de mai mulţi ani vor ataca cetăţile de la Dunărea de jos şi vor pustii teritoriile de nord ale Imperiului ajungând, într-un cuvânt, stăpâni pe Balcani, Iustin II moare în 578 şi Tiberiu al II-lea devine Augustus. Sub domnia lui, prin anii 579-580, când începuse bătălia pentru Sirmium, slavii de la Dunărea de jos, în număr mult mai mare ca de obicei (100.000), foarte probabil încurajaţi de avari, stăpânii lor, au trecut la sud de fluviu şi timp de 4 ani au jefuit Peninsula Balcanică. Despre aceasta ne informează scriitorul bisericesc Ioan din Efes: „In al treilea an al domniei lui Tiberiu, poporul blestemat al slavilor a năvălit pe teritoriul Imperiului. El a parcurs întreaga Grecie, regiunile Thessalonicului şi toată Thracia, a luat multe cetăţi şi castele, a pustiit, a ars, a jefuit şi a cucerit ţara aşezându-se în ea fără nici o teamă, ca şi când era a lui. Si aceasta a durat patru ani, în timpul cărora a avut libertatea să se aşeze şi să se întindă în cuprinsul ei. Slavii au prădat şi au ars tot pământul până la zidul cel lung, făcându-se stăpâni pe turmele imperiale – mii de dobitoace – şi pe cele ale particularilor. Si până în momentul de faţă (583-584) s-au aşezat în pace pe teritoriul provinciilor romane, jefuiesc, ard şi omoară fără grijă şi fără teamă. Ei s-au îmbogăţit, posedă aur şi argint, herghelii de cai, armate fără număr şi au învăţat să se războiască mai bine ca romanii”.

Din cele de mai sus rezultă că pentru prima oară pe la anul 580 slavii s-au aşezat pe teritoriul Imperiului, foarte probabil şi în Dobrogea, nu în grupuri mici şi izolate, ci în număr mai mare. Dar, în general, aşezarea lor n-a avut un caracter permanent şi nici nu s-a făcut cu intenţia unei vieţi paşnice, productive, ci pentru

pradă şi jaf. Totuşi, se poate spune că acum au loc începuturile unor aşezări izolate şi statornice ale slavilor în Peninsula Balcanică.

In Italia Tiberiu a preferat să cumpere pacea, decât s-o câştige prin luptă. La moartea lui Alboin, lombarzii n-au ales alt rege, ci se scidează în 30 de grupuri, fiecare fiind condus de către un dux. Ei au continuat să câştige teren în sudul Italiei, astfel că la Spoleto se stabileşte un dux, iar la Beneventum un altul. Plătind tribut unora dintre duces, Tiberiu a obţinut să lupte unii împotriva celorlalţi.

In Orient, Tiberiu urmărea să impună perşilor o pace acceptabilă, dar pentru aceasta avea nevoie să-şi întărească forţele armate, care să-i dea prestigiul necesar pentru a trata cu perşii. In vederea întăririi forţelor sale militare, Tiberiu avea nevoie de un armistiţiu pa care-l obţine în Mesopotamia, dar nu şi în Armenia, plătind suma de 30.000 solidi. In 578 plăteşte pe Mauricius, ofiţer capadocian de temut, în funcţia de magister militum per Orientum. Mauricius a repurtat câteva victorii, care-i permit lui Tiberiu, să negocieze în vederea opririi luptelor. Condiţiile puse de el lui Chosroe erau generoase: îi propunea acestuia să-i restituie Armenia, Iberia şi Arzanene, pe care le cuceriseră bizantinii, în schimbul cetăţii Daras. Tratatul era pe punctul de a fi încheiat, când Chosroe moare în 579, iar succesorul său Hormisdas rupe negocieile. Războiul reîncepe şi trenează până la moartea lui Tiberiu în 14 aug. 582.

In politica internă Tiberiu ia măsuri care se deosebesc de ale predecesorului său. Faţă de monofiziţi, pe care Iustin îi persecutase, Tiberiu se arată îngăduitor. Iustin fusese în materie financiară parcimonios, iar în alegerea guvernatorilor de provincie extinsese, la începutul domniei, în tot imperiul inaugurat de Iustinian în Italia şi anume ca aceştia să fie aleşi de episcopi şi oamenii de vază ai provinciei, nu pe bază de suffragia (plata unei sume de bani dată persoanelor influente ca să-i asigure numirea); Iustin a revenit asupra acestei măsuri, care aducea şi unele venituri statului şi a pus un impozit pe vin şi pe bonurile de pâine la Constantinopol. Aceste măsuri şi altele, cum ar fi refuzul de a plăti tributul barbarilor au contribuit, într-o oarecare măsură, la restabilirea finanţelor statului. In schimb, Tiberiu era cheltuitor. El a renunţat din nou la suffragia şi la impozitele introduse de Iustin II. Prin aceste măsuri el a lăsat succesorului său o situaţie financiară foarte grea.

Mauricius (582-602)

Intre suveranii de după Iustinian, Mauricius se numără printre cei mai destoinici. Domnia sa marchează o etapă importantă în evoluţia administrativă a statului romano-bizantin; el a creat Exarhatele de Ravenna şi Cartagina, adică acele mari unităţi administrative şi militare, puse sub comanda exarhului, demnitar care acumula atât puterea civilă, cât şi pe cea militară. Această formă nouă de organizare a fost impusă de condiţiile grele în care se aflau teritoriile departe de capitală, mereu în primejdie de a fi atacate de populaţiile migratoare şi pentru apărarea cărora era nevoie nu numai de trupe numeroase, dar şi de o conducere unică – civilă şi militară – capabilă să reacţioneze prompt în orice împrejurare. Cele două exarhate vor deveni posturi avansate ale puterii bizantine în Occident. Organizarea acestor două exarhate va deschide epoca militarizării administraţiei bizantine şi a constituit un model pentru instituirea Themelor de către Heraclius. In acelaşi timp, ea însemnează o deplasare a centrului de greutate al politicii bizantine spre apus, căci până aici, în timpul lui Iustin şi Tiberiu, ea fusese îndreptată mai ales spre Orient şi Dunărea de jos.

Cât de scump îi era acest ideal lui Mauricius şi cât de puţin dispus era să renunţe la posesiunile din Occident, reiese şi din Testamentul său, pe care l-a alcătuit în 597, când s-a îmbolnăvit grav. In acest Testament el reglementa ca fiul său mai mare Theodosie să domnească peste partea orientală a Imperiului cu capitala la Constantinopol; cel de-al doilea Tiberiu, asupra Italiei şi insulelor occidentale cu capitala la Roma. După multă vreme, deci, Roma trebuia să redevină a doua capitală a Imperiului. Ideea imperiului universal nu fusese abandonată, iar concepţia suveranităţii pluraliste şi a împărţirii unui imperiu roman unic rămânea încă vie.

Pe frontul oriental războiul cu perşii dura de mai multă vreme, solicitând sume însemnate de bani. în 591 situaţia s-a îmbunătăţit simţitor, prin asasinarea lui Hormisdas de către satrapul Varanes din Media. Chosroe II, fiul lui Hormisdas, cere ajutor lui Mauricius pentru a-şi recăpăta tronul tatălui său, dând în schimbul ajutorului oraşele Martyropolis, Daras, apoi Armenia şi Arzanene, Mauricius îi dă lui Chosroe armată cu ajutorul căreia acesta îşi recapătă tronul şi condiţiile tratatului sunt respectate.

Mauricius putea acum să-şi transfere trupele pe frontul Dunării de jos, unde el putuse să păstreze o pace relativă, acceptând să plătească avarilor 500.000 solidi pe an. Aceasta îşi întemeiaseră un puternic regat dincolo de fluviu şi, împreună cu

slavii de pe Dunărea de mijloc, pe care-l supuseră şi cu slavii independenţi de la Dunărea de jos, făceau dese incursiuni în întreaga Peninsulă Balcanică. Mai greu este că ei nu se mai mulţumeau cu expediţii de pradă, după care să se întoarcă în locurile de unde porniseră, ci se instalează permanent pe teritoriul bizantin, aşa cum ei începuseră s-o facă prin anul 580.

Din toate marile evenimente externe din perioada de început a Bizanţului, nici unul n-a avut repercusiuni mai importante asupra viitorului ca pătrunderea slavilor în Balcani. Celelalte popoare migratoare (de ex. germanii) au plecat în alte părţi. Slavii vor reuşi să se constituie în unităţi politico-administrative în sânul Imperiului bizantin. Totuşi până în anul 607 armata bizantină condusă de generalul Priscus şi apoi de Petru, fratele împăratului, va reuşi în urma unor lupte îndelungate să ţină la respect pe aceşti slavi şi să nu-i lase să se instaleze în masă la sud de Dunăre. Luptele s-au purtat în Dobrogea, în Bulgaria de astăzi, mai ales între Dunăre şi Munţii Balcani, în zona Banatului şi chiar în Muntenia şi Oltenia. Istoricii care ne informează asupra lor ne dau şi unele amănunte despre populaţia autohtonă atât din nordul cât şi sudul Dunării. De pildă, Theophylact Simocate, contemporan cu evenimente, şi Theofanes Confessor, la începutul secolului al IX-lea,ne dau indicaţii preţioase privitoare la strămoşii poporului român şi la limba română. Este vorba de atestarea primelor cuvinte considerate româneşti, torna, torna, fratre, rostite de un ostaş din armata bizantină, condus de Comentiolus, magister militum per Thraciam, în timp ce se rătrăgea spre sud prin codrii Balcanilor. Răsturnându-se samarul de pe un catâr, ostaşii din urma lui şi a stăpânului animalului care mergea înainte, l-au făcut atent pe acesta să se întoarcă înapoi şi să reaşeze samarul. Vorbele pronunţate au părut celorlalţi ca fiind semnal de fugă înapoi, din cauza unui atac al duşmanilor, şi atunci toţi s-au speriat şi au luat-o la figă strigând în gura mare torna, torna. şi oastea duşmană a luat-o la fugă, crezând că este atacată de bizantini. Istoricii care ne vorbesc despre această întâmplare arată că toţi strigau „în limba locului” ori în „limba părintească”, ceea ce dovedeşte că avem de-a face cu o populaţie romanică din sudul Dunării, din care s-au recrutat ostaşi pentru armata bizantină. Cuvintele aparţin limbii latine populare, vorbită de această populaţie romanică din Peninsula Balcanică şi constituie dovezi preţioase despre prezenţa autohtonilor în această zonă în epoca migraţiilor. Sunt de fapt cuvinte ale limbii străromâne, deşi unii istorici socot că ar fi vorba de termeni latini de comandă, folosiţi atunci în armata bizantină.

Theophylact Simocata, vorbind de expediţiile armatei bizantine în nordul Dunării (în Muntenia), menţionează şi pe autohtonii de aici, care se pun în slujba armatei bizantine în lupta ei împotriva triburilor slave, apoi unele râuri, cum ar fi Ilivakia, identificat cu Ialomiţa şi Paspirios (Buzăul ori Siretul). Populaţia autohtonă era creştină şi de la ea trebuie să fi primit învăţătura creştină acel gepid, care s-a aferit să ajute pe bizantinii împotriva slavilor conduşi de Musokios.

Ultima campanie la Dunăre împotriva slavilor şi avarilor din timpul lui Mauricius a început în primăvara anului 602 şi a fost condusă de Petru, fratele împăratului. Acţiunile s-au desfăşurat atât la sud de Dunăre în Thracia, cât şi în sudul Olteniei şi Munteniei. Ele au durat până toamna târziu, când împăratul a ordonat trupelor să ierneze dincolo de Dunăre, de unde să-şi culeagă proviziile, pentru a nu le mai cere din averea statului. Toate acestea au nemulţumit armata, care s-a revoltat şi a proclamat împărat pe centurionul Phocas. Ostaşii s-au retras în imperiu, iar graniţa de la Dunăre va rămâne de acum încolo nepăzită şi barbarii din nord vor putea trece la sud de fluviu fără impedimente.

Phocas (602-610)

Acest împărat deschide o perioadă dintre cele mai tulburi în istoria Imperiului bizantin. în interior el instituie, după asasinarea lui Mauricius şi a familiei sale, un regim de teroare mai ales împotriva familiilor nobile, dar şi a partidei verzilor, care-l sprijiniseră la început, dar l-au părăsit mai târziu. Se organizează câteva comploturi, dar ele sunt descoperite şi înnecate în sânge. Execuţiile au atins şi pe monofiziţi şi evrei, împotriva cărora Phocas a dezlănţuit o persecuţie sângeroasă.

In exterior, catastrofele se ţin lanţ. Regele persan Chosroe al II-lea, profitând de slăbiciunea Imperiului, se declară răzbunătorul lui Mauricius şi porneşte o mare ofensivă împotriva Bizanţului. în 605 el cucereşte cetatea Daras, apoi înaintează în Asia anterioară ocupând Cezareea. Un detaşament persan a ajuns la Chalcedon. Pe de altă parte, slavii şi avarii trec nestingheriţi Dunărea, pradă multe provincii din Peninsula Balcanică, aşezându-se în masă pe teritoriul Imperiului. Zonele ocupate compact de populaţia slavă vor fi numite de acum încolo în izvoarele bizantine: Sclavinii, iar cele cu populaţie romanică: Romanii. Spre deosebire de avari, stăpânitorii lor, care invadează Imperiul pentru pradă, întorcându-se după aceea înapoi slavii nu vor mai pleca niciodată de aici. Dar lipsiţi de organizaţie politică şi

militară, ca şi de unitatea de care dădeau dovadă avarii, ei au reuşit totuşi să se impună prin numărul lor mare. Pătrunzând la sud de Dunăre în valuri succesive până la venirea bulgarilor (679-680), triburile slave vor prezenta un pericol crescând şi permanent pentru Imperiu. Pe la 597 slavii încercaseră să cucerească chiar Tessalonicul, dar fără succes. Imporiva slavilor Phocas n-a luat nici o măsură, fie din cauza slăbiciunii armatei şi a situaţiei tulburi interne, fie pentru că nu-i considera un pericol prea mare pentru Imperiu. Pe avari a încercat să-i potolească, mărindu-le subsidiile anuale (începând cu anul 604).

In exterior, singurul simpatizant al lui Phocas a fost papa de la Roma. La sfârşitul secolului al VI-lea se iscase un conflict între Roma şi Constantinopol, pe motivul că petriarhul bizantin se intitula de aproape un secol patriarh ecumenic. Papa Grigorie cel Mare (590-604) protestase împotriva acestui lucru, dar împăratul Mauricius păstrase rezervă faţă de nemulţumirea papei. Dimpotrivă, Phocas trimite în 607 papei Bonifaciu al III-lea, succesorul lui Grigorie I (cel Mare), un rescript, în care recunoştea biserica apostolică a sfântului Petru, cap al tuturor bisericilor. Drept urmare a acestei atitudini favorabile Romei, lui Phocas i s-a ridicat în forul roman o columnă, pe care s-a gravat o inscripţie, în care împăratul bizantin este glorificat. Această columnă se poate vedea şi astăzi în bună stare de conservare.

Singurele regiuni ale imperiului, care au rămas liniştite în timpul lui phocas, au fost cele africane. De aici va veni şi salvarea imperiului, căci fiul exarhului de Cartagena, Heraclius îl va detrona pe Phocas în anul 610, ucigându-l. Sfârşitul domniei lui Phocas este considerat sfârşit al epocii romane târzii sau al epocii bizantine timpurii. Cu Heraclius începe, după anumiţi bizantinologi, istoria propriu-zisă a Imperiului Bizantin.

Heraclius (610-641). Renovarea Imperiului Bizantin. Ofensiva Arabă. Situaţia religioasă.

Aşa cum am zis, domnia lui Heraclius este considerată începutul propriu-zis al Imperiului bizantin, căci din această vreme îşi fac apariţia noi forme de organizare, atât în aparatul administrativ-funcţionăresc, cât şi în înfăţişarea marilor districte administrative. Sistemul de organizare a Imperiului în provincii, dioceze, prefecutri ale pretoriului, administrate de funcţionari civili şi militari, independenţi unii de alţii, se dovedeşte învechit în faţa noilor realităţi politice şi economice. Tot mai frecventele

atacuri din afară ale populaţiilor migratoare în vest şi nord, ori ale perşilor şi arabilor în est, au făcut evidentă necesitatea de a se gândi o nouă formă de administrare a Imperiului, care să aibă la bază acumularea întregei puteri într-o singură mână, şi anume în aceea a comandantului militar. Ca în orice perioadă de criză era nevoie să se ia măsuri prompte şi eficiente, ori acestea nu puteau fi împlinite bine decât de comandantul militar. Vom asista, deci, la o militarizare a întregului sistem administrativ, în cadrul căruia comandanţilor militari le va reveni ponderea cea mai mare în întreaga viaţă. Baza împărţirii administrative o vor constitui Themele. Thema este o întinsă unitate administrativă, în cadrul căreia intra teritoriul mai multor provincii. Numele de Thema vine de la o diviziune a trupelor, care s-a extins apoi asupra unei zone teritoriale. Conducerea supremă a themei o avea strategul. Deşi vechile provincii n-au fost de la început desfiinţate, ele continuând să supravieţuiască în cadrul themelor, iar un proconsul se ocupa de administraţia civilă, totuşi strategul avea proritate în întreaga conducere. Modelul pentru organizarea themelor l-au constituit, pe de o parte, unele măsuri luate de Iustinian în Asia Mică, de o regrupare a provinciilor de frontieră, pe care le-a pus sub conducerea comandanţilor militari, pe de alta, de exarhatele de Ravenna şi Cartagena, organizate de Mauricius.

Un motiv în plus, care a determinat organizarea themelor (în afară de agravarea pericolelor externe) a fost acela că imperiul nu mai putea plăti mulţimea de mercenari şi trebuia găsită o achitate străinilor. Această armată a fost formată prin acordarea de pământuri, cu titlu ereditar, atât soldaţilor din interiorul imperiului, cât şi celor de la graniţă, asemănători acelor limitanei de pe vremea lui Diocleţian şi Consatntinh cel Mare. Soldaţii deveneau astfel, posesori de pământ şi legaţi de ţară. Ei erau obligaţi să lupte în caz de nevoie împotriva duşmanilor, procurându-şi pe cont propriu arme uşoare şi câte un cal. Trupele din capitală şi din jurul ei purtau numele de .

Primele theme au fost organizate în Asia Mică şi anume: a Armeniacilor, Anatolicilor, Opsikion şi a Cybyrrheoţilor (flota). în partea orientală a Imperiului, la frontiera cu perşii, nu au fost theme, fiindcă o mare parte din teritoriu era ocupat de perşi. La fel, nu au luat fiinţă theme în Peninsula Balcanică, fiindcă şi aici situaţia era critică din cauza invaziei slavo-avare. Pe măsură ce aceste teritorii au intrat în stăpânirea deplină a imperiului au fost organizate theme şi aici. Mai târziu au luat naştere noi theme ca urmare a fracţionării, deci, micşorării, celor vechi.

Noua formă de organizare a adus Imperiului o armată stabilă, legată de interesele statului, care nu mai necesita sume enorme de bani pentru întreţinerea ei. în plus, proprietarii liberi de pământ, cum deveniseră soldaţii, plăteau chiar un impozit, ceea ce a contribuit la întărirea finanţelor statului. Numărul soldaţilor din armata bizantină a fost sporit şi prin colonizarea şi împroprietărirea unor mari sume de slavi, care vor fi asimilaţi curând prin creştinare. Toate aceste măsuri au contribuit la întărirea forţei defensive a Imperiului, şi explică succesele dobândite în cursul domniei lui Heraclius şi a succesorilor săi.

Biserica a contribuit şi ea la redresarea economică şi politică a Imperiului. Ea a pus la dispoziţia statului o parte din tezaurul său, care a echilibrat finanţele atât de ruinate. Pe de altă parte, ea a intensificat opera misionară în rândul popoarelor migratoare, pentru a le face pe acestea mai favorabile Imperiului. Patriarhul devine cel mai de seamă colaborator al împăratului în conducerea imperiului. Atunci când Heraclius va lua personal conducerea trupelor în războiul contra perşilor, el încredinţează regenţa fiului său minor în mâinile patriarhului Serghie, şi nu numai apoi a patriciului Bonus.

Când Heraclius preia conducerea în anul 610, Imperiul se afla într-o adevărată ruină economică şi financiară. De asemenea, organizarea administrativă, era, aşa cum s-a arătat, depăşită. Organizarea militară, bazată în special pe recrutarea mercenarilor, nu mai funcţiona din lipsă de bani. O mare parte din provinciile orientale ale Imperiului era pierdută sub perşi, iar provinciile din Peninsula Balcanică căzute în mâinile slavilor şi avarilor. în faţa acestei situaţii împăratul Heraclius s-a gândit chiar să mute capitala la Cartagena, de unde putea organiza o contra-ofensivă, aşa cum reuşise să răstoarne pe dictatorul Phocas. El a trebuit însă să renunţe la acest plan din cauza opoziţiei populaţiei capitale şi a patriarhului Serghie. Dar această intenţie indică starea deosebit de precară în care se afla Imperiul.

In Peninsula Balcanică mase mari de slavi şi avari continuau să cutreiere teritoriul dintre Marea Adriatică şi Marea Egee şi până în sud la Pelopones. Unele triburi s-au aşezat pe teritoriul Imperiului luând în stăpânire întinse pământuri. Ravagiile cele mai mari au fost produse în Macedonia, Thracia şi Moesia. Slavii şi avarii s-au apropiat chiar de capitală, iar Thessalonicul a fost atacat de mai multe ori, neputând fi însă cucerit. Grupe de slavi au pătruns pe mare în mai multe insule, reuşind să cucerească chiar insula Creta. în anul 614 au cucerit şi distrus Salona pe

ţărmul Adriaticei, centru administrativ şi politic al Dalmaţiei. Impreună cu Salona au fost cucerite şi alte importante oraşe din teritoriul Peninsulei Balcanice: Singidunum (Belgrad), Viminacium (Kostolatz), Naissus (Niş), Sardica (Sofia). Administraţi bizantină s-a putut menţine mai cu seamă în oraşele de pe ţărmul mărilor. După câtva timp, ea s-a restabilit în Grecia şi în alte regiuni, ceea ce a permis să se întărească elementul grecesc şi asimilarea treptată a slavilor.

Situaţia în Orient nu era mai puţin gravă. După anul 613, când armatele imperiale sunt înfrânte la Antiohia, perşii înaintează rapid, cucerind Damascul, apoi Armenia, Cilicia cu oraşul Tare, iar în 614 chiar Ierusalimul, unde incendiază răpind Sfânta Cruce, pe care fusese răstignit Mântuitorul; perşii au dus-o în capitala lor la Ctesifon. în anul 615 reîncep incursiunile persane în Asia Mică, iar un detaşament ajunge chiar pe malul Bosforului, ameninţând capitala dinspre est. Dinspre nord şi vest Constantinopolul este ameninţat de avari şi slavi. în 617 (iunie) împăratul însuşi era să-şi piardă viaţa în urma unei trădări, cu prilejul întrevederii cu haganul avar la Heracleea. Cucerirea Egiptului începe în primăvara anului 617, lipsind astfel, imperiul, de rezervorul cel mai important de grâne.

Astfel, toată Asia de răsărit se afla sub dominaţia perşilor achemenizi. Dar în această perioadă tulbure Heraclius purcede la reformele administrative şi militare, de care am vorbit. Datorită lor împăratul va reuşi să recâştige aproape tot ce pierduse.

Campania împotriva perşilor a fost dintre primele obiective. Heraclius încheie în 619 o pace cu haganul avar, care-i asigură liniştea în Europa. în 622, 5 aprilie, luni după Paşti, el părăseşte capitala, după ce asistase la o slujbă solemnă. Ajuns în Asia Mică el strânge armata, pe care o instrueşte într-o nouă tactică de luptă, punând accent pe cavalerie şi arcaşi. Campania de luptă o începe abia în toamnă, când reuşeşte să cucerească Armenia, repurtând o victorie strălucită asupra trupelor persane.

Dar atitudinea ameninţătoare a avarilor îl obligă pe împărat să revină la Constantinopolul. El măreşte tributul avarilor, garatându-l chiar cu ostateci din rudele sale apropiate. în martie 623 el reia ostilităţile împotriva perşilor, repurtând unele victorii, dar fără să le provoace o înfrângere decisivă. Anul 626 reprezintă punctul culminant al crizei, căci perşii se aliază cu avarii şi ameninţă Constantinopolul din două părţi. Trupele persane ajung chiar pe malul Bosforului şi cantonează la Chalcedon, iar haganul avarilor apare sub zidurile capitalei cu o masă imensă de avari, slavi şi gepizi, ameninţând Constantinopolul atât de mare cât şi de pe uscat.

Situaţia era disperată şi oraşul a putut fi salvat datorită îndemnurilor către populaţie de patriarhul Serghie şi mai ales rugăciunilor adresate cu deosebire Maicii Domnului, protectoarea oraşului, vitejiei trupelor imperiale, mai ales ale flotei, care a distrus flota avaro-slavă. Cu acest prilej, pare să fi fost alcătuit – după tradiţie – imnul Acatist al Maicii Domnului, de către Patriarhul Serghie, drept mulţumire „Apărătoarei Doamnă", după biruinţa împotriva păgânilor.

Atacatorii se retrag, iar în acelaşi an reîncepe ofensiva bizantină în Orient împotriva perşilor. Heraclius, care se afla cu armata în Lazica, încheie o alianţă cu chazarii, care s-a dovedit foarte utilă Imperiului. După multe lupte victorioase în Caucaz şi Armenia. Heraclius distruge definitiv armata persană la Ninivo în anul 628, iar Chosroe al II-lea va fi răsturnat şi omorât. Teritoriile bizantine: Armenia, Mesopotamia, Syria, Palestina şi Egiptul – sunt realipite Imperiului. Sfânta Cruce este adusă de la Ctesifon şi reinstalată la Ierusalim în 21 martie 630 într-un entuziasm general. în acelaşi an Heraclius se reîntoarce victorios la Constantinopol, unde este primit de fiul său Constantin, patriarhul Serghie, senat şi popor, cu ramuri de măslin, lumânări, strigăte de victorie şi cântări religioase.

Victoria asupra perşilor şi a coaliţiei avaro-slave a avut un larg ecou dincolo de frontierele imperiului bizantin. Unele triburi slave au profitat de slăbiciunea avarilor şi au încercat să-şi dobândească independenţa. Astfel, slavii occidentali comandanţi de Samo s-au desprins de avari şi şi-au creat unregat propriu. Mai târziu, bulgarii aflaţi la nordul Mării Negre şi Mării Caspice, conduşi de Kovrat, vor încheia alianţă cu Heraclius şi vor porni împotriva avarilor. Kovrat a primit chiar titlul de patricius şi s-a botezat luând numele de Constantin. Tot împotriva avarilor au fost îndreptate de Bizanţ populaţiile sârbe şi croate, care se aflaseră până atunci dincolo de Carpaţi. Invingând pe avari, croaţii se aşază, cu asentimentul lui Heraclius, în nord-vestul Peninsulei Balcanice, recunoascând ca suveran pe împăratul de la Constantinopol. Regiunea învecinată a fost ocupată de sârbi în aceleaşi condiţii. în acest fel Bizanţul reuşeşte să scape pentru totdeauna de invaziile avarilor.

Dar oricât de strălucite sunt victoriile militare ale lui Heraliuc, valoarea realizărilor sale nu stă în succesul politicii externe, ci în noua organizare administrativă dată imperiului şi care va constitui coloana dorsală a organizării interne a statului bizantin încă multă vreme.

Cuceririle sale în Orient vor fi pierdute în curând în favoarea arabilor, care, după moartea lui Mahomed în 632, pornesc războiul „sfânt" împotriva creştinilor.

După ce distrug regatul persan, arabii cuceresc rând pe rând provinciile orientale ale Bizanţului, unde noile reforme militare şi administrative introduse de Heraclius în restul Imperiului nu putuseră fi extinse, ceea ce le lipsise de tăria de care aveau nevoie pentru a face faţă noilor atacuri.

Arabii comandanţi de Omar distrug în 26 aug. 636 armata bizantină în lupta de la Yarmuk şi cuceresc întreaga Sirie. Apoi, în 638 ei intră în Ierusalim, apărat cu dârzenie de populaţia condusă şi îmbărbătată de patriarhul Sofronie. Intre 639-640- sunt cucerite Mesopotamia, Armenia şi Egiptul.

Heraclius asista neputincios la năvala arabilor, care nimicesc toate eforturile depuse pentru a dobândi victoria asupra perşilor. El asista la ruina operei sale de o viaţă. Lupta eroică împotriva perşilor nu servise la nimic; distrugând regatul persan. Heraclius nu făcuse decât un serviciu arabilor.

Din păcate, pentru Dobrogea, pe care trebuie s-o avem mereu în vedere când tratăm istoria Imperiului bizantin, fiindcă aici s-a menţinut cel mai mult pe teritoriul ţării noastre stăpânirea Imperiului, nu avem ştiri literare ori mărtuiri de altă natură privind această vreme. Cercetările arheologice, care singure ne-ar putea da indicaţii în lipsa altora, s-au făcut pe scară foarte redusă. în unele aşezări antice, ca cele de la Tomis, Callatis şi altele, efectuarea de săpături nu este nici posibilă din cauza suprapunerilor peste straturile bizantine a clădirilor moderne. La Histria, unde săpăturile sunt din acest punct de vedere uşor de efectuat, fiindcă cetatea nu a fost suprapusă de aşezări moderne, au ieşit la iveală locuinţe modeste, monete şi obiecte de uz casnic de pe vremea lui Heraclius, dar acest oraş antic nu este un model pentru restul teritoriului dobrogean, fiindcă el a fost părăsit în cursul secolului al VII-lea din cauza unor condiţii geomorfologice specifice, şi a presiunii tot mai intense a populaţiilor barbare.

Situaţia religioasă

Recucerirea provinciilor răsăritene ale Imperiului a adus din nou în actualitate problema monofizitismului. Pentru a restabili pacea în Biserică, patriarhul Serghie a admis doctrina, care venea din Orient, potrivit căreia în persoana lui Iisus Hristos se poate vorbi de două firi (naturi),, dar de o singură lucrare. Aceasta ar fi trebuit să constituie baza unirii între chalcedonieni şi monofiziţi. Aşa a luat fiinţă o nouă erezie a monoenergismului. Pe baza acestei doctrine s-a putut realiza o unire

în Armenia, Syria şi Egipt, unde a fost ales patriarh Cyr (în 631), mare apărător al acestei formule. Politica eclesiastică a lui Serghie şi Cyr a fost aprobată de papa Honorius. Dar împotriva acestei uniri n-a întârziat să apară opoziţia ortodocşilor, în frunte cu patriarhul Sofronie al Ierusalimului (devenit patriarh 1n 634). Sofronie a privit monoenergismul ca o nouă formă a monofizitismului şi ca o depărtare de la dogmele Chalcedonului. în faţa acestor proteste, patriarhul Serghie a atenuat formula sa, lăsând la o parte problema energiilor (lucrărilor), susţinând însă că trebuie admisă în persoana Mântuitorului o singură voinţă. Noua formulă monothelită a stat la baza Edictului din 638, cunoscut sub numele de Ecthesis (expunere de credinţă), promulgat de Heraclius, dar redactat de Serghie şi afişat în narthexul Sfintei Sofia. Acest edict a fost admis de stat, de patriarhul Parrhus, urmaşul lui Serghie (mort la 9 dec. 638) şi de papa Honoriu. Succesorul lui Honoriu pe scaunul papal l-a respins însă, văzând în el o erezie. Monotelismul n-a adus, astfel, decât discordie în Imperiu, nu pacea atât de dorită. De altfel, Palestina şi Syria se aflau din 638 sub dominaţia arabă. Agitaţia religioasă din provinciile orientale a fost utilă arabilor, care au găsit populaţia divizată.

Ultimii ani din viaţă ai lui Heraclius au fost plini de tristeţe. Murindu-i în 612 soţia sa Fabia-Evdochia, de la care avea o fată şi un fiu, pe Heraclius – Noul Constantin, el se căsătoreşte în anul următor cu nepoata sa Martina, lucru care a trezit mari nemulţumiri atât în Biserică, cât şi în administraţia de stat; el era acuzat de incest şi vinovat de violarea atât a canoanelor Bisericii, cât şi a legilor Statului. în ciuda acestei opoziţii Heraclius a arătat Martinei o mare afecţiune, căci aceasta îl însoţise în campaniile sale militare, împărtăşindu-i atât bucuriile cât şi tristeţile. Cu Martina Heraclius a avut 9 copii din care 4 au murit mici, iar 2 fii au fost infirmi. în această soartă poporul vedea consecinţele păcatului şi pedeapsa divină. Revolta poporului împotriva Martinei a crescut când aceasta a încercat să pună pe tron pe unul din fiii săi, înlăturând pe fiul lui Heraclius din căsătoria cu Fabia-Evdochia. Aceste tulburări familiale au întunecat şi mai mult sfârşitul vieţii lui Heraclius, care moare la 11 febr. 641.

Domnia lui Heraclius marchează o răscruce în istoria Imperiului bizantin, nu numai pentru reformele sale militare şi administrative, cât şi pentru reformele sale militare şi administrative, cât şi pentru transformările de ordin cultural. Acum asistăm la grecizarea Imperiului în stil accelerat şi la creşterea rolului Bisericii în cadrul întregei vieţi publice, ceea ce vor da Imperiului de rsărit un aspect nou. Până aici

limba latină era utilizată de administraţie, armată şi guvern, iar limba greacă de popor. Din vremea lui Heraclius limba greacă devine oficială atât pentru Stat, cât şi pentru Biserică. în cursul generaţiilor viitoare, limba latină devine o raritate, chiar în rândul persoanelor cultivate. Grecizarea Imperiului aduce şi o simplificare a titulaturii imperiale. Impăratul este numit acum, nu ca până aici Imperator, Caesar, Augustus. Din acest moment şi până la căderea Imperiului acest titlu a fost purtat de toţi împăraţii şi co-împăraţii, iar titlul de Caesar, a devenit onorific, pierzându-şi caracterul imperial.

Constans al II-lea (641-668). Cuceririle arabe. Erezia monotelita şi reacţia ortodoxă

După moartea lui Heraclius la 11 febr. 641 a urmat o perioadă tulbure pentru conducerea Imperiului, care a durat până în sept. Acelaşi an. La tronul imperial s-au succedat Constantin al III-lea, fiul lui Heraclius din prima căsătorie (cu Fabia-Evdochia), asociat cu Heracleonas, fiul din căsătoria cu Martinia, patronat de împărăteasa Martina, apoi după trei luni, când moare Constantin al III-lea, rămâne Heracleonas singur, cu mama sa Martina. Ambii sunt detronaţi de furia poporului şi puterea este dată de senat lui Constans al II-lea, fiul lui Constantin al III-lea, care era minor de 11 ani. El a domnit aproape 27 de ani şi este cunoscut în istorie sub numele de Constans al II-lea Pogonatul (adică bărbosul).

O bună parte din timp Constans, este tutelat în domnia sa de senat, care capătă în cadrul dinastiei lui Heraclius o importanţă deosebită în administrarea treburilor statului.

Situaţia externă a imperiului în timpul primei părţi a domniei lui Constans al II-lea se caracterizează prin progresul cuceririlor înregistrate de arabi. în sept. 642 bizantinii pierd Alexandria şi Rhodosul în faţa arabilor conduşi de generalul Amr. Apoi dominaţia arabă se extinde în 643 asupra nordului, unde cade oraşul Tripolis (în Libia). Bizantinii încearcă o revenire în Egipt, trimiţând o flotă condusă de generalul bizantin Manuel, şi care reuşeşete să cucerească Alexandria, profitând de absentul generalului Amr, rechemat de califul Dthman, după moartea în 644 a lui Omar. Dar succesul a fost de scurtă durată, căci generalul Amr revine şi înfrânge flota bizantină la Nikiu (646, vara) reintrând pentru a doua oară în Alexandria. După această a doua ocupare a Alexandriei, Egiptul va rămâne definitiv sub ocupaţie musulmană.

Impăratul bizantin pierdea pentru totdeauna cea mai bogată dintre provincii şi cea mai importantă pentru economie.

Moawiya, guvernatorul arab al Syriei şi general mai capabil decât generalul Amr, va cuceri între 642-647 părţi importante din Armenia şi Asia Mică, ocupând în 647 Cezareea Capadociei, apoi devastează regiuni bogate din Frigia, nereuşind însă să cucerească cetatea Amoium, capitala provinciei. Moawiya înţelege însă că pentru a înfrânge pe bizantini nu este posibil fără o flotă maritimă şi el este primul arab care purcede la crearea acestei flote. în anul 646 el face deja prima expediţie cu această flotă arabă împotriva Cyprului, punctul strategic maritim bizantin cel mai important din Marea Meditereană şi cucereşte oraşul Constantia, capitala insulei. După un armistiţiu, încheiat cu Bizanţul, timp în care Moawiya îşi întăreşte flota, el reia operaţiile maritime şi în 654 devastează Rhodosul, unde găseşte statuia colosală din bronz a lui Helios (zeul Soare), una din cele 7 minuni ale lumii antice, pe care o vinde unui negustor evreu. Acestuia i-au trebuit 900 de cămile ca s-o poată transporta.

După Rhodos cade insula Cos şi împăratul ia personal comanda flotei bizantine, încercând să oprească înaintarea arabă. Flota imperială este însă înfrântă 655 pe coasta Lyciei şi împăratul abia a scăpat cu viaţă. Hegemonia maritimă bizantină era, astfel, zdruncinată. Dar moartea în 656 a lui Othman (asasinat) duce la lupta pentru putere între Moawiya, califul Syriei,şi Ali, ginerele lui Mahomed, proclamat calif de Medina. Aceste lupte interne împiedică pe arabi să fructifice victoriile obţinute împotriva Bizanţului. Moawiya caută o înţelegere cu Bizanţul şi în anul 659 încheie chiar pace, angajându-se să plătească untribut Imperiului. Ali va fi însă asasinat în 661 şi Moawiya rămâne singur stăpân peste arabi.

Aceste întâmplări permit împăratului Constans să-şi îndrepte privirile către teritoriile europene ale Imperiului. Astfel, el întreprinde în anul 658 o campanie împotriva „Sclavinilor" din Balcani, pe multe suprimându-le şi luând numeroşi prizionieri. Istoricul Theofanes, care ne relatează acest eveniment, ne spune că împăratul c-a încercat să alunge din imperiu pe aceşti barbari, lucru de altfel imposibil, având în vedere numărul lor mare şi poate şi faptul că ei se familiarizează cu modul de viaţă bizantin, integrându-se chiar în viaţa productivă. Se presupune că după această victorie împăratul Constans al II-lea a transplantat în Asia Mică un număr însemnat, iar pe alţii i-a înrolat în armată. Din vremea lui Mauriciu această campanie era prima mare contra-ofensivă, pe care Bizanţul a dus-o împotriva slavilor. în amintirea acestei victorii a fost ridicată o statuie a împăratului de către

locuitorii oraşului Corinth; azi se păstrează doar baza cu inscripţie, detată în jurul anului 660.

După campania victorioasă în Balcani, împăratul Constans al II-lea şi-a îndreptat atenţia spre Occident, în special spre Africa, cea mai ameninţată de pericolul arab, şi bastionul ortodox împotriva monotelismului. Aici trăia şi-şi desfăşura activitatea sfântului Maxim Mărturisitorul, cel mai important teolog al timpului şi unul dintre cei mai mari ai creştinismului. Sub înrăurirea sfântului Maxim se ţinuseră mai multe sinoade, care condamnaseră erezia monotelită, favorizată de guvernul bizantin. Populaţia nord-africană era câştigată pentru ortodoxie şi, sub conducerea exarhului Grigorie s-a şi ridicat împotriva împăratului. Răscoala a fost însă înăbuşită în 647 cu ahutorul arabilor.

Tulburările din Africa, care aveau în primul rând substrat religios, au dat de gândit împăratului Constans şi de aceea el a căutat un mijloc de conciliere. în anul 648 el promulgă vestitul Typos, prin care este anulat şi înlăturat din narthexul Sfintei Sofia Ecthesisul. Typosul interzicea „tuturor supuşilor din Imperiu, care păstrau credinţa creştină neîntinată şi aparţineau Bisericii catholice (ortodoxe) şi apostolice de a se lupta sau certa unul cu altul asupra unei singure voinţe sau unei singure lucrări (energii) şi două voinţe". Typosul interzicea nu numai orice discuţie cu privire la unicitatea ori dualitatea voinţei, dar şi orice lucrare scrisă asupra acestei chestiuni. Inlăturarea Ecthesisului din Sfânta Sofia nu era decât urmarea acestei hotărâri.

Dar aceasta nu a adus rezolvarea problemei, fiindcă a nemulţumit atât pe partizanii monotelismului, cât şi pe ortodocşi.

Papa Martin, urcat pe tronul pontifical la 5 iulie 649, convoacă un sinod în luna oct., acelaşi an, la Lateran, la care participă 150 episcopi, majoritatea de sub jurisdicţia sa, dar unii şi din Africainodul condamnă atât Ecthesisul (impiissima Ecthesis), cât şi Typosul (scelerosus Typus), dar face vinovaţi pentru acestea nu pe împăraţi şi guvernul de la Constantinopol, ci pe cei care au inspirat erorile dogmatice, anume pe patriarhii Serghie, Pirrhus şi Paul (urmaşul lui Pirrhus), pe care-i anatematizează. Papa adresează o enciclică la toţi episcopii şi la toţi clericii, iar o traducere grecească a actelor sinodului şi o scrisoare foarte respectuoasă este adresată împăratului. Constans porunceşte exarhului de Ravenna, Olympius, să meargă la Roma să aresteze pe papă, pe care nu-l recunoaşte ca ales legal, şi să impună tuturor episcopilor semnarea Typosului, Olympius, care soseşte la Roma înainte de închiderea lucrărilor sinodului, şi vede care era starea de spirit acolo şi în

rândul populaţiei, nu numai al clerului, trece de partea papei şi hotăreşte să detaşeze Italia de Imperiu, trecând-o în întregime sub autoritatea sa. Deoarece Bizanţul era absorbit complet de Orient, unde avea să lupte împotriva primei expediţii navale a lui Mawiya, n-a reacţionat, dar revolta lui Olympius a luat sfârşit odată cu moartea acestuia în 652.

Papa Martin a fost arestat în 653 de către succesorul lui Olympius şi dus la Constantinopol, unde a fost judecat în faţa senatului pentru înalta trădare, adică pentru faptul că se asociase cu Olympius. Problemele religioase nu au fost aduse în discuţie, cu toate încercările papei. Papa a fost maltratat, deşi era bătrân şi bolnav, condamnat întâi la moarte, apoi exilat în Chersones (Crimea), unde moare în 656 de mizerie şi foame.

Puţin după aceea, sfântul Maxim Mărturisitorul este arestat în Italia, dus la Constantinopol şi judecat ca Martin de senat. El este acuzat atât de a fi fost aliat cu Grigorie, cât şi pentru faptul că n-a recunoscut Typosul. Senatul a arătat faţă de Maxim mai multă răbdare, în sensul că a încercat să-l determine pe acesta să admită ideile expuse în Typos. Tratamentul deosebit, în comparaţie cu acela al papei Martin, a fost determinat de faptul că sfântul Maxim Mărturisitorul este considerat şeful spiritual al ortodoxiei greceşti. El apăra şi principalul, potrivit căruia împăratul este un laic şi n-are dreptul să se amestece în problemele religioase, care sunt de competenţa exclusivă a Bisericii. Ideea aceasta nu era nouă, dar nimeni n-a apărat-o cu atâta forţă ca sfântul Maxim. După numeroase încercări nereuşite, sfântului Maxim i se taie în faţa mulţimii limba din rădăcini şi mâna dreaptă ca să nu mai poată propovădui adevărul nici cu graiul nici cu scrisul. El este exilat în fortăreaţa Schemarion din Lazica, pe coasta răsăriteană a Mării Negre. Acesta era de fapt al treilea exil al său (celelalte anterioare au fost la Vyzie în Thracia şi Perberis). Aici, în urma chinurilor suferite moare la 13 august 662 în vârstă de 82 de ani.

După 20 de ani de domnie Constans al II-lea ia hotărârea să părăsească Bizanţul şi să mute capitala în Occident, mai întâi la Syracusa, apoi la Roma. Această hotărâre n-a luat-o din cauza pierderii unro provincii orientale ori pentru că vedea fără viitor Constantinopolul, ci pentru că voia să refacă vechiul imperiu roman şi considera că graniţele lui naturale nu se pot limita numai la Orient. Pe de altă parte, prin politica sa religioasă şi mai ales prin cruzimea arătată papei Martin şi sfântului Maxim Mărturisitorul, el îşi îndepărtase pe ortodocşii atât de numeroşi în Bizanţ. în plus, el se făcuse urât de populaţie şi pentru că hotărâse în 660 ca fratele

său Theodosie să fie făcut forţat preot, iar apoi chiar omorât, chipurile pentru înaltă trădare. Realitatea era că acesta pretinsese să fie coregent. Conflictul cu fratele său Theodosie a apărut în 654, când Constans încoronează (la Paşti) co-imperator pe fiul său mai mare Constantin, iar în 659 acordă demnitatea imperială şi celorlalţi doi Heraclius şi Tiberius. Omorârea fratelui său Theodosie a trezit o mare indignare în popor, care-l numea „noul Cain".

Pornind spre Italia, cu opriri la Thessalonic şi Athena, el este obligat să poarte unele lupte cu lombarzii, pe care-i înfrânge, ajunge la Roma, iar de aici se stabileşte la Syracusa, în Sicilia, unde el credea că este locul cel mai potrivit încomparaţie cu Italia, ameninţată de lombarzi, şi Africa expusă incursiunilor arabe. Aici el încearcă să-şi aducă familia, dar populaţia Constantinopolului n-a permis acest lucru. Exploatarea populaţiei pentru întreţinerea curţii şi despotismul, de care a dat dovadă tot timpul împăratul şi atitudinea sa religioasă au nemulţumit largi pături sociale şi chiar propriul său anturaj. în urma unui complot el este ucis la 15 sept. 668 în baie, de unul din îngrijitorii săi.

Constantin al IV-lea (668-685).
Pericolul Arab la Constantinopol. Instalarea bulgarilor în Balcani.
Sinodul al VI-lea ecumenic şi rezolvarea ereziei monotelite

După moartea lui Constans al II-lea urcă pe tronul imperial fiul său Constantin al IV-lea, a cărui domnie, deşi relativ scurtă (17 ani) este una dintre cele mai importante din istoria Bizanţului: acum s-a decis soarta Imperiului în lupta cu arabii, bulgarii se instalează la nord de Maemus şi întemeiază un stat pe teritoriul Imperiului şi tot acum are loc cel de-al VI-lea Sinod ecumenic de la 680-681, care pune capăt ereziilor monoergiste şi monotelită.

Chiar din timpul domniei lui Constans al II-lea, atunci când acesta se afla în Occident, arabii de sub conducerea lui Moawiya fac noi incursiuni, devastări şi cuceriri în Asia Mică. Ei au ajuns chiar până la Chalcedon şi au iernat de mai multe ori pe teritoriul Imperiului. Dar scopul final al lui Moawiya era cucerirea capitalei, de care depindea întreaga soartă a Imperiului. De aceea, el cucereşte noi teritorii în apropierea capitalei (peninsula pe care se afla Cyzicul), oraşul Smirna, insula Chfos, care trebuiau să devină baze de operaţii pentru atacul capitalei. Asediul

Constantinopolului a început în anul 674 şi a durat până în 678. El n-a reuşit însă, fiindcă bizantinii au folosit „focul grecesc” (se pare pentru prima dată). Focul grecesc este o artă secretă bizantină care a salvat Imperiul de multe ori din pericole foarte grave. Originea acestui „foc” şi inventatorul lui nu se cunosc prea bine. Se presupune că un grec din Syria, pe nume Calinic, l-a adus la Constantinopol, odată cu emigrarea lui în capitală. Acest foc consta dintr-un amestec inflamatoriu de sodiu, materii grase, bituminoase sau răşinoase cu cărbune, sulf ori salpetru. Prin materii bituminoase grase trebuie să înţeleagă ţiţeiul, pe care Bizanţul îl aducea în burdufuri de piele de capră de pe ţărmurile Mării Caspice, sau din Georgia. Arma era decisivă împotriva navelor de lemn, cu condiţia ca marea să fie liniştită. Conţinutul inflamator era introdus în baloane de sticlă, care spărgându-se la suprafaţa la suprafaţa mării era cuprinsă de foc. Aceste baloane erau aruncate la mare distanţă cu nişte sifoane, un fel de aruncătoare de flăcări. Cel mai adesea aruncătoarele constau din ţevi lungi de aramă, mobile şi lesne de mânuit, aşezate la prora corabiei. Aceste sifoane, împodobite de obicei cu un bot de leu aurit, sunt acţionate de nişte foale sau de o seringă cu piston. Sifonatorul, care ţinea loc de artilerist, turna apă în ţeavă, aşeza proiectilul şi manevra foalele sau seringa de asemenea manieră, încât să provoace un jet puternic de apă, care propulsa bomba de foc. Lansarea se producea rapid, la punctul de impact proiectilul se spărgea şi se aprindea, explozia fiind violenţă, iar bubuitura însoţită de fum; acest spectacol îi înfricoşa şi pe cei mai cutezători. Uneori recipientele incendiare erau aruncate cu o lance ori săgeată, dar acestea fiind mai mici şi efectul era redus.

Flota arabă a fost în cea mai mare parte incendiată cu acest foc, apoi ea a fost aproape complet distrusă pe drumul de retragere din cauza unei furtuni, aproape de coastele provinciei Pamfilia. în acelaşi timp armata arabă suferea pe uscat o grea înfrângere în Asia Mică. în urma acestor evenimente Moawiya a fost obligat să facă pace cu Bizanţul pe o durată de 30 de ani, angajându-se să plătească un mare tribut (3.000 solidi) şi să dea împăratului 50 de prizioneri şi 50 de cai.

Victoria bizantină împotriva arabilor este nu numai prima, dar şi cea mai mare pe care lumea creştină a produs-o acestora. Vom vedea că în anul 718 Leon al III-lea şi Carol Martel (732) vor înfrânge, de asemenea, pe arabi şi vor nchide pentru totdeauna calea lor de pătrundere în Europa, dar această victorie este cea mai mare.

Eşecul ofensivei arabe a avut un ecou deosebit de favorabil şi în lumea slavo-avară, ai căror şefi trimit ambasade la Constantinopol pentru a aduce omagiu împăratului bizantin.

Dar imperiul se va găsi iarşi în faţa unor mari dificultăţi în regiunile sale de nord şi anume prin incursiunile de mare amploare pe care le fac bulgarii în Peninsula Balcanică. Marele regat bulgar de la bordul Mării Negre, cu care Heraclius întreţinuse relaţii amicale, s-a dezmembrat către mijlocul secolului al VII-lea în urma atacurilor chazarilor, care au înaintat spre vest. în timp ce o parte din triburile bulgare se vor spune chazarilor, o altă parte porneşte spre vest. O hoardă importantă sub comanda lui Asparuch (Isperich) ajunge către anul 670 în regiunile de nord din Delta Dunării în teritoriul numit Onglos (unghi, corespunzând Bugeacului din Basarabia), dintre Nistru, Dunăre şi Marea Neagră. Dându-şi seama de pericolul pe care-l reprezintă aşezarea la frontiera nordică a Imperiului a acestei populaţii războinice, Constantin al IV-lea porneşte prin anii 679-680), după încheierea păcii cu arabii, cu armata pe uscat şi cu flota pe mare împotriva bulgarilor lui Asparuch (Isperich). Neputând da o luptă decisivă, din cauza terenurilor mlăştinoase şi îmbolnăvindu-se grav, împăratul se retrage la Mesembria pentru băi. Aflând de plecarea precipitată a împăratului, armata bizantină intră în panică şi încercând să treacă la sud de Dunăre, este atacată de bulgari, care îi provoacă mari pierderi. După aceea bulgarii trec Dunărea şi pătrund pe teritoriul imperiului până la Varna unde dau de „cele şapte triburi slave” şi separat de ele de tribul „Severilor”, care trăiau aici, după cât se pare, în calitate de federaţi. Pe aceşti slavi îi supun, strămutându-l înspre răsărit, sud şi apus, pentru a-i avea ca paravan împotriva împărăţiei romane. După aceea ei s-au răspândit în aceste ţinuturi şi au început a prăda cetăţile şi satele din împărăţia romană, luând prizionieri. De aceea împăratul se văzu silit să încheie pace cu dânşii (în anul 681) şi se înţeleseseră să le plătească tribut anual, spre ruşinea romanilor, din pricina pierderilor” (Theophanes, Chron, a. 6171, 679, ed. De Boor, p. 358-359).

Infrângerea de care vorbeşte Theophanes nu este prima pe care o suportaseră bizantinii de la barbari, dar lucrul oară, pe teritoriul Imperiului, o formaţiune politică independentă, cea bulgaro-slavă, care se va organiza într-un stat cu capitala la Pliska. La început bulgarii şi slavii au format două grupuri distincte şi izvoarele bizantine îi vor menţiona separat încă multă vreme, dar cu timpul bulgarii vor dispare în masa slavă.

Infiinţarea statului bulgar pe teritoriul Imperiului nu însemna că regiunea dintre Dunăre şi Mare (Dobrogea) rămânea izolată şi că imperiul avea să renunţe la ea. Dimpotrivă, din această vreme pare să dateze transformarea diocezei în themă, măsură care era menită să asigure mai bine apărarea în faţa pericolului bulgar. Scriitorul împărat Constantin al VII-lea Profirogenetul (913-959) ne spune că Thema Thraciei a fost divizată în trei părţi: Bulgaria, Istros şi Haemus. Dobrogea făcea parte din Thema Istros (reprezentând se pare doar o turmă, adică o subdiviziune a ei), cunoscută mai târziu sub numele de Paristrion (Paradunavon). De aici înainte istoria ei se va duce în cadrul acestei teme, cu capitala la Durostorum.

Evenimentele din Orient, în urma cărora o mare parte din teritoriile bizantine, în care monotheliţii deţineau locul preponderent, erau pierdute, şi nu se mai spera în redobândirea lor, au determinat pe împăratul Constantin al IV-lea să părăsească politica monothelită urmată de predecesorii săi, în scopul obţinerii păcii interne. De asemenea, această politică provocase complicaţii serioase şi în raporturile cu Occidentul. De aceea, împăratul Constantin al IV-lea, se înţelege cu papa să pună capăt ereziei monothelite, prin convocarea unui nou sinod ecumenic. Astfel, între 7 noiembrie 680 şi 16 sept. 681, a avut loc la Constantinopol cel de-al VI-lea Sinod Ecumenic, care în 16 şedinţe a discutat problema monoergismului şi monotelismului, condamnându-le şi stabilind că în persoana Mântuitorului există două firi şi două lucrări. Au fost condamnaţi patriarhii Serghie, Pirrhus şi Cyr ca şi papa Honorius. Impăratul a luat parte activă la lucrări asistând la primele 11 şedinţe şi la şedinţa de închidere, prezidând şi conducând discuţiile teologice. El semnează actele sinodului, fiind proclamat de adunare „garanntul şi interpretul credinţei ortodoxe”, fiind comparat cu împăraţii Marcian şi Iustinian.

Puţin timp după Sinodul ecumenic a izbucnit un grav conflict în sânul familiei imperiale, asemănător aceluia de pe vremea lui Constans. Vrând să lase întreaga conducere a Imperiului numai fiilor săi, Constantin a îndepărtat pe Heraclius şi Tiberius, fraţii săi mai tineri, cărora o vie opoziţie din partea senatului, populaţiei şi a armatei, dar până la urmă voinţa sa s-a impus. Prin aceasta Constantin reupea cu tradiţia, potrivit căreia alături de împărat puteau participa la conducere, în calitate de co-imperatores şi alţi membri ai familiei imperiale. El a întărit în felul acesta principiul conducerii monarhice, dar limitat numai la copii, şi între aceştia, dreptul îl avea numai primul născut. Chiar dacă, pentru a se asigura succesiunea, vor mai exista co-imperatores, aceştia nu au de acum încolo nici un drept în executarea puterii

suverane, dacă împăratul principal este major şi capabil de a domni, căci el singur este autocrator.

Constantin al IV-lea, a cărui domnie o importanţă deosebită pentru evoluţia politică de numai 33 de ani. Urmaşul său la tron este fiul său Iustinian al II-lea poreclit Rhinotmeiul (cel cu nasul tăiat) şi va avea două domnii: 1) 685- 695; 2) 705-711.

Când preia conducerea acesta avea doar 16 ani. Deşi înzestrat cu multe calităţi de conducător, pe care le moştenea de la înaintaşii săi din familia heraclizilor, totuşi Iustinian era şi un om impulsiv, pasional şi chiar înclinat către cruzime. Firea sa despotică, lipsa de echilibru şi experienţă s-au manifestat chiar din primii ani de domnie, ceea ce a creat în ochii contemporanilor şi chiar a istoricilor moderni, o impresie deplorabilă asupra domniei lui. în realitate, el s-a dovedit şi un suveran dotat, cu clarviziune a necesităţilor statului.

Situaţia externă în Orient era bună, datorită lui Constantin al IV-lea şi dificultăţilor interne prin care treceau arabii. Iustinian al II-lea a reînnoit tratatul de pace cu succesorul lui Moawiya, Abd al- Malik, reuşind să obţină de la acesta mărirea tributului şi o serie de avantaje economice în Armenia, Iberia şi Cypru, unde veniturile erau împărţite între bizantini şi arabi.

Această linişte din Orient i-a permis lui Iustinian să-şi îndrepte privirile spre Balcani, unde el întreprinde între anii 688-689 o mare campanie victorioasă împotriva „Sclavinilor", pătrunzând prin regiuni ocupate de slavi, până a ajuns la Thessalonic. în amintirea acestei victorii merge în Biserica Sfântului Dumitru, unde aduce mulţumiri lui Dumnezeu şi martirului patron al oraşului, acordând totodată privilegii materiale importante. Impăratul dă Bisericii posesiunea unei saline şi scutirea de taxe pentru exploatarea ei, iar veniturile trebuiau folosite pentru întreţinerea Bisericii şi a preoţilor.

Acest succes a obligat triburile slave din sud-estul Peninsulei Balcanice să recunoască suveranitatea bizantină. Impăratul mută o parte din populaţia slavă (se presupune că 30.000 de oameni) supusă în Bithynia, adică în thema Opsikion, pentru a umple golurile de populaţie şi a întări şi a întări, astfel, armata bizantină. Această transplantare pare să fie confirmată de o bulă de plumb, publicată şi studiată de mai multe ori şi datată în anii 694-695. Transplantări de populaţie efectuează şi în cazul Mardaiţilor, popor creştin care se dădea la jafuri şi locuia în regiunea muntelui Amanus, pe care îl mută ca marinari în Attaleia în Pamphylia, în Pelopones,

Cefalenia, ca şi în portul din Epir, Nicopolis. De asemenea, Iustinian mută alţi locuitori din Cypru în regiunea Cyziculuim, care suferise mult de pe urma asediului Constantinopolului şi avea nevoie de marinari încercaţi.

Ca şi Constantin al IV-lea care înfiinţase thema Thraciei, pentru a se apăra mai eficient împotriva bulgarilor, Iustinian al II-lea organizează thema Elladei, în Grecia centrală. Astfel că, în timpul său cunoaştem două theme în Europa şi 4 în Asia Mică: Opsikon, Anatolicilor, Armeniacilor şi thema maritimă a Carabisianilor.

Dezvoltarea în continuare a sistemului themelor a avut consecinţe nu numai în domeniul militar, ci şi economic-agricol. Asistăm, astfel, nu numai la crearea unei clase de profesori de pământ, a stratioţilor, dar şi a înmulţirii ţăranilor liberi, căci, dacă primul născut al unui stratiot avea obligaţia de a continua meseria tatălui său, adică de a fi militar, ceilalţi copii deveneau ţărani liberi, care aveau la dispoziţie mari întinderi de pământ nelucrat. Această categorie de ţărani liberi va fi întărită de străini, în special slavi, care se vor aşeza în imperiu, atât ca stratioţi, cât şi ca ţărani în cadrul themelor bizantine. Asistăm astfel, în cursul secolului al VII-lea la dezvoltarea unei clase de ţărani liberi, mult mai puternică decât în trecut, când baza societăţii agrare o formase marea proprietate funciară şi colonatul. Această nouă realitate poate să stea la baza Legii agrare, document deosebit de important, promulgat de Iustinian al II-lea, pentru a reglementa situaţia în agricultură. Legea cuprinde prevederi cu privire la protejarea proprietăţii ţărăneşti (mobile şi imobile) şi fixează pedepsele pentru eventuale infracţiuni comise. Importanţa sa istorică rezidă în faptul că reglementează situaţia ţăranilor liberi. Aceştia apar ca posesori liberi al unui teren cultivat, livadă şui grădină pentru legume şi, împreună cu întreaga obşte, a păşunilor, pădurilor şi pământurilor nelucrate. Obştea sătească este privită în faţa autorităţii ca o unitate administrativă şi fiscală, responsabilă în bloc de plata impozitelor. Acest nou sistem de responsabilitate în bloc pentru plata impozitelor, care va apare mai târziu sub numele de se întâlneşte pentru prima oară în Legea Agrară.

Pentru noi Legea Agrară este importantă, fiindcă a fost ataşată Pravilei lui Vasile Lupu (1646) şi Pravilei lui Matei Basarab (1652), ceea ce înseamnă că realităţile agrare din Bizanţul vremei lui Iustinian al II-lea erau asemănătoare cu acelea din Tara Românească în secolul al XVII-lea.

Paralel cu creşterea numărului ţăranilor liberi constatăm în această vreme mărirea proprietăţii Bisericii şi a mânăstirilor, provenite, în special, din donaţii de la membrii tuturor claselor sociale. Acest fenomen marchează, între altele, creşterea

influenţei Bisericii, mai ales a monahismului, ceea ce a făcut pe Ioan Oxites (sec.XI) să caracterizeze societatea bizantină de dinainte de criza iconoclastă ca fiind împăraţită în două mari categorii: monahii şi laicii.

Iustinian al II-lea era foarte credincios şi el este primul împărat, care dispune să se graveze pe monete chipul Mântuitorului.

In timpul lui are loc Sinodul Quinisext (691-692), care va da 102 canoane, pentru a completa hotărârile dogmatice ale Sinoadelor V şi VI ecumenice. Sinodul mai este cunoascut sub numele de trullan, fiindcă s-a ţinut în sala boltită a palatului imperial. El s-a intitulat ecumenic. Canoanele cuprind prevederi privind organizarea bisericească, lithurghia şi îmbunătăţirea morală în rândul poporului şi al clerului. Ele condamnă unele practici şi obiceiuri păgâne, care se menţineau încă în rândurile unor pături ale populaţiei (sărbători păgâne ca Brumalia, procesiunile oamenilor mascaţi, care cântau cu prilejul culesului viilor cântece în onoarea lui Dionysos şi altele), facerea de focuri în faţa casei cu apariţia lunei noi şi sărirea peste ele de către tineri etc. Se interzicea, de asemenea, studenţilor de la Universitatea din Constantinopol de a organiza reprezentaţii teatrale. în canoane se vorbeşte şi de dreptul preoţilor de a se căsători, apoi se condamnă postul de sâmbătă din Biserica occidentală, ceea ce va contribui la depărtarea Bisericii Romei de cea din Constantinopol. De aceea papa Sergius va respinge hotărârile Sinodului Quinisext şi nu le va semna.

Iustinian încearcă la fel ca şi Constans al II-lea să pedepsească pe papă, dar trimisul lui n-a găsit ascultare nici la exarhul de Ravenna şi nici la populaţia Romei, el abia scăpând cu viaţă, fiindcă a fost răsturnat. Cauzele răsturnării lui sunt multiple; opoziţia aristocraţiei, care se vedea ameninţată prin politica împăratului de a susţine pe stratioţi şi ţăranii liberi, despotismul şi forţa cu care împăratul înăbuşea pe adversari, politica sa de colonizare, care nemulţumea populaţiile scoase de pământurile lor, precum şi politica sa financiară, care obliga pe oameni să plătească impozite mari. Iustinian al II-lea a fost răsturnat în 695 în urma unei revolte organizate de partida albaştrilor, care aduc pe tronul imperial pe Leontius, strategul themei Helladei. Impăratului i se taie nasul şi e exilat în Chesron (Crimea), acolo unde fusese exilat şi papa Martin.

Răsturnarea lui Iustinian în 695 deschide în istoria Bizanţului o perioadă de instabilitate, care va dura 20 de ani. Ea însemna şi încetarea la cârma Imperiului a membrilor Heraclizilor.

Această perioadă de instabilitate va aduce Bizanţului pierderi teritoriale importante. Astfel, ei pierd în 697 Africa de Nord cu Cartagena, care cade în mâna arabilor. Flota bizantină trimisă de împăratul Leontie (695-697) reuşeşte să restabilească stăpânirea bizantină, dar numai pentru scurtă vreme, căci primăvara următoare ea este înfrântă de arabi. în urma acestui dezastru flota bizantină se revoltă împotriva lui Leontie şi pune la cârma Imperiului pe Apsimar, drongarul flotei din thema Cibyrheoţilor, care va lua numele de Tiberiu al III-lea (698-705); Leontie a fost închis într-o mănăstire şi i s-a tăiat nasul.

Tiberiu al III-lea n-a luat nici o măsură pentru reîntregirea teritoriului african, astfel, că arabii vor înainta nestingheriţi până la coasta Atlanticului, pe care o vor atinge în 704. în 709 ei vor cuceri cetatea Ceuta, vor trece Gibraltarul şi vor cuceri Spania din mâna vizigoţilor (712).

In acest timp Iustinian al II-lea, exilat în Chersones, de teamă de a nu fi predat de autorităţile locale guvernului de la Constantinopol fuge la Chazari, unde se căsătoreşte cu sora haganului, care se va creştina şi va lua numele de Theodora. Dar Tiberiu auzind de acestea, trimite la Chazari o ambasadă, pentru a cere extrădarea lui Iustinian. De teamă de a nu strica raporturile cu Bizanţul haganul chazar consimte la aceasta, dar Iustinian aflând, reuşeşte să fugă pe mare, ajungând în Dobrogea, chiar la Tomis, de unde intră în legătură cu hanul bulgar Terve. Cu ajutorul acestuia el intră în Constantinopol şi domneşte pentru a doua oară între 705-711.

In a doua parte a domniei Iustinian se dedă la răzbunări de mare cruzime, dar şi la recompense faţă de cei care l-au jutat. El domneşte alături de soţia sa Theodora, de la care va avea şi un fiu, pe Tiberiu, pe care-l asociază la tron.

Raporturi amicale există acum cu bulgarii, cărora Iustinian le plăteşte tribut, ca pe vremea lui Constantin al IV-lea, iar lui Tervel i se acordă titlul de Caesar, care nu mai avea semnificaţia imperială de altădată. Era pentru prima oară, când un conducător barbar primea această distincţie, care îl asocia la onoruri imperiale. Aşezat pe un tron alături de împărat, Trevel a primit omagii din partea poporului bizantin. în schimb, Tiberiu Apsimar şi Leontie au fost mutilaţi şi chinuiţi în chip groaznic în public şi apoi executaţi. Patriarhul Calinic, care încoronase pe Leontie, a fost orbit.

Ocupat mai mult cu răzbunarea, împăratul a neglijat apărarea imperiului, dând astfel, posibilitatea arabilor să cucerească noi teritorii în părţile orientale ale

Asiei Mici. Astfel, cad Tyana (709), la graniţa Cappadociei şi mai multe localităţi din Cilicia.

Impăratul organizează o expediţie de pedepsire împotriva Ravennei, care nu se supusese ordinului său dat în prima parte a domniei. Oraşul a fost devastat, mulţi locuitori aduşi în lanţuri la Consatntinopol, iar episcopului i se scot ochii. în schimb, Iustinian reuşeşte să se înţeleagă cu papa Constantin I în privinţa Sinodului Quinisext. Papa a invitat la Constantinopol, unde soseşte în 710 şi e primit cu mari onoruri.

O expediţie de pedepsire este trimisă împotriva Chersonului, locul său de exil, ale cărui autorităţi vroiseră să-l predea lui Tiberius. Aici răzbunarea a atins proporţii şi mai mari în comparaţie cu Ravenna. Dar populaţia se revoltă şi primeşte sprijinul flotei, al armatei imperiale şi al haganului chazar, care între timp îşi extinsese hegemonia asupra Peninsulei Crimeii. Vardanes (Bardanes), de origine armeană a fost proclamat împărat sub numele de Philippicus în 711 şi cu flota apare în faţa Constantinopolului, care îl deschide porţile. Impăratul Iustinian este ucis de unul din ofiţerii săi, iar capul este trimis la Roma şi Ravenna, pentru a fi expus acolo. Aşa a dispărut ultimul reprezentant al glorioasei dinastii heraclide, care a condus Imperiul un secol şi a înregistrat victorii strălucite împotriva perşilor, avarilor şi uneori a arabilor, a adus schimări profunde în organizarea administrativă şi cea economică a Imperiului. Din punct de vedere cultural, literar şi artistic perioada heraclizilor nu cunoaşte realizări de seamă, numai dacă amintim elenizarea Imperiului, care a pus în circuit mai intens opere ale autorilor de limbă greacă.

Viaţa religioasă tulburată de criza monoergistă şi monotelită în această vreme capătă un aspect ascetic-mistic. Puterea Bisericii creşte, în special a monahismului şi paralel cu procesul de militarizare a statului asistăm la unul de teocratizare. Armata stratioţilor şi monahii în număr mare constituie pecetea caracteristică a acestei vremi.

Anii de haos

Inceputul acestei perioade de haos îl face domnia lui Vardanes – Philippicus (dec. 711 – iunie 713). Acesta avea înclinări monofizite şi din această cauză sprijină monotelismul considerându-l singura doctrină legală. De aceea, condamnă Sinodul al VI-lea ecumenic şi porunceşte să fie arse documentele adoptate. De asemenea el dă ordin să fie distruse din palatul imperial o reprezentare a Sinodului VI ecumenic şi inscripţia comemorativă, care se afla în faţa palatului. El le-a înlocuit cu chipul împăratului şi a patriarhului Serghie. Această politică religioasă, la care se adaugă lupta împotriva icoanelor, a nemulţumit în cel mai înalt grad populaţia şi clerul din Constantinopol, precum şi pe papa de la Roma. Papa Constantin I l-a declarat eretic şi a poruncit ca numele şi chipul lui să fie şterse de pe monete şi să nu mai fie pomenit la slujbe. Papa potunceşte, de asemenea, ca în Biserica Sfinţilor Apostoli să fie reprezentate cele 6 sinoade ecumenice.

In exterior, domnia lui Vardanes-Philippicus înregistrează numai eşecuri. Arabii cuceresc noi teritorii, iar Tervel, considerându-se răzbunătorul lui Iustinian, devastează o mare parte a Thraciei, ajungând până în suburbiile Constantinopolului, unde pradă vilele bogate din această regiune. Pentru a salva situaţia, împăratul a recurs la ajutorul trupelor din thema Opsikion, dar acestea se revoltă împotriva lui Philippicus şi-l detronează la 3 iunie 713, orbindu-l.

Pe tronul imperial se urcă acum Artemius, care ia numele de Anastasius II, fost senator la curtea imperială (proto a secretis) şi va domni până în 715. Anastasius era ortodox şi printre primele măsuri pe care le ia este recunoaşterea Sinodului VI ecumenic, distrugerea chipurilor împăratului şi a patriarhului Serghie.

El pregăteşte o mare campanie împotriva arabilor pentru recucerirea teritoriilor pierdute, dar în toiul pregătirilor, el este răsturnat de aceiaşi stratioţi din thema Opsikion, cărora el le datora tronul, şi în 715 se urcă pe tronul Bizanţului Theodosie al III-lea, forţat să primească coroana. Domnia sa a fost însă de scurtă durată, căci el va fi răsturnat în 25 martie 717 de Leon III, originar din Syria de nord (ori din Isauria, după alte izvoare), şi care îşi începuse cariera militară sub Iustinian II ca protospătar, apoi în timpul lui Theodosie al III-lea devine strategul themei Anatolicilor. în alianţă cu Artavasde, ginerele său, strateg al themei Armeniacilor, Leon va reuşi să intre în Constantinopol la 26 martie 717, să fie încoronat la Sfânta

Sofia. El va întemeia o nouă dinastie, despre care ne vom ocupa în mai multe prelegeri.

Bizanţul sub dinastia isauriană (siriană). Leon al III-lea şi criza iconoclastă

Leon al III-lea (717-741) inaugurează dinastia isauriană sau siriană, care va dura până în anul 780 pe linie bărbătească şi chiar până în 802, dacă adăugăm la această dinastie pe Irina, văduva lui Leon al IV-lea, şi pe fiul lor Constantin al V-lea, deci aproape 85 de ani. Dinastia este numită isauriană, dar şi siriană, pentru faptul că se consideră că Leon al III-lea, părintele acestei dinastii era fie din Isauria, fie din Siria. Izvoarele privind originea lui sunt contradictorii. De pildă Theophanes spune că „Leon Isaurianul era originar din Germanicea (Siria), dar în realitate provenea din Isauria". în aceeaşi Cronică a lui Theophanes, dar în traducerea lui Anastasius, bibliotecar la Vatican, citim că Leon era"genere Syrus" din Germanicea. Astăzi cei mai mulţi istorici înclină să creadă că Leon era originar din Syria de nord, din oraşul Germanicea, dar în literatura de specialitate se vorbeşte de el cel mai adesea ca fiind isaurian.

Când Leon se urcă pe tron găseşte Imperiul într-o situaţie foarte critică: anarhie internă, provocată de luptele dintre împărat şi reprezentanţii aristocraţiei, intensificarea atacurilor arabe în mai toate părţile Imperiului, degradare a moravurilor, inclusiv la palatul imperial şi, în sfârşit, puternice conflicte religioase, provocate de atitudinea faţă de cinstirea icoanelor.

Familia modestă a lui Leon fusese transplantată în Thracia de Iustinian al II-lea în timpul primei sale domnii. Cu prilejul reocupării tronului de Iustinian al II-lea, Leon se pune în serviciul său, ceea ce are ca urmare numirea sa ca protospătar. O expediţie lungă şi plină de pericole în Caucaz îl distinge ca bun general. Numit de Anastasius al II-lea strategul themei Apostolicilor, una dintre cele mai mari, capătă o putere militară la moartea lui Anastasius, se aliază cu Artavasde, strategul themei Armeniacilor, pentru a lupta împotriva lui Theodosie, susţinut doar de thema Opsikion. La 25 martie 717 Leon intră triumfător în Constantinopol şi este încoronat împărat la Sfânta Sofia. Se pune, astfel, capăt anarhiei şi începe o nouă dinastie, solidă şi durabilă.

Leon a fost un militar cu o cultură modestă, dar cu o energie remarcabilă şi cu o iscusinţă militară, care a salvat imperiul de la o iminentă prăbuşire. El era un diplomat iscusit, posedând un pronunţat spirit realist.

Prima lui grijă a fost pregătirea ofensivei împotriva arabilor, ofensivă de care se ocupase Anastasius al II-lea. Arabii erau conduşi de un general vestit Maslama, care începe atacul împotriva capitalei la 15 aug. 717, atât pe mare cât şi pe uscat şi care a durat un an de zile; flota arabă era imensă, folosind 1800 de corăbii. Bizantinii folosesc „focul grecesc", ca sub Constantin al IV-lea, cu 40 de ani mai înainte. Iarna dintre 717-718 a fost deosebit de grea şi arabii mor în număr mare de frig. Vara aduce o ciumă, care decimează iarşi armata arabă. Leon recurge la bulgarii lui Tervel, care atacă pe uscat pe arabi şi reuşesc să spargă blocada impusă de arabi. La 15 aug. 718 blocada este înlăturată, iar flota arabă e distrusă, pe drumul de întoarcere de către o furtună.

Victoria asupra arabilor este de cea mai mare însemnătate: s-a împiedicat pătrunderea arabilor în Europa centrală:ei pătrunseră în Spania. Cele două mari victorii creştine împotriva islamului au fost: a lui Leon al III-lea în 718 şi a lui Carol Martel la Poitiers (Franţa) în 732; ele au reprezentat şi cele două porţi, care s-au închis definitiv arabilor pentru a intra în Europa. Atacurile ulterioare ale arabilor, care n-au lipsit, n-au mai pus, datorită victoriei din 718, în cumpănă existenţa Bizanţului. Nu a mai fost după aceea un asediu arab asupra capitalei Imperiului. Istoricul grec Spiros Lambros compară victoria obţinută de Leon al III-lea împotriva arabilor, cu cea pe care grecii au obţinut-o împotriva perşilor la Maraton (490), iar pe Leon îl aseamănă cu strategul Miltiade, organizatorul acestei victorii.

Începând din 726 arabii mai atacă unele localităţi din Asia Mică. Cezareea Cappadociei este ocupată, iar Niceea asediată. Leon este ajutat de chazari şi repurtează la Akroinon în anul 740 o victorie împotriva arabilor. Alianţa cu chazarii se întăreşte după căsătoria în 733 a lui Constantin, fiul lui Leon, cu fiica hanului chazar.

Conflictele cu arabii vor cunoaşte o pauză şi din cauza schimbării de dinastie întâmplată la aceştia din urmă la 750 când Omeyazii sunt înlocuiţi de Abbasizi, care vor alege capitala la Bagdad, deci mai departe de hotarele Imperiului bizantin, cel puţin pentru o vreme, o uşurare.

Tăria ulterioară a Imperiului bizantin se datorează şi unor reforme interne, efectuate de Leon al III-lea. El măreşte numărul themelor, divizând pe cele mai mari ori creând altele mai mici. Prin divizare vroia să excludă posibilitatea revoltelor. Din

thema Anatolicilor a fost creată aceea a Tbracesienilor, cuprinzând partea de vest, unde se aflau unităţi aduse din Thracia. Thema Opsikion a fost împărţită între Artavasde, ginerele său, şi fiul său Constantin. Prtea de răsărit a luat numele de Bucelarion, după numele Bucelariilor, cantonaţi în această parte. Thema maritimă a Carabisienilor, care nu se ştie când a fost înfiinţată fiind însă atestată în anul 687, în timpul domniei lui Iustinian al II-lea şi care cuprindea două drongariate independente supuse unui singur strateg, suferă o modificare, partea meridională a Asiei Mici cu insulele adiacente este ataşată themei Cibyrrheoţilor: restul, adică insulele din marea Egee formează drongariatul Aegeon Pelagos, înaintat apoi la rangul de themă. Tot din secolul al VIII-lea, dacă nu mai devreme, există thema Cretei.

Legislaţia lui Leon al III-lea

Leon n-a fost numai un conducător militar de talent, care a apărat Imperiul, dar şi un legislator înţelept. Din vremea lui Iustinian I textul latin al lui corpus juris civilis era din ce în ce mai puţin înţeles în majoritatea provinciilor, iar Novellele, în greceşte nu cuprindeau decât o parte din legislaţie. Se făcea simţită nevoia publicării unei lucrări de drept general (cu aplicabilitate largă) în greceşte, mai cu seamă după restrângerea Imperiului, la regiuni grecofone (după pierderile teritoriale în Orient).

In 726 Leon şi fiul său Constantin al V-lea, asociat la domnie, publică Ecloga (culegere), moment important în istoria modificării dreptului bizantin. Ecloga este un manual juridic, în care sunt cuprinse cele mai importante legi din dreptul civil şi penal. Are la bază dreptul roman, dar influenţa creştină este mult mai vizibilă ca în Corpus juris civilis al lui Iustinian, la fel şi cea orientală, mai ales în ce priveşte dreptul penal. Se simţea nevoia unui manual simplificat, mai puţin greoi, care să corespundă necesităţilor practice. Corpus juris civiis constituie în continuare baza vieţii juridice bizantine, dar era prea dezvoltat şi greu de folosit. Ecloga nu se mulţumeşte să extragă din Corpus juris civilis, dar să şi revizuiască legile, oferindu-le într-o manieră „mult mai umană". Se simte şi influenţa dreptului canonic. Drepturile femeii şi copilului sunt mai mari, iar căsătoria beneficiază de o protecţie mărită. în dreptul criminal influenţa creştină este mai mică, fiindcă intervin mutilările de origine corporală, cum ar fi tăierea nasului, a limbii, a mâinilor.

Ecloga mai cuprinde măsuri împotriva venalităţii . Leon fixează salarii de stat pentru judecători, începând cu quaestorul. Ecloga este scrisă limpede, fără subtilităţi juridice şi de aceea a înfluenţat legislaţia bizantină, cu toate, că ea a fost şi rău privită din cauza atitudinii iconoclaste a lui Leon şi Constantin. Chiar în ţările slave şi în vechiul drept românesc au intrat prescripţii din Ecloga.

Iconoclasmul

Prin Iconoclasm înţelegem acel curent eretic, care îşi are începutul mai înainte de domnia lui Leon al III-lea, dar care în timpul acestui împărat a luat o dezvoltare foarte mare, reprezentând chiar politica sa în problemele religioase, etimologic, iconoclasmul însemnează distrugerea icoanelor, de la cuvintele greceşti: Icon = chip, înfăţişare, icoană şi maho = a distruge, a sfărâma.

Uneori se vorbeşte pentru aceeaşi acţiune de distrugere şi necinstire a icoanelor de icomomahie, adică de luptă împotriva icoanelor, de la ikon şi maho = luptă. Erezia aceasta a fost în special iniţiată şi susţinută de împăraţi, beneficiind de sprijinul lor militar şi politic, de aceea ea s-a deosebit de precedentele erezii prin cruzimea cu care a fost impusă. Perioada iconoclastă este lungă, ea a durat aproape un secol, începând cu dinastia isauriană (siriană) (718-802) şi terminându-se în anul 843 când la conducerea imperiului se aflau reprezentanţi ai dinastiei de Amorium. Iconoclasmul a cunoscut două faze: prima, care este deschisă de Leon al III-lea Isaurul în anul 726 şi se închide în timpul împărătesei Irina şi a fiului ei Constantin al IV-lea, odată cu Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787); a doua, care începe cu anul 813, odată cu urcarea pe tron a lui Leon al V-lea Armeanul şi se termină în 843, când domnea împăratul Mihail al III-lea din dinastia de Amorium, patronat de mama sa, Theodora. Se poate face observaţii că atât prima restabilire a cultului icoanelor, la Sinodul al VII-lea ecumenic, cât şi a doua, în anul 843, s-au făcut atunci când puterea supremă a imperiului se afla în mâna femeilor. Dacă prima restabilire a cultului icoanelor a fost de scurtă durată, cea de-a doua a rămas în vigoare până azi.

Originile şi evoluţia iconoclasmului până la Sinodul al VII-lea ecumenic

Invăţaţii au încercat să determine cauzele care au dus la naşterea unui asemenea curent atât de puternic în lumea bizantină, să precizeze când a început să

se manifeste şi care a fost reacţia faţă de el. unii găsesc originile iconoclasmului chiar în primele secole, în neputinţa unor teologi de a înţelege sensul simbolic şi educativ al icoanei şi de a face distincţie între cinstirea ei şi idolatrie. Ei socoteau că cinstirea icoanelor vine în contradicţie cu unele percepte biblice, că încalcă, de pildă, porunca Decalogului de a nu-ţi face chip cioplit şi de a nu i te închina lui (Exod 20, 4; Deut. 5, 8), apoi că, potrivit învăţăturii Evangheliei, Dumnezeu trebuie cinstit numai în „duh şi adevăr" (Ioan 1, 18; 4, 24; 5, 37; 20, 29; Romani 1, 23, 25; 10, 17; II Cor. 5, 7 16). Discuţii în legătură cu cinstirea icoanelor au avut loc în Spania la un sinod care s-a ţinut la Elvira prin anii 300-306, iar părinţii şi scriitori bisericeşti ca Iustin Martirul, Athenagora din Athena, Terulian, Epifaniu de Salamina, Eusebiu de Cezareea şi alţii mai târziu au manifestat rezerve faţă de cinstirea icoanelor. Totuşi, aceste rezerve n-au fost considerate justificate de Biserică, deoarece ea făcea distincţie între icoana materială şi chipul reprezentat pe ea.

Cultul icoanelor a continuat, astfel, să progreseze ajungând în vremea lui iustinian şi a succesorilor săi la un stadiu foarte dezvoltat. La rezervele care s-au mai ridicat către sfârşitul secolului al VI-lea, papa Grigorie cel Mare (590-604) răspundea că în afară de menirea lor de a contribui la mărirea sentimentului religios, icoanele au un important rol educativ şi instructiv, mai ales pentru neştiutorii de carte.

Evlavia arătată icoanelor era foarte răspândită nu numai în biserici, dar şi în casele particulare, astfel că se puteau vedea icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului şi ale sfinţilor peste tot. Se făceau mătănii în faţa lor, se aprindeau lumânări, erau sărutete cu evlavie, se aştepta de la ele împlinirea tuturor dorinţelor, chiar facerea de minuni, erau luate chiar ca „naşi" pentru copii. Unele icoane ale Mântuitorului şi ale Maicii Domnului erau considerate nefăcute de mână omenească şi li se dădea o mare cinstire. Lumea era convinsă că icoanele posedă o mare putere tainică şi că prin ele se pot obţine în viaţa aceasta orice binefaceri, iar în cealaltă mântuirea sufletului.

Multe persoane pioase erau însă nemulţumite de acest exces adus cinstirii icoanelor, iar unii părinţi sfătuiau chiar ca icoanele să fie distruse. La această rezervă faţă de cultul icoanelor au contribuit şi unele secte şi erezii ca pavlicienii care nu cinsteau crucea, nu aveau cultul Maicii Domnului şi al sfinţilor, adică, după ei, tot ceea ce nu era cinstit „în duh şi adevăr". Messalienii din Armenia repudiau şi ei cultul icoanelor, iar monofiziţii, activi mai ales în părţile orientale ale imperiului, socoteau imposibilă reproducerea pe icoane a chipului Mântuitorului, deoarece, potrivit

credinţei lor, firea umană a fost înghiţită de cea dumnezeiască, iar aceasta din urmă nu poate fi cunoascută şi reprezentată. Acestora li se adăuga iudeii şi musulmanii, care vedeau în icoane renaşterea idolatriei şi politeismului.

Către sfârşitul secolului al VII-lea şi începutul celui de-al VIII-lea, întâlnim, deci, în lumea bizantină, pe de o parte, curentul foarte puternic în favoarea icoanelor, pe de alta, manifestări împotriva lui. Aceste manifestări împotriva cinstirii icoanelor aveau mai degrabă un caracter izolat în părţile de vest ale imperiului, şi mai puternic în Orient, ca urmare a influenţei iudaice, islamice, a sectelor şi ereziilor.

Către sfârşitul al VII-lea, Sinodul Quinisext (691-692) stabilea prin canonul 82 ca Mântuitorul să fie reprezentat ca om, nu ca miel, şi aceasta cu scopul de a sublinia că „viaţa Sa în trup, patimile, moartea dătătoare de mântuire şi răscumpărare lumii au fost câştigate prin întrupare". Se atrăgea astfel atenţia asupra importanţei întrupării, asupra realităţii ei, care dădeau o bază pentru reprezentarea pe icoane. Consecinţa imediată a acestui canon a fost reprezentarea realistă a chipului lui Hristos, inclusiv pe monetele emise de Iustinian al II-lea. Dar aceasta a dat prilejul unor vii discuţii. La Constantinopol, în Asia Mică şi Armenia întâlnim manifestări iconoclaste: Theodosie, episcopul Efesului (fiul fostului împărat Tiberiu al III-lea Apsimar – 698-705), Toma, episcop de Claudiopolis şi Constantin de Nacoleia se numără printre cei mai de seamă iconoclaşti ai acestei vremi.

Născută din teama de a nu cădea în idolatrie, rezerva faţă de icoane a evoluat spre o dispută pregnant hristologică şi aceasta va constitui nucleul în jurul căruia se vor concentra cele mai multe dezbateri.

S-a afirmat (Hans Georg Beck) că iconoclasmul secolului al VIII-lea n-a început în cercurile imperiale, ci în cele bisericeşti şi se arată că episcopii de Efes, Claudiopolin şi Nacoleia, menţionaţi mai sus, au venit la Constantinopol să ceară patriarhul Gherman să dispună oprirea cultului icoanelor. Patriarhul refuzând, ei au procedat pe cont propriu la îndepărtarea icoanelor şi la oprirea cinstirii lor. Se presupune, de asemenea, că o dată sosiţi la Constantinopol episcopii iconoclaşti au vizitat şi pe împăratul Leon al III-lea, adept al ideilor lor că acesta i-a încurajat pe drumul pe care porniseră.

Desigur aceste lucruri pot fi adevărate, dar fără concursul împăraţilor opiniile ierarhilor n-ar fi rămas decât simple atitudini fără a doua zi.

Leon al III-lea crescuse şi trăise în regiunile orientale ale Imperiului, unde ideile iconoclaste erau foarte răspândite. Ajuns la conducerea imperiului şi socotindu-

se totodată „împărat şi preot”, cu dreptul de control asupra problemelor bisericeşti şi laice, el va impune iconoclasmul ca doctrină oficială a imperiului din convingeri religioase. El socotea că prin aceasta va purifica religia creştină de rămăşiţele păgânismului, readucând-o la înălţimea şi puritatea ei originară. Nu sunt plauzibile afirmaţiile unor istorici potrivit cărora împăraţii iconoclaşti au pornit prigoana împotriva icoanelor în cadrul unor măsuri largi de refacere a societăţii şi a credinţei, pe care voiau să le pună pe baze mai drepte şi mai bune. Ei n-au fost nişte raţionalişti ori liberi cugetători, cum spun alţii, care, cu mult timp înainte de Luther, ar fi voit să bazeze societatea nouă „pe principii nemuritoare”.

Aceste ipoteze sunt greştite, fiindcă împăraţii iconoclaşti, la fel ca toţi oamenii timpului lor, erau foarte credincioşi, uneori cu preocupări teologice, grijulii să nu atragă prin comportarea lor mânia divină, şi mai presus de toate, vroiau să purifice religia creştină de tot ce li se părea că este idolatrie.

Pe de altă parte, împăraţii iconoclaşi au pornit lupta împotriva icoanelor şi ca reacţie împotriva monahismului bizantin, aprig susţinător al icoanelor; aceasta luase o mare dezvoltare, poseda întinse domeniii funciare şi se bucura de imunităţi fiscale, ori în concepţia împăraţilor bizantini nu se putea tolera o asemenea situaţie, fiindcă ea aducea prejudicii tezaurului statului, armatei prin lipsa de luptători şi chiar agriculturii şi altor activităţi economice, prin numărul insuficient de lucrători şi, respectiv, funcţionari.

Impăraţii aveau de partea lor armata din Asia Mică, pe unii înalţi funcţionari, precum şi o parte din popor din părţile orientale. Dar în regiunile europene ale imperiului şi, mai ales, în Italia, poporul era împotriva iconoclaştilor, mai ales monahii şi femeile fiind foarte activi în această luptă. Apărătorii icoanelor erau mult mai numeroşi.

Declanşarea luptei împotriva icoanelor de către Leon al III-lea a fost prilejuită de o erupţie vulcanică, care a avut loc în anul 726 între insulele Thera şi Therasia şi a produs un cutremur. în acest fenomen natural împăratul a văzut dovada mâniei lui Dumnezeu din cauza idolatriei, pe care o constituia cinstirea icoanelor. Anul 726 reprezintă data începerii persecuţiei împotriva icoanelor. Măsurile imperiale au întâmpinat o dârză rezistenţă. Când nişte ofiţeri au vrut să dea jos icoana Mântuitorului, care se afla deasupra porţii din cartierul Chalkoprateia, aceştia au fost omorâţi de popor şi a izbucnit o mare răscoală, terminată cu morţi şi răniţi. Impăratul a poruncit numeroase arestări, condamnări, mutilări şi exilări. Grecia şi insulele

Cyclade s-au răsculat în 727 şi au proclamat un nou împărat. Revoluţia aceasta a fost însă înfrântă. Se spune că, tot atunci, Leon al III-lea ar fi poruncit închiderea Universităţii din Constantinopol, arderea bibliotecii şi izgonirea profesorilor, deoarece nu i-a putut convinge pe aceştia să sprijine mişcarea iconoclastă. în apus papa Grigorie al II-lea (715-731), a protestat energic, fiind susţinut de populaţie, care s-a revoltat, a oprit trimiterea veniturilor plătite în mod obişnuit Constantinopolului şi a scris împăratului că n-are dreptul să hotărască în materie de credinţă şi să introducă inovaţii în ceea ce avem de la părinţi. Evenimentele ulterioare vor deschide o mare prăpastie între vestul imperiului (cea mai mare parte a Italiei, Grecia continentală şi insulele din Marea Egee) susţinător al cultului icoanelor, şi partea de răsărit a imperiului, în special themelor din Asia Mică, campioane ale iconoclasmului.

Patriarhul Gherman (715-730), convins că nu-l poate readuce pe împărat la cinstirea icoanelor, a protestat energic, aşa că raporturile au atins punctul maxim de încordare.

Pentru a da o mai solidă bază măsurilor sale, împăratul Leon al III-lea a convocat la 17 ian. 730 o adunare (Silentium) ţinută la palat, la care au participat mai ales înalţi demnitari civili. S-a redactat un edict împotriva icoanelor, pe care patriarhul Gherman a refuzat să-l semneze. De aceea, a fost înlocuit cu sincelul Anastasius. Edictul acesta a reprezentat pentru Leon al III-lea baza legală de înlăturare a icoanelor şi de persecutare a celor ce le cinsteau. Opoziţia din partea populaţiei a continuat şi sub Grigorie al III-lea (731-741), care ţinea un sinod la Roma şi excomunică în chip oficial pe adversarii cultului icoanelor. Drept contra-măsură împăratul Leon a confiscat proprietăţile Bisericii romane aflate pe teritoriul bizantin din Italia şi a detaşat de sub autoritatea papei diocezele Calabria, Sicilia, Creta şi Illyricul oriental, supunându-le patriarhului de Constantinopol. Raporturile între Răsărit şi Apus s-au deteriorat atât de mult, încât ruptura părea definitivă, iar papa începe să se îndrepte de acum încolo către regii francilor: Carol Martel, Pepin cel Scurt şi, mai ales, Carol cel mare.

Alături de papa Grigorie al II-lea, Grigorie al III-lea şi patriarhul Gherman, o altă personalitate ortodoxă apare acum în Orient, luând atitudine în favoarea icoanelor: este sfântul Ioan Damaschin. El a scris trei apolegii în apărarea icoanelor: prima, chiar de la izbucnirea crizei iconoclaste, când se mai spera să se schimbe atitudinea împăratului, celelalte două după depunerea patriarhului Gherman. Impăratul este calificat „mincinos şi viclean” şi i se contestă dreptul de a se amesteca

în treburile bisericeşti. El trebuia să asigure libertatea de credinţă, fiindcă, potrivit sfântului Ioan Damaschin, tot ceea ce este bazat pe forţă şi nu pe convingere este hoţie.

Nucleul susţinerilor sfântului Ioan damaschin despre icoane se poate în următoarele: icoana este un simbol şi intermediar între om şi divinitate; icoana Mântuitorului are la bază dogma întrupării sale; astfel se leagă problema icoanelor de doctrina mântuirii.

Imperiul bizantin sub Constantin al V-lea (741-775). Ascuţirea conflictelor religioase

Cu toate meritele câştigate de Leon al III-lea în luptele cu arabii, atitudinea sa iconoclastă i-a subminat popularitatea. La moartea sa imperiul trece sub conducerea fiului său Constantin al V-lea, supranumit Copronimul, deoarece la botez a murdărit apa din cristelniţă cu fecale. Constantin fusese asociat la tron de la vârsta de doi ani de către tatăl său (Paştile anului 720) cu titlul de co-imperator şi succesor, aşa încât moştenirea la tron nu i-a fost contestată.

Cu toate acestea, după un an Artavasde, ginerele lui Leon şi susţinătorul acestuia pentru a ocupa tronul, se ridică împotriva lui Constantin. Artavasde era în acel moment strateg al themei Opsikion, deci poseda o mare putere şi fusese distins cu titlul de cupoplat.

Artavasde atacă armata lui Constantin în anul 742, când acestea trecea prin thema Opsikion în drum spre Arabia. Armata lui Constantin este pusă în derută. în acelaşi timp, Artavasde tratează cu Theophanes-Monutes pe care Constantin îl lăsase regent la Constantinopol. Lupta se duce şi sub steagul apărării icoanelor de către Artavasde, ceea ce atrage de partea sa înalţi funcţionari militari şi trupe din Europa şi Asia, şi chiar pe patriarhul Anastasie; se vede, deci, că iconofilii erau în număr mare, chiar în perioada de cea mai mare criză.

Artavasde intră triumfal în Constantinopol şi este încoronat împărat chiar de patriarhul Anastasie. El nu domneşte însă decât 16 luni, căci Constantin al V-lea, sprijinit de trupele themelor Anatolicilor, Thracesienilor înfrânge armata credincioasă lui Artavasde şi la 2 XI 742 intră în Constantinopol, unde dezlănţuie o teribilă răzbunare. Artavasde şi cei doi fii ai săi = nepoţi ai lui Constantin – sunt orbiţi, alţi complici au fost executaţi ori nutilaţi, iar patriarhul Anastasie dezonorat, prin aceea că a fost plimbat în hipodrom pe un măgar. Ela fost însă menţinut în scaun, desigur din calcul.

Constantin era totuşi un bun general, câştigând importante victorii împotriva arabilor şi bulgarilor; soldaţii îl iubeau şi-l socoteau un semi-zeu. Impăratul a profitat de criza internă din sânul arabilor, când asistăm la schimbarea dinastiei Omeyazilor

cu aceea a Abbasizilor, după un îndelung război civil. Tot acum se mută capitala la Bagdad, mai departe de graniţele imperiului.

Această slăbire a arabilor permite lui Constantin să intre în 746 în Syria de nord şi să ocupe oraşul Germanicea, locul natal al familiei sale, să transplanteze în Thracia un mare număr de prizionieri, iar pe mare strategul themei Cibyrrheoţilor să distrugă aproape de Cypru în 747 o flotă arabă trimisă din Alexandria. în 152 o campanie în teritoriile Armeniei şi Mesopotamiei recâştigă pentru imperiu oraşele Theodosiopolis şi Melitehe. Dar aceste lupte cuceriri nu vor fi durabile, căci acum Bizanţul trebuia să lupte aici pentru existenţă.

In Thracia Constantin luptă împotriva bulgarilor, care construiseră fortăreţe la graniţa cu bizanţul şi făcuseră o incursiune în 756. Acest an însemnează data începerii numeroaselor războaie cu bulgarii. Tensiunea atinge punctul maxim în 762, când la conducerea bulgarilor vine Teletz, reprezentantul curentului anti-bizantin.

Impăratul trimite cavaleria cu flota la Gurile Dunării, care va coborî spre sud pentru a face joncţiunea cu armata condusă de împărat la Anchialos în 763, 30 iunie. Este cea mai mare victorie a lui Constantin din tot timpul domniei. După această dată forţa bulgarilor scade până ce la conducerea lor vine Telerig (770), cu care Constantin are unele lupte închiate victorios pentru bizantini şi cu o pace, care n-a fost durabilă. Constantin moare în 775, la 14 sept. În cursu unei expediţii împotriva bulgarilor. Urmarea victoriilor lui Constantin a fost că Imperiul bizantin şi-a dobândit pentru o vreme preponderenţa în Peninsula Balcanică.

In Apus, Constantin al V-lea se dezinteresează de posesiunile sale din Italia. în 751 Exarhatul de Ravenna încetează să mai existe, fiind cucerit de lombarzi. Din acel moment papii, care în ciuda certurilor iconoclaste rămăseseră loiali din punct de vedere politic faţă de Ipmeriul bizantin, se îndreaptă acum către regatul francilor, care începe să se manifeste ca o mare putere. Intâlnirea istorică a papei Stefan al II-lea cu regele Pepin cel Scurt (751-768), fiul lui Carol Martel şi tatăl lui Carol cel Mare, la Ponthion, dincolo de Alpi la 6 ian. 754 are consecinţe extraordinare pentru relaţiile dintre Roma şi Constantinopol şi a pus bazele constituirii statului eclesiastic roman. La cererea papei, Pepin a întreprins campanii împotriva lombarzilor din Italia (în 754 şi 755), cucerind teritoriul din jurul Romei şi Exarhatul de Ravenna, pe care îl donează papei în 756. Astfel se pun bazele statului papal şi puterii laice ai papalităţii. Papalitatea se va îndrepta de acum încolo către regii franci, întorcând spatele

împăratului bizantin şi din această alianţă a luat naştere peste o jumătate de secol imperiul occidental.

Această orientare a papilor spre Apus a fost cauzată în mare parte şi de disputele iconoclaste, care au atins punctul culminant în timpul lui constantin al V-lea.

Impăratul ia parte activă la disputele iconoclaste şi pregăteşte un sinod, care va avea loc la Hiereia, pe malul răsăritean al Bosforului, lângă Chalcedon, între 10 febr.-8 aug. 754. Constantin avea nevoie ca programul său iconoclast să fie sancţionat de un sinod, nu de o adunare imperială, cum procedase Leon al III-lea. în vederea pregătirii sinodului împăratul a alcătuit personal 13 scrieri teologice, da din acestea ne-au rămas fragmente din două. La sinod au participat 338 episcopi, un număr record, şi s-a hotărât ca el să fie considerat ecumenic. Ultima şedinţă a avut loc în palatul Valherne din constantinopol, la care a fost prezent şi împăratul. Documentele privind desfăşurarea lucrărilor au fost distruse în perioada când s-a restabilit cultul icoanelor, dar s-au păstrat concluziile dogmatice sintetizate într-un Horos (definiţie dogmatică), care au fost combătute cuvânt cu cuvânt la Sinodul al VII-lea ecumenic din 787.

Potrivit acestui Horos împăraţii sunt arătaţi ca egali cu apostolii, investiţi cu puterea Duhului Sfânt nu numai pentru a desăvârşi şi învăţa omenirea, dar şi pentru a combate erezia diavolească. „Inşelaţi de Satana oamenii au adresat rugăciuni creaturilor, nu Creatorilor. Legea lui Moise şi profeţii au condamnat însă acest păcat. Dumnezeu vroind să salveze omenirea a trimis pe Fiul Său pentru a ne scoate din rătăcire, şi de la cinstirea idolilor, arătându-ne că trebuie să-l adorăm „în duh şi adevăr”. Mai departe horos-ul arată că Dumnezeu a lăsat pe apostoli, ucenicii acestora şi dogmele ca să călăuzească lumea în această învăţătură mântuitoare, iar Sfinţii Părinţi şi cele şase sinoade ecumenice au păstrat toată această podoabă în strălucirea ei. „Dar Satana neputând suporta aceasta a reintrodus idolatria puţin câte puţin, sub masca creştinismului…Sub inspiraţia Sfântului Duh împăraţii, nemaiputând suporta multă vreme ca Biserica să fie răvăşită de răutatea demonilor, au convocat sfântul sinod al episcopilor, iubiţi de Dumnezeu; acest sinod trebuie să întreprindă o cercetare scrisă asupra înşelătoarei influenţe a icoanelor, care coboară sufletul oamenilor de la adevărata venerare a lui Dumnezeu la ruşinoasa şi materiala venerare a creaturilor…Sinodul nostru s-a reunit, deci, şi, după ce ne-am conformat vechilor decizii sinodale, acceptând şi mărturisind cu bucurie dogmele tradiţionale, mai cu seamă ale celor 6 sinoade ecumenice, şi după ce am examinat cu grijă, sub

inspiraţia Sfântului Duh, hotărârile, ne-am convins că arta condamnabilă a picturii constituie o blasfemie pentru dogma fundamentală a mântuirii, adică pentru întruparea lui Hristos, şi este în contradicţie cu, cele 6 sfinte sinoade. Căci ce face ignorantul artist, decât să reprezinte ceea ce nu trebuie reprezentat; el vrea să dea cu mâinile sle întinate o formă Celui în care trebuie să crezi numai cu inima şi nu trebuie să-l mărturiseşti decât cu gura. El face un chip şi-l numeşte Hristos. Dar numele lui Hristos înseamnă Dumnezeu şi om; rezultă din aceasta că într-un chip nesăbuit (nebunesc) el a reprezentat divinitatea, care nu poate fi reprezentată şi amestecată în desehul său, divinitatea cu carnea creată, amestecare ce n-a avut loc niciodată. El este deci vinovat de o dublă blasfemie: prima, pentru că el a vrut să reprezinte divinitatea, lucru imposibil, şi a doua, pentru că a amestecat divinul cu umanul. Cel care cinsteşte această icoană se face vinovat de aceleaşi blasfemii… Unica reprezentare îngăduită a umanităţii lui Hristos este în pâinea şi vinul Sfintei Euharistii. El a ales această formă şi nu alta, acest mod şi nu altul, pentru a reprezenta umanitatea Sa. El a poruncit, deci, să-i oferim pâinea şi nu o imitare a formei sale umane, pentru a nu renaşte idolatria…Creştinismul a răsturnat deci păgânismul în întregime şi nu numai sacrificiile păgâne, ci şi chipurile (statuile) păgâne, ci şi chipurile (statuile) păgâne nu mai sunt valabile".

La Miereia s-a afirmat că atunci când pictorul face chipul lui Hristos, el poate reprezenta ori numai umanitatea Sa, separând-o, astfel, de divinitate, sau pe amândouă, umanitatea Sa şi divinitatea Sa. în primul caz el ar cădea în nestorianism, în al doilea ar circumscrie divinitatea în umanitate, ceea ce ar fi absurd; ori că ambele sunt contopite, în care caz am avea de a face cu monofizitismul.

Această argumentare iconoclastă nu este însă valabilă, fiindcă se uită ce s-a stabilit la Sinodul de la Chalcedon, anume că fiecare natură îşi păstrează propria stare de a fi. Iconoclaştii susţineau că îndumnezeirea firii umane a lui Hristos ar suprima caracterul uman individual propriu. Ei ignorau, astfel, adevăratul sens al unirii ipostatice, care implică, o deistincţie reală între natură şi ipostază.

Un alt aspect al ereziei iconoclaste era noţiunea de icoană pe care o considerau identică ori „consubstanţială" cu prototipul. Consecinţa acestui lucru era că icoana materială nu putea niciodată să atingă această identitate. De aceea, singura reprezentare a lui Hristos, pe care o admiteau, era Euharistia, înţeleasă doar ca „chip" şi „simbol", nu ca o prefacere reală, cum credem noi ortodocşii.

Sinodul condamnă şi ceea ce li se părea a fi o cinstire exagerată a sfinţilor, socotind că o asemenea venerare era prea adesea un scop în sine şi îndepărta pe cinstitor de la dragostea şi emulaţia sfinţilor, care era în modul său de a gândi singura cale de conduită creştină. Sinodalii făceau o teorie mai mult etică despre icoane, potrivit căreia virtuţiile sfinţilor sunt chipuri vii, pe care omul evlavios trebuie să le reproducă în el însuşi. Nici maica Domnului nu poate fi reprezentată pe icoane, prin mijlocirea artei păgâne, deoarece ea este mai presusu de ceruri şi de sfinţi.

Citind texte din Sfânta Scriptură, care nu sunt probante pentru teza lor, şi educând în sprijin unele pasaje din părinţii bisericeşti, tot atât de puţin concludente, ca şi textele scripristice, sinodalii conchid: „Bazaţi pe Sfânta Scriptură şi pe părinţi declarăm în chip unanim, în numele Sfintei Treimi, că noi condamnăm, respingem şi îndepărtăm cu toată puterea din Biserica creştină orice icoană, de orice fel, rezultat al artei reprobabile a picturii. Oricine în viitor va îndrăzni să facă o icoană de acest fel, să o cinstească, să o aşeze în biserică sau într-o casă particulară, ori să posede în ascuns una din aceste icoane, dacă este episcop, preot sau diacon să fie depus din treaptă, iar dacă este călugăr sau laic să fie anatematizat; el va cădea, de asemenea, şi sub incidenţa legilor civile, ca unul care este adversar al lui Dumnezeu şi duşman al dogmelor, pe care ni le-au lăsat părinţii".

Horosul este urmat de o serie de anateme împotriva autorilor de icoane şi a cinstitorilor lor, a patriarhului Gheman, „adoratorul lemnului", a lui George de Cypru şi a lui Ioan Damaschin, „care împărtăşeşte sentimente mahomedane, a trădat pe Hristos, este duşmanul imperiului, doctorul nelegiuirii, cinstitorul icoanelor". Sunt exprimate, de asemenea, laude la adresa împăratului, împărătesei, calificaţi ca „lumini ale ortodoxiei", care au proclamat şi mai intens inseparabilitatea celor două firi ale lui iisus Hristos, şi u dat o lovitură de moarte idolatriei.

Se pare că împăratul Constantin a negat în cadrul sinodului chiar posibilitatea de mijlocire a sfinţilor şi a fost împotriva cinstirii moaştelor; de asemenea, ar fi condamnat practica de a invoca pe Maica Domnului ca mijlocitoare.

La un oarecare timp după Sinodul din 754, când cinstirea icoanelor era oprită atât de legile imperiale, cât şi de cele ale Bisericii, împăratul a dezlănţuit o prigoană fără precedent împotriva iconofililor, obligând pe toţi supuşii să jure că nu vor da cinstire icoanelor. Cei care nu s-au supus au fost maltrataţi şi chiar ucişi. Măsurile cele mai drastice au fost luate împotriva monahilor, de aceea uneori se vorbeşte de această fază a iconoclasmului numind-o monahomahie (luptă). Călugării

au fost izgoniţi din mânăstiri, iar acestea transformate în hanuri ori căzărmi, mulţi dintre ei obligaţi se defileze în hipodrom ţinând câte o femeie de mână. Cel mai aprig persecutor s-a dovedit Mihail lachanodrakon, strategul themei Thracesienilor, care a poruncit călugărilor să se căsătorească, pedepsind cu orbirea ori cu deportarea pe cei care refuzau. Lachanodrakon a vândut proprietăţile pe cei care refuzau. Lachanodrakon a vândut proprietăţile mânăstirilor, a ars manuscrise şi moaşte de sfinţi, şi ataca atât de aprig pe monahi, încât aceştia nu mai îndrăzneau să poarte haina monahală.

Persecuţia s-a extins chiar asupra înalţilor demnitari imperiali care au fost umiliţi în public, orbiţi, exilaţi ori chiar ucişi. Patriarhul Constantin, pe care împăratul îl numise la sinodul din 754, a fost destituit şi apoi chiar torturat şi executat. Operele de artă religioasă au fost distruse şi înlocuite cu scene care se inspirau din natură ori din expediţiile militare ale împăratului.

La Constantinopol ura iconoclastă a mers atât de departe, încât a depăşit hotărârile Sinodului din 754, hotărâri care priveau doar cultul icoanelor şi al moaştelor de sfinţi, şi s-a extins asupra cultului sfinţilor şi al Maicii Domnului.

Această teroare a luat sfârşit odată cu moartea lui Constantin al V-lea. Politica sa religioasă a lăsat posterităţii amintirea unei epoci de o cruzime îngrozitoare. Memoria sa a fost atât de urâtă, încât rămăşiţele sale pământeşti au fost scoase din Biserica Sfinţilor Apostoli în perioada restabilirii cultului icoanelor. Numai victoriile sale împotriva bulgarilor au făcut ca poporul să meargă la mormântul său cu recunoştinţă, în momentele în care soarta Bizanţului era pusă în cumpănă de invaziile acestora.

Succesorii lui Constantin al V-lea copronimul:
Leon al IV-lea (775-780);
Constantin al VI-lea şi Irina (780-802).
Prima restabilire a cultului icoanelor. Nichifor I şi bulgarii

După moartea lui Constantin al V-lea urmează la tronul Imperial, fiul său din prima căsătorie, cu o prinţesă chazară: Leon al IV-lea, supranumit şi „Chazarul". Domnia lui Leon însemnează trecerea de la faza culminantă a iconoclasmului, atinsă în timpul lui Constantin al V-lea, la restabilirea cultului icoanelor sub Irina. Persecuţia împotriva icoanelor nu încetează nici acum în întregime, dar ea este mai moderată. De pildă, nu mai asistăm la persecutarea acelora care cinsteau pe Maica Domnului şi nici nu mai întâlnim antimonahismul din timpul lui Constantin. Unele scaune episcopale sunt date acum chiar monahilor. Totuşi Leon ataşat tradiţiei iconoclaste şi nu ezită să dea ordin să fie bătuţi în public ori aruncaţi în închisoare chiar înalţi funcţionari, care favorizau cultul icoanelor. Atitudinea sa mai îngăduitoare faţă de închinătorii la icoane a fost, poate, încurajată de soţia sa Irina, o ateniană care fusese crescută în tradiţia iconodulă şi care, cum vom vedea va restabili, prin Sinodul al VII-lea ecumenic, cinstirea icoanelor. Irina fusese educată în Athena, care în vremea ei nu mai era oraşul păgân de altădată. Pantheonul se transformase în biserică în care Sfânta Sofia alungase pa Pallas-Athena de pe Acropole, unde sfinţii înlocuiseră pe zei. Ca cea mai mare parte din contemporanele ei, Irina era pioasă, de o pietate aprinsă, fierbinte, pe care o înflăcărau şi evenimentele tulburi ale epocii în care trăia. Unii cronicari spun că cinstirea icoanelor se făcea în ascuns chiar la palatul imperial. Anthousa, o fiică a lui Constantin al V-lea, păstra fără teamă credinţa în icoanele interzise. Irina a crezut că poate s-o imite pe cumnata ei şi se făIea că a restaurat în reşedinţa imperială cultul interzis. Se povesteşte însă că într-o zi soţul său descoperi în apartamentul ei, ascunse sub perine, două icoane. La vederea lor, Leon fu cuprins de o mânie violentă; şi cu toate că Irina jură că nu ştia cine le-a pus acolo, trecerea sa pe lângă împărat suferi o serioasă ştirbire.

După numai cinci ani de domnie Leon al IV-lea moare în anul 780 şi astfel se termină prima perioadă iconoclastă din imperiu. Succesor va fi fiul său Constantin al VI-lea (780-797), minor de 10 ani şi care va domni multă vreme sub regenţa mamei sale Irina. Rămasă regentă, Irina pregăteşte cu răbdare şi abilitate restabilirea

cultului icoanelor. O schimbare bruscă în problema icoanelor ar fi fost periculoasă, deoarece cei mai mulţi funcţionari de stat şi din Biserică erau iconoclaşti, fie din convingere, fie din opurtunism.

Planurile Irinei devin evidente pentru guvern în 784, când ea reuşeşte să înlăture din scaunul patriarhal pe Paul, ales sub Leon al IV-lea şi pune pe Tarasie, unlaic, secretarul împărătesei, om cultivat, şi cu o bună formaţie teologică, dar şi cu simţ politic. La 25 decembrie 784 Tarasie este instalat patriarh şi încep pregătirile pentru un nou sinod ecumenic.

Astfel, la 31 iulie 786, sinodul s deschide în Biserica Sf.Apostoli din Constantinopol, dar îşi suspendă repede lucrările din cauza opoziţiei armatei, credincioase memoriei defuncţilr împăraţi iconoclaşti. „Episcopii şedeau solemni pe scaunele lor; pe tronul imperial Irina şi fiul ei asistau la şedinţă: în amvon Platon, stareţul mânăstirii Sakkudion, unul din cei mai înverşunaţi apărători ai icoanelor ţinea o cuvântare potrivită cu împrejurările, când, fără veste, cu armele în mâini soldaţii năvăliră în biserică, ameninţând cu mmoartea pe episcopi. în zadar Irina, nu fără curaj, încerca să intervină şi să potolească răscoala; eforturile ei fură neputincioase şi nimeni nu ţinea seama de autoritatea sa. Episcopii ortodocşi fură insulaţi, îmbrânciţi, împrăştiaţi, şi văzând acestea, prelaţii din partida iconoclastă au trecut de partea armatei, au început să aplaude şi să strige: „Am învins", „Am învins". Irina însăşi scapă cu greutate „din ghearele acestor lei", după cum scrie un cronicar bisericesc.

Sinodul al VII-lea ecumenic se deschide însă cu un an mai târziu, la 24 sept. 787, de data aceasta la Niceea, în Biserica Sfânta Sofia, după ce împărăteasa, simulând un atac arab în Orient, deplasează trupele iconoclaste din capitală şi le înlocuieşte cu altele iconofile din Thracia. Participă circa 350 episcopi (după alţii între 258-335 sau între 330-367) şi un mare număr de monahi, între care stareţul Platon de la Sakkudion, unchiul Sfântului Teodor Studitul. Papa Adrian I este reprezentat prin preotul Petru şi egumenul Petru, iar celelalte patriarhate prin câte doi delegaţi. Impăratul Constantin şi mama sa Irina nu sunt prezenţi, ci reprezentanţi prin doi înalţi demnitari, în calitate de observatori. Până la 13 oct. Au loc 7 şedinţe, iar şedinţa de închidere, a 8-a, are loc la Constantinopol în palatul Magnavra, împăratul şi împărăteasa fiind de faţă şi semnând hotărârile sinodului.

In primele 3 şedinţe s-au discutat mai cu seamă modalităţile de reprimare şi reintegrare a episcopilor iconoclaşti şi după dezbateri aprinse s-a stabilit că cei care

se căiesc de comportarea lor anterioară pot fi reintegraţi şi chiar să participe la sinod. în acelaşi timp s-a pătruns din ce în ce mai adânc în discutarea temeiurilor pentru cinstirea icoanelor. S-a pornit de la o scrisoare a papei Adrian I, în care acesta pleda pentru recunoaşterea cultului icoanelor, şi de la afirmaţia făcută în şedinţa a II-a a sinodului, de către Patriarhul Tarasie: „Noi le acordăm o cinstire relativă, pentru că ele au fost făcute şi în numelel lui Hristos şi al Maicii Sale. Pururi Fecioara ca şi în numele Sfinţilor îngeri şi al tuturor sfinţilor: dar noi dăm numai lui Dumnezeu adorarea şi credinţa noastră".

In celelalte şedinţe s-au adus în discuţie texte din Sf.Scriptură, din Vechiul şi Noul Testament (Exod. XXV, 17-22, Numeri VII, 88, 89, Ezechiel LXI, 15, 19, Evrei IX, 1-5 şi altele) care justifică cinstirea icoanelor. Pe baza acestor texte patriarhul Tarasia a conchis: „Vechiul Testament a avut deja simboluri divine, de exemplu heruvimi, care proiectează umbra peste tronul graţiei: şi noi trebuie să avem chipuri ale lui Hristos şi ale sfinţilor, care păzesc (protejează) cu umbra lor tronul graniţei noastre". Tarasie a adăugat şi a fost completat de alţii că heruvimii Vechiului Testament aveau chipuri de om şi că după Sfânta Scriptură îngerii apar oamenilor în chip constant cu această înfăţişare. Dumnezeu n-a oprit icoanele, decât atunci când israeliţii s-au îndreptăţit spre idolatrie. Dumnezu a apărut lui Iacob sub formă de om şi s-a luptat cu el (Geneză, XXXII, 24). Sunt citate apoi mesaje din lucrările unor sfinţi părinţi ca Ioan Gură de Aur, Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nysia, Chiril al Alexandriei, din actele martirice din care reiese că icoanele cu semne din Sfânta Scriptură din vieţile Sfinţilor, la fel ca şi moaştele lor au fost cinstite cu rezultate binefăcătoare pentru credincioşi.

S-a reafirmat adeziunea la cele 6 sinoade ecumenic anterioare şi s-au prezentat următoarele idei principale: „Hristos ne-a eliberat de idolatrie prin întrupare, moarte şi învierea Sa…Mântuitorul, apostolii şi profeţii ne-au învăţat că trebuie să cinstim şi să lăudăm mai înâi pe Maica Domnului, care este deasupra tuturor puterilor cereşti, apoi pe Sfinţii îngeri, apostoli, profeţi, martiri, sfinţii doctori şi toţi sfinţii, că putem recurge la mijlocirea lor pentrua ne face plăcuţi lui Dumnezeu, dacă ducem o viaţă virtuoasă. Noi cinstim, de asemenea, chipul Sfintei şi de viaţă făcătoarei cruci şi moaştele sfinţilor după vechea tradiţie a Bisericii ortodoxe şi, în special, după tradiţia Sfinţilor părinţi, care au acceptat icoanele şi au poruncit să fie aşezate în biserici şi în toate locurile. Aceste icoane sunt: cele ale lui Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, care s-a făcut om, apoi ale Stăpânei noastre, pururi Fecioara Maria şi ale îngerilor

imateriali, care s-au arătat drepţilor în formă omenească; la fel, icoanele sfinţilor apostoli, profeţilor, martirilor etc…, pentru ca aceste copii să ne amintească de original şi să ne facă părtaşi la sfinţenia lor".

S-a făcut şi analiza pasajelor din părinţi sau alte lucrări, care, la prima vedere, ar da imprisia că sunt împotriva icoanelor ei s-a hotărât restabilirea peste tot a cultului icoanelor. S-a mai subliniat că iconoclaştii au fost influenţaţi în convingerile lor de evrei, arabi, samariteni, teopashiţi şi de alţii, că au citat şi interpretat greşit, trunchiat ori fals unele pasaje din Sfânta Scriptură şi din părinţi. în şedinţa a VI-a s-a făcut combaterea punct cu punct a Horos-ului din 754, şi datorită acestui lucru avem azi păstrat textul acestui Horos iconoclast. în şedinţa următoare, a VII-a, s-a citit Horos-ul Sinodului VII ecumenic, care cuprinde următoarele idei principale: Sinodul VII ecumenic nu vrea să rupă nici să adauge ceva la tradiţia Bisericii, ci să păstreze intact tot ceea ce este ortodox, subliniind legătura cu cele 6 sinoade ecumenice. S-a repetat Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan, fără Filioque, s-au pronunţat anateme împotriva lui Arie, Macedonie şi a partizanilor lor, s-a recunoscut hotărârea Sinodului III ecumenic de la Efes, că Maria este Mama lui Dumnezeu; de asemenea, ceea ce s-a stabilit la Sinodul al IV-lea ecumenic de la Chalcedon în privinţa celor două firi în Hristos. S-au anatematizat falsele doctrine profesate de Origen, Evagrie şi Didym (fără să se spună ceva de cele trei capitole), s-au mărturisit împreună cu Sinodul al VI-lea ecumenic cele două voinţe în Hristos şi dorinţa de a păstra neştirbite tradiţiile scrise şi nescrise, neexceptând tradiţia privitoare la icoane. El se termina astfel: „Reprezentările crucii, ale icoanelor, fie că sunt pictate, scluptate sau din orcare material, trebuie puse pe vase, pe îmbrăcăminte, ziduri, case, drumuri; prin icoane noi înţelegem acelea ale lui Iisus Hristos, Mamei Sale Preacurată, ale sfinţilor îngeri şi ale tuturor persoanelor sfinte…Cel care va privi icoanele se va gândi la cel care este reprezentat pe ele, se va strădui să-l imite, se va simţi îndemnat să-i acorde cinstire, dar nu adorare care se cuvine numai lui Dumnezeu singur. Icoanei îi va da ca cinstire tămâie, aprinderea de lumânări, aşa cum se face pentru Sfânta Cruce, pentru Sfânta Evanghelie şi pentru vasele sfinte: acesta a fost piosul obicei al celor vechi, căci cinstirea arătată unei icoane revine celui care este reprezentat pe ea. Dacă cineva învaţă altfel sau condamnă ceea ce Biserica a consacrat, fie cărţile Sfintelor Evanghelii, fie chipul Crucii, fie o icoană, fi emoaştele unui martir ori încearcă să distrugă tradiţiile Bisericii ortodoxe, fie că foloseşte în scop profan vasele

sfinte şi mânăstirile, acela va fi, dacă este episcop sau cleric, depus din treapta, iar dacă este monah sau laic, excomunicat".

Toţi membrii prezenţi ai Sinodului au aprobat cu aclamaţii hotărârile luate, spunând că acesta este tradiţia Bisericii şi adresând anateme împotriva tuturor care nu cinstesc icoanele şi le consideră idoli. S-a redactat apoi o crisoare către Constantin şi irina, în care se arăta ce se petrecuse la Sinod, se explica ce se înţelege prin (cinstire) şi prin , adică adorarea lui Dumnezeu. O altă scrisoare explicativă este adresată bisericilor din Constantinopol.

Aopta şedinţă şi ultima s-a ţinut la Constantinopol în prezenţa împăraţilor, în care s-a aprobat Horos-ul, şi a fost semnat şi de împăraţi.

Aşa s-a încheiat prima fază a iconoclasmului din secolul al VIII-lea.

Sinodul de la Niceea are meritul de a fi elaborat şi impus doctrina ortodoxă despre necesitatea şi sensul cinstirii icoanelor, doctrină care, chiar dacă la câteva decenii după aceea va fi contestată şi scoasă din uz, va fi repusă în valoare în anul 843 şi va rămâne în vigoare până astăzi. Astfel sinodul a contribuit pe plan bisericesc, la refacerea artei creştine, care a avut mult de suferit. De fapt, măsurile drastice şi pe lungă durată luate de împăraţii iconoclaşti au dus practic la distrugerea aproape completă a artei creştine anterioară secolului al VIII-lea. Doar în Italia ori în alte părţi mai îndepărtate de centrul Imperiului bizantin, unde măsurile dictate de împăraţi nu erau duse la îndeplinire cu toată stricteţea, au mai rămas icoane şi picturi anterioare iconoclasmului. Din păcate, multe din acestea s-au pierdut în cursul timpului, ele căzând în ruină sau în mâna necredincioşilor.

Dar Sinodul n-a avut numai meritul de a reface arta creştină; el a stabilit şi teologia icoanei, care în bizanţ a rămas inseparabilă artei. Sinodul a legat icoana de realitatea întrupării Mântuitorului, învăţătură subliniată cu putere de Sfântul Ioan Damaschin: „In timpurile de mai înainte Dumnezeu, fără corp şi formă, nu putea fi reprezentat în nici un chip. Dar acum când Dumnezeu ni s-a arătat în carne şi oase şi a trăit între oameni, eu pot să reprezint ceea ce este vizibil în Dumnezeu. Eu nu cinstesc materia, ci pe Creatorul materiei, care s-a făcut materie din dragoste pentru mine, care şi-a urmat viaţa în trup şi care prin materie a împlinit mântuirea mea".

In acelaşi timp Sinodul a stabilit că icoana este distinctă de modelul divin şi că poate fi obiectul numai ai venerării relative sau cinstirii (honor), nu al adorării (adoratio), care se cuvine numai lui Dumnezeu. S-a arătat la Sinod că cinstirea icoanelor este o formă de a se manifesta credinţa creştină, căci acest lucru nu se

face numai în propoziţii, cărţi sau prin experienţa personală, ci şi prin puterea omului asupra materiei, prin experienţa estetică, prin gesturi şi atitudini în faţa sfintelor icoane. în Bizanţ arta n-a fost privită ca având o funcţie „neutră", ci consideră capabilă să exprime credinţa. Astfel, prin stilul, prin compoziţia simbolică, prin elaborarea programelor artistice, care au acoperit pereţii bisericilor şi iconostasele, icoanele au devenit expresia şi izvorul credinţei, şi, în acelaşi timp al cunoaşterii divine. Salvând icoanele şi monahismul, care le-a susţinut cel mai frecvent, Sinodul a salvat şi evlavia populară, care ar fi evoluat poate altfel fără acest suport.

Totodată, Sinodul al VII-lea ecumenic a avut meritul de a fi refăcut unitatea religioasă cu Roma, într-o vreme când papalitatea se îndreaptă din punct de vedere politic spre regii franci, apoi spre împăraţii romani de apus şi când începuse, cu sprijinul acestora, să-şi constituie propriu stat.

Din păcate, traducerea greşită în limba latină a unui pasagiu din actele sinodului în regatul franc al lui Carol cel Mare, precum şi tendinţa acestuia de concurenţă cu Imperiul bizantin au făcut ca cinstirea icoanelor să fie admisă pe o bună parte a lumii occidentle, în ciuda eforturilor depuse de papa Adrian I. Neînţelegerea a pornit de la afirmaţia făcută de episcopul Constantin, reprezentantul oraşului Constantin din Cypru în cadrul şedinţei a III-a, când a spus: „Accept şi salut cu respect sfintele icoane, dar în ceea ce priveşte adorarea o rezerv exclusiv Sfintei Treimi. Datorită unei traduceri şi unei înţelegeri greşite această afirmaţie a făcut pe episcopii franci, întruniţi la Sinodul de la Francfurt din 794 să creadă că se dă icoanelor aceeaşi cinstire ca şi Sfintei Treimi (Libri Carolini, III, 17) şi, de aceea, să se manifeste rezervă şi neîncredere faţă de Sinodul de la Niceea.

Sinodul a mai dat şi 22 de canoane în vederea remederilor abaterilor întâmplate în timpul perioadei iconoclaste. Se interziceau conducătorilor laici, în primul rând împăraţilor, să se mai amestece în problemele religioase, care sunt de competenţa Bisericii. Meamestecul puterii laice în treburile interne, principiu susţinut cu vehemenţă de călugării studiţi, este cerut acum de Sinodul de la Niceea.

S-a mai hotărât ca moaştele Sfinţilor să fie aşezate în toate bisericile, unde acestea lipseau. Mânăstirile care fuseseră transformate în căzărmi ori arsenale ori chiar desfiinţate erau restabilite şi se prevedeau pedepse pentru cei care ar mai ntreprinde ceva împotriva lor. Pe de altă parte, s-a hotărât respectarea principiului stabilit de Iustinian în legătură cu demixtarea mânăstirilor. S-au prevăzut, de asemenea, măsuri pentru ridicarea moralităţii clerului condamnându-le simonia.

Faţă de episcopii iconoclaşti se manifestă o atitudine îngăduitoare, dacă se leapădă de erezie în faţa patriarhului şi Adunării. Dar acest lucru va provoca nemulţumirea călugărilor intrasigenţi, care contestau patriarhului Tarasie dreptul de a absolvi de vină pe iconoclaşti şi simoniaci.

Evenimentele de după Sinodul al VII-lea ecumenic

Elementele ostile cultului icoanelor nu au fost însă definitiv învinse. Supravieţuirea lor se vede cu ocazia conflictului dintre Irina şi fiul ei Constantin. Irina era o fire ambiţioasă şi n-a înţelles că atunci când fiul ei atinsese vârsta de a putea domni singur, trebuie să-i lase această libertate. Din această cauză Constantin coalizează în jurul său opoziţia iconoclastă, în frunte cu faimosul Mihail Lachanodrakon şi cu ajutorul armatei din themele Asiei Mici, fidele iconoclasmului, se proclamă singur împărat în oct. (790). Irina trebuie să părăsească palatul imperial, unde revine abia după 2 ani, la presiunea partizanilor ei. Dar decăderea moral a lui Constantin, concretizează mai cu seamă în faptul că îşi părăseşte soţia legitimă, pe frumoasa Maria de Paflagonia, pentru Theodota, o doamnă de onoare de la curtea Irinei, precum şi insuccesele militare într-o bătălie cu bulgarii (iulie 792), vor contribui la readucerea Irinei în anul 792, care va domni alături de fiul său după vechea formulă. Adulterul împăratului a provocat revolta monahilor intrasigenţi (a zeloţilor), conduşi de Platon, stareţul mânăstirii Sakkudion, şi de nepotul său Theodor. Mişcarea acestora împotriva împăratului este cunoscută sub numele de criza miheană. La acestea s-a adăugat şi cruzimea de care a dat dovadă Constantin faţă de unchii săi (fraţii tatălui său), cărora a poruncit să li se scoată ochii, pentru a-i împiedica să aibă pretenţii la domnie.

După cinci anii de domnie Irina îl înlătură pe fiul său de pe tron, poruncind să fie orbit şi trimis în pribegie împreună cu a doua soţie. Din 797 până în 802 ea este singură împărătească, domnind ca împărat, nu asociată la tron, ori ce regentă, ci ca singură suverană. Ea este prima femeie care domneşte pe tronul Bizanţului în acest fel. Irina se intitulează în toate actele nu fiindcă potrivit tradiţiei romane împăratul era singurul comandant suprem al armatei, ori pentru o femeie acest lucru părea contestabil.

In politica internă Irina ia măsuri demagogice desfiinţează ori reduce impozitele pentru populaţia Constantinopolului, pentru mânăstiri, reudce taxele de import-export pentru cele două avant-posturi ale capitalei Abydos şi Hiereia, taxe care reprezentau unele din cele mai importante resurse ale statului. Toate acestea provoacă o gravă criză în finanţele Statului.

In exterior sunt de semnalat insuccese în luptele cu arabii, care cuceresc pe mare o parte din Thema Thracesienilor şi impun un tribut foarte mare. După înfrângerea din 792 din partea bulgarilor bizantinii se află sub permanenta lor ameninţare şi trebuie să le plătească tribut.

In Apus asistăm la victoriile răsunătoare ale lui Carol cel Mare (rege al francilor 780-800; împărat roman de apus 800-814), care cucereşte pentru imperiul său aproape tot occidentul (distruge regatele avarilor, lombarzilor, cucereşte şi creştinează Bavaria şi Saxonia), bate pe arabii din Spania (atunci iau naştere Les Chansons de Roland). Toate acestea au consecinţe favorabile pentru papi, care îşi lărgesc autoritatea, recunoscând acum ca autoritate politică pe împăratul francilor. La 25 dec. 800 papa Leon al III-lea îl încoronează pe Carol cel Mare în Biserica Sf.Petru din Roma ca împărat roman de apus. El face centrul imperiului său în oraşul Aachen (Aix la Chappelle), astăzi în Germania, la graniţa cu Belgia. Vastul său imperiu, mai ales administraţia conţilor şi episcopilor, îl controla prin acei missi dominici şi prin Adunarea anuală a principatelor demnitari. în timpul său are loc o adevărată renaştere culturală crează o şcoală la palat şi apelează la învăţaţi străini, cum a fost Alcuin. Sprijină Biserica şi înmulţeşte atelierele de artă din mânăstiri. în acelaşi timp, el reia legăturile economice cu Orientul. Papa Pascal al III-lea îl canonizează în anul 1165 şi e considerat sfânt în dioceza Aachen (Aix-la-Chappelle) şi cinstit de elevii din licee şi colegii la 28 ian.

Crearea imperiului lui Carol cel Mare va contribui şi mai mult la separarea între biserici şi între cele două imperii. Intre cauzele principale care au contribuit la separarea între cele două imperii trebuie considerat iconoclasmul.

Carol cel Mare şi papa trimit în anul 802 o ambasadă la Constantinopol cu propunerea de căsătorie pentru Irina „pentru ca Orientul şi Occidental să fie din nou împreună”. Dar o revoltă de palat, organizată de înalţi funcţionari şi ofiţeri detronează pe Irina la 31 oct. 802 exilând-o în insula Lesbos, unde şi moare; aşa au luat sfârşit încercările de unire venite din apus.

Nichifor I (802-811) urmează la tron şi făcuse parte din complotiştii care au răsturnat-o pe Irina. El este însă ortodox, respectă cinstirea icoanelor şi pentru a marca această atitudine căsătoreşte pe fiul său Stavrakios cu Theophana, o rudă a Irinei. El intră însă în conflict cu partiola monahilor zeloţi, din cauză că alege patriarh în locul lui Tarasie (806) pe un savant istoric Nichifor (patriarh 806-815; scrie lucrarea Scurtă istorie, care cuprinde perioada 602-769; moare în 828), nu pe Theodor Studitul, cum pretindeau călugării. Un alt motiv al certei dintre împărat şi zeloţi a fost faptul că împăratul a reunit un sinod alcătuit din laici şi clerici, care a recunoscut ca legitimă căsătoria lui Constantin al VI-lea cu Theodota. Amestecându-se, deci, în cearta mihneană, împăratul s-a distanţat de călugări, arătând prin aceasta că el nu se simte legat de canoane. Călugării susţineau, dimpotrivă, că împăratul ca om este posibil de păcat şi nu este deasupra canoanelor, ci supus lor.

In politica economică, în care era specialist, ia o serie de măsuri care echilibrează finanţele statului ruinate în timpul domniei Irinei. Aceste măsuri îi atrag însă şi critici din partea unor cercuri (mai ales monastice), care beneficiaseră de scutirile decretate de Irina.

Colonizează cu populaţia din Asia Mică sclaviniile din Peninsula Balcanică mai ales în regiunile limitrofe Bulgariei. Crează noi theme: Macedonia, care cuprindea partea occidentală a Thraciei, Peloponesului, Cephalniei, care cuprindea insulele ionice; thema Thessalonicului şi Dyrrhachium.

Politica externă este dominată, pe de o parte de existenţa imperiului lui Carol cel Mare, care se socotise în timpul cât la Constantinopol era o femeie, singurul apărător al Bisericii (advocatus Ecclesiae), pe de alta, de raporturile cu bulgarii, conduşi acum de chaganul Krum, cel mai înverşunat adversar al Constantinopolului.

La 26 iulie 811 armata bizantină, după lupte victorioase împotriva lui Krum, este surprinsă şi încercuită de Krum într-o trecătoare prin munţii Haemus şi masacrată până la ultimul om. Impăratul însuşi este prins şi ucis, iar din craniul lui, Krum face o cupă din care bea la banchete în sănătatea boierilor. De la 378, când Valens a murit la Adrianopol, este primul caz când un împărat din Bizanţ moare şi cade în mâna barbarilor.

Fiul lui Nichifor, Stavrakios, este şi el grav rănit în luptă, dar scapă şi este ales împărat. Decedează însă la câteva luni şi e urmat de Mihail I Rangabé (811-813), împărat ortodox şi iconofil, dar slab militar. El recunoaşte prin delegaţii săi trimişi la Aachen (Aix-la Chappelle) pe Carol cel Mare ca împărat, dar nu ca împărat

roman, acest titlu fiind doar un drept al împăratului din Bizanţ. Mihail I Rangabé va fi înlocuit de Leon Armeanul (813-820), care va domni sub numele de Leon al V-lea şi sub care va începe faza a II-a a iconoclasmului.

A doua perioada iconoclasta şi reacţia ortodoxă. Bizanţul sub Leon al V-lea Armeanul (813-820). Mihail al II-lea (820-829) şi Teofil I (829-842)

Leon al V-lea Armeanul (813-820) este reprezentant a acelor elemente din Asia Mică, care s-au distins prin calităţile lor militare, dar şi prin ostilitate faţă de cinstirea icoanelor. Continuând tradiţia lui Leon al III-lea şi Constantin al V-lea, el şi-a propus ca ţel întărirea puterii militare a imperiului şi reinstalarea iconoclasmului. După înlăturarea lui Mihail I Rangabé şi consolidarea tronului el a început să-şi arate convingerile sale iconoclaste. După un autor din acea vreme (Scriptor incertus de Leone Bardae filio, ed. Bonn, p.349) el ar fi declarat câtorva prieteni apropiaţi: „Vedeţi că toţi împăraţii care au admis cultul icoanelor şi le-au vvenerat au murit fie în exil, fie pe câmpul de luptă. Numai aceia care n-au cinstit icoanele au murit de moarte bună. Toţi aceşti împăraţi au fost înmormântaţi cu cele mai mari onoruri în Biserica Sfinţilor Apostoli. Eu doresc să le urmez exemplul şi să distrug icoanele”.

Leon al V-lea încearcă să asasineze pe Krum cu prilejul unei întâlniri de pace, dar acesta scapă şi pustieşte împrejurimile capitalei şi mai ales oraşul Adrianopol, de unde şi deportează cca. 10.000 oameni la nord de Dunăre în ţinutul Onglos (după unele izvoare în „Bulgaria de dincolo de Dunăre”), regiune care ar corespunde cu Bugeacul de astăzi. O victorie a împăratului Leon împotriva lui Krum în 813 la Mesembria şi apoi moartea subită a acestuia (13 aprilie 814) aduc o oarecare uşurare pentru Bizanţ, căci succesorul său Omurtag şi îndreaptă atenţia de expansiune mai mult spre nord-vest şi este preocupat de consolidarea ordinii interne a statului bulgar.

Omurtag încheie cu bizantinii o pace pe 30 de ani, care va fi avantajoasă pentru bulgari.

Liniştea din partea bulgarilor, ca şi din prtea arabilor, pierduţi în lupte interne, îi permite lui Leon să se ocupe de problemele intene.

Impăratul însărcinează pe învăţatul iconoclast Ioan Grammaticul să adune toată documentaţia teologică necesară organizării unui nou sinod. Atitudinea ostilă

faţă de icoane a întâmpinat opoziţia dârză a patriarhului Nichifor Mărturisitorul, a lui Teodor Studitul, teofan Mărturisitorul şi a numeroşi monarhi. Impăratul depune din scaunul patriarhal în anul 815 pe Nichifor, înlocuindu-l cu Teodot Melissenos, iar pe Teodor Studitul şi partizanii săi îi exilează. în luna aprilie 815, la puţin timp după Paşti, s-a runit un sinod la Sfânta Sofia sub preşedenţia noului patriarh. Actele acestui sinod au fost distruse în perioada restabilirii definitive a cultului icoanelor (843), dar ni s-a păstrat un fragment în lucrările apologetice ale lui Nichifor Mărturisitorul: „După ce s-a stabilit şi confirmat învăţătura primită de la Dumnezeu prin Sfinţii Părinţi, în acord cu cele 6 sinoade ecumenice, sinodul condamnă practica deşartă, neautorizată de tradiţie, de a produce şi a cinsti icoanele, preferând Venerarea (cinstirea) spirituală şi adevărată". Decretul mai adăuga că în timp ce conducerea statului se afla în mâna unei femei (adică a Irinei) „naivitatea (simplitatea) feminină" a restabilit cultul „chipurilor moarte" şi al „icoanelor fără viaţă", obiceiul de a aprinde lumânări şi de a arde tămâie. Sinodul interzicea „facerea ilegală de pseudo-icoane în Biserica ortodoxă", respingea cinstirea icoanelor aprobată de patriarhul Tarasie şi oprea aprinderea de lumânări sau lumini (lămpi, opaiţe) şi aducerea de tămâie înaintea icoanelor.

Sinodul din 815

Reproducea ideile esenţiale ale Sinodului din 754 şi-i confirma hotărârile. Totuşi Sinodul din 815, „se abţinea de a numi icoanele idoli" şi din această cauză participanţii au fost socotiţi mai îngăduitori decât cei de la primul sinod iconoclast.

Persecutorii icoanelor din a doua perioadă iconoclastă au întâmpinat o rezistenţă mai dârză ca în trecut. Această luptă a fost dusă cu îndârjire de Teodor Studitul şi călugării studiţi, care au exercitat o mare influenţă asupra masei poporului. Sfântul Teodor apăra principiul neintervenţiei puterii laice în treburile bisericeşti şi proclama libertatea conştiinţei. Impăratul l-a exilat împreună cu un mare număr de călugări. Totuşi, persecuţia împotriva cinstitorilor sfintelor icoane a fost foarte dură în timpul lui Leon al V-lea. Multe persoane au suferit martiriul în această vreme. Leon a fost poreclit „Sarpe târâtor". Cu toate acestea se constată o moderaţie în comparaţie cu trecutul, iconoclaştii din secolul al IX-lea fiind ei înşişi nişte epigoni ai curentului care avusese ca reprezentanţi de seamă pe Leon al III-lea şi Constantin V-lea. Chiar puterea împăratului era mai mică faţă de trecut şi teama pentru coroana sa. De altfel, în ziua de Crăciun 820 Leon al V-lea Armeanul a fost omorât în timpul Sfintei Liturghii din Biserica „Sfânta Sofia" de oamenii unui vechi tovarăş de arme: Mihail de

Amorium, care va deveni Mihail al II-lea (820-829, poreclit şi „Gângavul", „Bâlbâitul"), fondatorul dinastiei de Amorium. Mihail era un om fără cultură, dar cu judecată şi simţul măsurii. Sub domnia sa certurile religioase au cunoscut o perioadă de acalmie. Persecuţiile încetează, iar exilaţii, între care Nichifor Mărturisitorul şi Teodor Studitul, sunt rechemaţi. Cu toate acestea domnia sa a reprezentat pentru ortodocşi o deziluzie, căci la cererile lor repetate, el n-a restabilit cultul icoanelor.

Mihail a adoptat o atitudine rezervată faţă de această problemă şi n-a recunoscut nici Sinodul de la Niceea, nici pe cele iconoclaste. în sinea lui era însă iconoclast, ca unul care provenea din Phrygia, centru puternic iconoclast. Această convingere l-a determinat să-şi dea fiul spre educare lui Ioan Grammaticul, cunoscut iconoclast şi să nu reinstaleze ca patriarh pe Nichifor după moartea lui Theodot Melissenos, ci pe Antonie de Sylaeon, fost organizator, împreună cu Ioan Grammaticul, al Sinodului din 815. Cu toate acestea, se pare că politica iconoclastă sub Mihail al II-lea este în descreştere, deoarece împăratul deşi om fără cultură, adora cu multă pietate pe Maica Domnului şi pe Sfinţi.

Mihail al II-lea a avut de făcut faţă unei puternice răscoale declanşate de un vechi tovarăş de arme Thoma, supranumit „Slavonul". Răscoala a coalizat multe forţe mai ales din Orient, grupând arabi, perşi, iberi, slavi din Asia Mică, patru theme din Asia Mică (din cele 6), adică afară de thema Opsikion şi Armeniacilor şi a pornit şi sub stindarul luptei pentru restabilirea icoanelor; ea avea însă ca motiv revendicări sociale, o îmbunătăţire a situaţiei celor săraci, care erau aspru exploataţi de funcţionari prin încasările mari de impozite. Thoma a fost chiar încoronat împărat de împăratul de Antiohia şi forţele pestriţe amintite au înaintat spre capitala Imperiului pe care a asediat-o timp de aproape un an, începând cu decembrie 821. Dar forţele neomogene ale lui Thoma vor fi înfrânte de armata mai bine organizată a lui Mihail al II-lea, care a beneficiat şi de sprijinul preţios al bulgarilor lui Omurtag. Thoma a fost prins, supus unor chinuri şi torturi îngrozitoare, după care ucis. Deşi Mihail a terminat învingător totuşi imperiul a ieşit slăbit din acest conflict intern, care a durat aproape 3 ani.

In exterior Mihail al II-lea a avut de asemenea, mari dificultăţi, cărora nu le-a putut face faţă, imperiul fiind obligat să renunţe la dominaţia sa în anumite regiuni.

In anul 826/827, o grupă de emigranţi arabi, care ocupaseră în 816 Egiptul, iau acum în stăpânire şi insula Creta, privând Bizanţul de unul din cele mai importante puncte strategice din Mediterana orientală. Creta va rămâne sub

dominaţie arabă aproape un secol şi jumătate şi de aici arabii vor avea un punct de plecare pentru alte acţiuni împotriva Bizanţului. La acestea se adaugă expediţiile piratereşti ale arabilor din Africa împotriva Siciliei, din ce în ce mai frecvente şi care sfârşesc şi cu ocuparea unor regiuni din insulă.

In acelaşi timp influenţa bizantină scade în nord-vestul Peninsulei Balcanice prin creştinarea croaţilor de către misionarii trimişi de papă. Astfel puterea şi influenţa Bizanţului în Mediterană şi Adriatică sunt mult zdrucinate, ceea ce l-a făcut pe Constantin Parphygrogenetul să spună despre domnia lui Mihail al II-lea, că ea reprezenta perioada celui mai mare declin al Bizanţului în aceste zone.

Theofil I (829-842) este fiul şi succesorul lui Mihail al II-lea. Spre deosebire de tatăl său, care abia putea citi şi scrie, acesta a fost un om cu instrucţie aleasă. El îşi dobândise nu numai cunoştinţe de cultură bizantină, dar şi de artă arabă, iar formaţia i-o datora lui ioan Grammaticul.

Despre modul cum s-a căsătorit Theofil, se povestesc următoarele: „Pentru a găsi o soţie basileului, se trimiseră, după obiceiul tradiţional al palatului bizantin, mesageri în toate provinciile, cu misiunea de a descoperi şi a aduce la Constantinopol pe cele mai frumoase fete din monarhie şi în marele salon al Perlei alesele fură adunate, pentru ca dintre ele Theofil să aleagă pe viitoara suverană. Printr-o primă selecţiune, prinţul distinse şase, cele mai încântătoare şi neputându-se decide între aceste frumuseţi rivale, amână pentru a doua zi alegerea definitivă. în acea zi, el apăru în mijlocul tinerelor fete, ţinând ca Paris între cele trei zeiţe, un măr de aur în mână, semn de dragoste, pe care trebuia să-l ofere aceleia care-i va câştiga inima şi astfel înarmat el începu cercetarea. Se opri mai întâi în faţa unei foarte frumoase fete, de familie nobilă, care se numea kasia şi puţin tulburat, fără îndoială, şi neştiind prea bine cum să înceapă o convorbire, el îi debita sentenţios acest compliment nepoliticos: „Prin femeie ne-a venit tot răul". Kasia, care era deşteaptă ripostă fără să-şi piardă cumpătul: „Da, dar tot prin femeie, ne vine tot binele". Acest răspuns îi goni norocul. Foarte înspăimântat de această frumoasă persoană aşa de gata cu răspunsul şi cu dispoziţie aşa de feministe, Theofil întoarce spatele Kasiei şi oferi omagiile şi mărul altei candidate, tot aşa de frumoasă, care se numea Theodora. Kasia se consolă de a fi pierdut imperiul fondând după o obişnuinţă foarte bizantină, o mănăstire, unde se retrase; şi cum era femeie inteligentă, îşi petrecea timpul compunând poeme religioase şi epigrame profane, care au ajuns până la noi".

Anii de domnie ai lui Theofil însemnează, pe de o parte, ultima înflorire a iconoclasmului, pe de alta, perioada celei mai mari influenţe a culturii arabe în lumea bizantină.

Personalitatea sa este complexă şi interesantă. Voind să fie un domnitor ideal el a dovedit multă râvnă înîmpărăţia dreptăţii. Călătorea pe străzile capitalei, discuta cu oamenii simpli, le asculta păsurile şi pedepsea nedreptatea, fără să ia în considerare rangul celui vinovat. Influenţat de cultura arabă el imită în această privinţă pe califul Harun al Raşid cel Drept.

Pentru a consolida puterea Bizanţului în Pont, el organizează două noi theme: Paflagonia şi Chaldia. A mai creat apoi trei noi unităţi militar-administrative mai mici, devenite mai apoi theme, detaşând o parte din teritoriul themelor Armeniacilor şi Anatolicilor. Acestea erau regiuni muntoase şi se aflau la graniţa cu arabii. Au primit iniţial numele de Klisure (trecători în munţi), apoi de theme: Charisianon, Cappadocia, selencia.

El a organizat într-o themă şi posesiunile bizantine (klimata) de pe ţărmul de nord al Mării Negre, punându-le sub conducerea unui strateg, cu sediul la Chersonez.

Theofil reînnoieşte alianţa cu charzarii de la gurile Donului, şi construieşte acolo cu meşteri bizantini fortăreaţa Sarkel.

Deşi era un mare admirator al artei arabe Theofil a fost obligat să ducă lupte cu arabii începând din anul 830 al căror rezultat este schimbător atât pentru unii, cât şi pentru alţii, dar în 830 califul Mutasim înfrânge armata bizantină condusă chiar de împărat şi ocupă Ancyra şi Amorium, cel mai important centru din thema Anatolicilor şi oraşul natat al familiei domnitoare. Theofil cere ajutor în occident la Veneţieni şi la regatul franc, dar acesta nu vine. în aceeaşi vreme, prin anii 837-838 Theofil reuşeşte să transporte cu flota bizantină de la gurile Dunării pe cei circa 10.000 de cetăţeni deportaţi de bulgarii lui Krum în 813 de la Adrianopol în „Bulgaria de dincolo de Dunăre”, adică din Onglos (Bugeac).

Cum am spus, lupta împotriva icoanelor cunoaşte ultima fază de înflorire. Se pare ca aria de persecuţie în timpul lui Theofil a fost limitată mai cu seamă la capitală şi împrejurimile ei (Bury). în Grecia, insule, Asia Mică icoanele erau cinstite. Pedepsele grave împotriva iconodulilor n-au fost aplicate decât în cazuri foarte rare. Pe de altă, soţia lui Theofil, Theodora, era o adoratoare frecventă a icoanelor şi împăratul ştia acest lucru. Cu toate acestea, în anul 837 Ioan Grammaticul este ales

patriarh şi o nouă persecuţie, destul de violentă se dezlănţuie împotriva iconofililor mai ales împotriva monahilor. Unii istorici susţin că domnia lui Theofil este perioada cea mai grea „din a doua perioadă iconoclastă". Principalul consilier al împăratului a fost Ioan Grammaticul, acuzat că practicau magia şi vrăjitoria. Se ştie că acum au fost arse cu fierul roşu ambele palme ale călugărului Lazăr, pictor de icoane. Tot atunci, doi fraţi originari din Palestina, Theodor şi Theofan, au fost biciuiţi în public şi au suferit cu acest prilej un chin deosebit: le-au fost gravate cu fierul roşu pe frunte versuri împotriva icoanelor şi de aceea au fost porecliţi „înscrişii". După restabilirea cultului icoanelor Theofan, care era şi poet, devine mitropolit de Niceea.

Dar eforturile patriarhului şi ale împăratului de a reînvia iconoclasmul au fost zadarnice, căci chiar Asia Mică, patria de altădată a acestei erezii se opune politicii oficiale. Theofil moare la 20 ianuarie 842 şi iconoclasmul nu-i supravieţuieşte. Marea criză trecuse şi Bizanţul se va regăsi în anii imediat următori, care se deschid o eră nouă. Văduva împăratului, Theodora, originară din Paflagonia, va reuşi să restabilească pentru totdeauna cultul icoanelor.

Mihail al III-lea (842-867) şi reinstaurarea ortodoxiei renaşterea ortodoxiei.
Renaşterea învăţământului. Patriarhul Fotie.
Misiunea bizantină în rândul popoarelor slave.

La moartea lui Theofil, succesorul la tron, Mihail al III-lea (842-867) era minor de 6 ani, de aceea se constituie o regentă formată din Theodora, văduva împăratului şi Thecla, sora mai mare a lui Mihail. Intre primele măsuri pe care le întreprinde Theodora este restabilirea cultului icoanelor. în această acţiune ea este ajutată de fraţii săi Bardas şi Petronas, magistrul Sergius Niketiates probabil un unchi al Theodorei şi mai ales de logothetul Theoktistos. Prima măsură pe care o ia Theodora este depunerea din scaun a patriarhului Ioan Grammaticul şi înlocuirea lui cu Metodie; acesta din urmă era un iconofil frecvent şi suferise mult din cauza convingerilor lui în timpul persecuţiilor iconoclaste. în luna martie a anului 843 se convoacă un sinod la Constantinopol, care proclamă în chip solemn restabilirea cultului icoanelor. Actele acestui sinod nu s-au păstrat, dar din alte izvoare ştim

conţinutul lor. Au fost confirmate hotărârile şi canoanele sinodului al VII-lea de la Niceea (787) şi s-a hotărât restabilirea cultului icoanelor peste tot imperiu. De asemenea, au fost confirmate hotărârile celorlalte sinoade ecumenice anterioare şi s-au rostit anateme împotriva tuturor iconoclaştilor şi ereticilor. Episcopii iconoclaşti au fost depuşi din treaptă şi înlocuiţi cu iconofili. Hotărârile Sinodului, bazate pe dogmele Bisericii au alcătuit un Sinodikon (decizie sinodală), care a fost citit în toate bisericile în prima duminică din Postul Mare, care a căzut atunci în ziua de 11 martie 843. Acest eveniment a însemnat restaurarea ortodoxiei, de aceea prima duminică din Postul Mare poartă până azi numele de Duminica Ortodoxiei. Astfel, Duminica Ortodoxiei încheie definitiv prigoana împotriva icoanelor. Interesant de subliniat este şi faptul că la acest sinod din 843 au participat mulţi monahi, ca reprezentanţi ai Bisericii, care suferiseră cel mai mult. Intre aceştia au fost prezenţi şi de la Muntele Athos, ceea ce demonstrează existenţa aici a unei vieţi monahale destul de puternice, înainte de marea înflorire pe care o va cunoaşte odată cu zidirea Marei Lavre de către sfântul Athanasie Athonitul şi extinderea modului de viaţă chinovitică asupra întregei peninsule monastice.

Infrângerea iconoclasmului reprezintă şi sfârşitul marilor deispute doctrinare în Bizanţ, precum şi eşuarea tentativei statului, reprezentat de împărat, de a subordona necondiţionat Biserica. O cloaborare strânsă între Stat şi Biserică va exista în continuare, dar pe alte baze. Statul exercitând un fel de tutelă asupra Bisericii.

Dar restabilirea ortodoxiei nu reprezintă singurul eveniment de seamă al domniei lui Mihail al III-lea. Descoperirile epigrafice şi reanalizarea unor izvoare istorice au dus la concluzia că perioada de domnie a acestui împărat trebuie privită într-o lumină mult mai favorabilă decât în trecut. Se constată în acest timp progrese remarcabile în domeniul militar, diplomatic al învăţământului, literaturii şi vieţii religioase.

Politica externă

Situaţia internaţională a Bizanţului în timpul lui Mihail al III-lea se consolidează. în Balcani, raporturile cu bulgarii vor fi, în general, bune, ele având la bază tratatul încheiat cu aceştia în anul 815 (între Leon al V-lea şi Omurtag). Cu

toate acestea se vor semnala unele incursiuni ale slavilor şi ale unor grupuri de bulgari, dar fără mare importanţă.

In raporturile cu Occidentul era valabil tratatul încheiat de bizantini cu Carol cel Mare în anul 812 la Aachen (Aix-la-Chappelle), prin care i se recunoştea acestuia titlul de bazileu al imperiului occidental, dar nu de bazileu al romeilor, care era dreptul numai al împăratului de la Constantinopol. Tratatul încheiat de Mihail I Rangabe, î 812 a fost confirmat de Leon al V-lea în primăvara anului 814, după moartea la 28 ianuarie 814 a lui Carol cel Mare. Colaborarea între cele două imperii era coruptă şi comune în lupta împotriva arabilor.

Arabii rămân în continuare duşmanii cei mai temuţi ai imperiului. în anul 843 logothetul Theoctistos întreprinde o expediţie victorioasă împotriva celor din insula Creta, dar după câteva luni rezultatele acestea bune vor fi anulate. O înfrângere asemănătoare suferă bizantinii în anul 844 în orient, pe râul Mavropotamos (râul negru), un afluent al fluviului Sangarios, dar în anul următor (845) are loc o înţelegere între cele două părţi şi se fac schimbări de prizionari. Arabii se aflau atunci într-o criză internă şi n-au mai riscat să continue luptele. în timpul acestor confruntări cu arabii fuseseră implicaţi de partea acestora şi ereticii pavilicieni. Erezia lor luase naştere pe la mijlocul secolului al VII-lea în Armenia, de unde s-a răspândit după aceea şi în imperiu. Pavilicienii respingeau complet Vechiul Testament şi făceau din cele 4 Evanghelii şi epistolele pauline baza învăţăturii lor. Ei aveau o concepţie dualistă despre lume, considerând că există un Dumnezeu Bun şi altul Rău, ultimul fiind creatorul lumii văzute. în ceea ce priveşte cultul şi morala şi reprezentau extrema stângă a iconoclaştilor şi se conduceau după modele de viaţă sever ascetice, mai ales pesimiste. Sprijiniţi de unii împăraţi iconoclaşti, ei se înmulţiseră mai ales în Arhania, Pont, Pisidia, în jurul muntelui Taurus şi în Siria de Nord. Cel mai adesea împăraţii ortodocşi, dar şi unii iconoclaşti ca Mihail II şi Theofil I, îi persecutaseră pe pavlicieni, deoarece erau atât îpotriva Statului cât şi a Bisericii văzute. De aceea ei au găsit deseori azil la arabi, de partea cărora au şi luptat frecvent, chiar împotriva Bizanţului. în timpul împăratului Theofil, un conducător al lor numit Karvacas a emigrat cu 5000 de credincioşi în emiratul de Melitene. La graniţa cu Armenia erau fortăreţe pavliciene ca acelea de la Argaus şi Amara. Mai târziu li s-au adăugat acestora şi Tephrike, care devine capitala pavlicienilor din exil. în felul acesta, secta pavlicienilor s-a transformat într-o minoritate militantă, din păcate în serviciul arabilor. Impărăteasa Theodora dezlănţuie împotriva pavlicienilor din

imperiu o persecuţie, care aduce moartea a circa 2000 de oameni, iar Petronas, fratele împărătesei şi strateg al themei Thracesienilor, ia un număr de prizioneri în anul 856 de la Tephrike, cu prilejul unei campanii victorioase împotriva arabilor.

In contextul ofensivei împotriva arabilor se înscrie şi expediţia din anul 853 pe care o face flota la gurile Nilului, pentru a cuceri cetatea Damieta. Deşi victorioasă, această expediţie îi va determina pe arabi să-şi construiască o flotă puternică, cu care vor reuşi să-şi extindă expansiunea în secolul al X-lea în timpul dinastiei fatimizilor.

In anul 856 intervine o schimbare major- în conducerea imperiului în sensul că Mihail al III-lea urcă efectiv pe tron, fără să mai fie patronat de mama sa, iar treburile statului le încredinţează lui Bardas, unchiul său, înlăturându-l în urma unui complot pe Theoctistos. Theodora însăşi va fi nevoită doi ani mai târziu să părăsească palatul imperial, deoarece complotase împotriva ui Bardas, fratele său.

Perioada aceasta de domnie a lui Mihail al III-lea cunoaşte o intensă activitate politică, culturală şi religioasă.

Un alt eveniment politic de mare însemnătate este atacul ruşilor asupra Constantinopolului în anul 860. Impăratul Mihail plecase din capitală împotriva arabilor din Orient. în 18 iunie 860 ruşii din cnezatul kievian apar în Bosfor cu 200 de corăbii şi cca. 12.000 oameni, pustiesc coastele, insulele din Marea de Marmara, atacă chiar Constantinopolul. Pagubele au fost foarte mari şi pericolul n-a putut fi înlăturat decât cu ajutorul Maicii Domnului, protectoarea capitalei şi prin intervenţia energică a patriarhului Fotie.

Bizantinii intraseră în contact pentru prima oară cu ruşii în anul 839 în timpul împăratului Theofil I, când a venit la Constantinopol o delegaţie pentru a închiea un tratat de prietenie. Delegaţii ruşi reprezentau foarte probabil knezatul de Kiev. Numele de ruşi le vine de la populaţia scandinavă numită în izvoare Rhos (roşu, blond), coborâtă în rânduri triburilor slave şi amestecate cu acestea, cărora apoi le-a dat o organizare militară şi statală concretizată în cursul secolului al IX-lea în knezatele de Kiev şi Novgorod. Un alt knezat s-a format către sfârşitul secolului al X-lea în Bosforul Cimerian (la Marea de Azov şi Crimea).

Atacul ruşilor asupra Constantinopolului i-a determinat pe bizantini să reia legăturile cu khazarii, unde trimit o ambasadă condusă de marele învăţat Constantin-Chiril din Thessalonic, profesor la Universitatea din Constantinopol. Sarcina ambasadei era dublă: să reînnoiască alianţa cu khazarii, pentru a avea în spatele

ruşilor ajutoare în caz de nevoie, apoi să răspândească religia creştină printre aceştia, într-un moment când ei intraseră sub influenţa propagandei islamice şi iudaice.

O mare confruntare între bizantini şi arabi are loc pe frontul de răsărit în anul 863. în acel an emirul de Melitene, Omar, invadează teritorii bizantine din thema Armeniacilor şi ajunge la ţărmul Mării Negre, unde cucereşte cetatea Amisos, important port şi centru comercial. Impotriva lui Omar a fost trimis Petronas, pe atunci conducătorul themei Thracesienilor, general strălucit, care reuşeşte să înfrângă armata arabă, iar Omar îşi găseşte moartea pe câmpul de luptă. Confruntarea a avut loc într-o localitate numită Poson sau Porson: pe lângă râul Lalakaon, regiune necunoascută şi greu de precizat (după J.B.Bury lupta ar fi avut loc în Cappadocia, la sud de oraşul Nyssa şi la nord de Nazianz, iar după H.Gregoire în paphlagonia, la vest de Hylas şi la răsărit de Gangra) şi contează ca cea mai importantă din timpul lui Mihail al III-lea. Victoria aceasta a avut un mare ecou în lumea bizantină şi chiar dincolo de graniţele ei. Petronas a primit titlul de magistru şi numele său a intrat în poveştile populare, în literatură şi chiar în hagigiografie. Un ecou al realităţilor bizantino-arabe din regiunile de graniţă se întâlneşte şi în lucrarea Digenis Akritas, o epopee populară în versuri. Invăţatul bizantinolog H.Gregorie socoate că această victorie a fost cea mai de seamă în Asia în timpul lui Mihail al III-lea şi că ea a determinat indirect creştinarea bulgarilor Victoria inaugurează începutul ofensivei bizantine în Asia, întâi mai lentă apoi mai rapidă din a doua jumătate a secolului al X-lea. în schimb, bizantinii sunt mai puţin norocoşi în raporturile cu arabii din apus. Aceştia cuceresc aproape toată Sicilia, astfel încât la sfârşitul domniei lui Mihail al III-lea insula este ocupată în întregime, cu excepţia oraşelor Syracuza şi Taormina. De aici arabii vor trece şi în sudul Italiei.

In acest context politic-militar se înscrie şi situaţia de la Dunărea de jos. Prestigiul pe care-l dobânzişte Bizanţul ca urmare a victoriilor obţinute împotriva arabilor şi mai apoi a ruşilor facilitează dominaţia asupra Gurilor Dunării şi a regiunilor din această zonă. Slăbirea tratatului bulgar după moartea lui Krum şi tratatul de pace încheiat în 815 cu omurtag (814-831), rămas în vigoare şi sub succesorii săi, veneau să se adauge ca premize favorabile pentru dominaţia bizantină la Dunărea de jos.

Unele ştiri ne atestă că flota bizantină controla ţărmul de vest al Mării Negre şi Gurile Dunării, deci regiuni din România. Un funcţionar imperial numit „arhonte al

Bulgariei: şi „comes” era comandantul acestei flote. Centrul comandantului bizantin din această zonă era în cetatea Lykostomion, de pe braţul Chilia, denumire care având în compunerea ei cuvintele (lup) şi

(gură) a fost tradusă mai târziu în limba slavă prin Vâlkov. Denumirea aceasta trebuie să se fi impus din cauza stâncilor aflate în apă, la intrarea din mare pe braţul Chilia şi care erau periculoase pentru marinarii doritori să ajungă în port. Ele le păreau ca nişte colţi de lup. în timpul domniei lui Mihail al III-lea comandantul flotei era Thoma, protospătar şi arhonte de Lykostomion. El fusese discipol al patriarhului Fotie, căruia fostul său profesor, apoi renumitul patriarh al Constantinopolului, îi dedică o lucrare importantă, anume Lexikon-ul, în care întâlnim titulatura de mai sus.

Flota comandată de Thoma îşi avea aria de acţiune şi la nord de Dunăre, în „Bulgaria de la nord de fluviu”, adică în regiunea în care bulgarii se aşezaseră provizoriu, înainte de trecerea şi instalarea lor în imperiu. De aici, flota transportase în vremea împăratului Theofil I prin anul 837 la locurile de baştină, dar în special la Adrianopol pe cei cce. 12.000 de cetăţeni ai imperiului luaţi prizioneri de către Krum.

Renaşterea învăţământului şi culturii

Aşa cum am mai spus, în vremea lui Mihail al III-lea se constată o înflorire a învăţământului şi culturii. Rolul de seamă în acest proces revine în primul rând lui Bardas, care, începând chiar din 843, îşi propune reorganizarea Universităţii în palatul imperial. Odată cu creşterea influenţei sale la Palatul imperial după anul 856 activitatea aceasta capătă şi mai mare intensitate. Universitatea avea un scop precis şi anume instruirea tinerilor pentru a putea deveni utili statului, capabili să ocupe funcţii importante în conducere. Reorganizarea aceasta era necesară deoarece în perioada iconoclastă Universitatea fusese în declin. Unii învăţaţi, bazaţi pe informaţii provenite de la cronicarii iconofili, susţin că Universitatea ar fi fost desfiinţată, deoarece profesorii nu acceptaseră ideile iconoclaste ale împăratului Leon al III-lea. Ba chiar s-a afirmat că localul Universităţii numit sau

ar fi fost ars în anul 726, împreună cu profesorii din porunca împăratului. Totodată a fost arsă şi biblioteca (după George Monahul, Viaţa patriarhului Germanus, de un anonim, Patria din Constantinopol şi altele). Cercetările recente (Paul Lemerie, Le premier humanisme byzantin) arată că toate aceste relatări nu sunt adevărate, că ar fi vorba de legende tardive create în mediile

populare şi monastice iconodule. Două argumente de seamă ar confirma această concluzie: 1. faptul că nici un izvor contemporan dintre cele ostile împăratului Leon al III-lea şi iconoclaştilor nu vorbeşte de acest lucru, iar profesorii, care ar fi murit arşi de vii nu apar în vreun martirologiu; 2. În perioada de început a domniei, Leon n-a fost atât de dut persecutor al icoanelor, cum se pretinde de o parte a tradiţiei ortodoxe.

Realitatea mai probabilă ar fi că în perioada iconoclastă învăţământul a decăzut, dar declinul începuse, înaintea domniei lui Leon al III-lea, în anii de haos de după înlăturarea de pe tron a împăratului Iustinian al II-lea.

Universitatea reorganizată de Bardas avea ca prim ţel formarea tinerilor în disciplinele laice. Se predau aici toate ramurile ştiinţei profane: filosofia, geometria, gramatica filologia). Ca profesori au fost aduşi cei mai buni specialişti: Leon Matematicianul (sau din Thessalonic), nepotul fostului patriarh Ioan Grammaticul, l afilosofie, deşi era cunoscător şi al medicinei şi matematicii, Theodor, pentru geometrie, Theodegios, pentru astronomie, kometas, pentru gramatică şi literatură (era specialist în Homer). Cercului lui Leon Matematicianul şi Universităţii îi aparţineau şi oameni ca Fotie, Constantin-Chiril şi Arethas din Patras, viitor mitropolit al Cezareei Cappadociei învăţaţi care au contribuit la progresul ştiinţei şi culturii şi la iradierea ei în societatea bizantină şi chiar dincolo de graniţele imperiului, facilitând intrarea popoarelor slave în comunitatea de credinţă şi cultura bizantină. Este un lucru sigur că restaurarea ortodoxiei, a statului şi reorganizarea învăţământului au favorizat intrarea noilor popoare în arta creştină şi au contribuit la unificarea tradiţiilor spirituale din Europa.

In afară de Universitatea laică exista o Academie pe lângă Patriarhie (contestată de unii cercetători, care o acceptă abia din secolul al XI-lea), care avea ca prim ţel pregătirea cadrelor necesare Bisericii.

Problemele religioase

După restaurarea ortodoxiei prin Sinodul de la 843 de la Constantinopol, patriarhul Metodie şi împărăteasa Theodora mmanifestă moderaţie faţă de iconoclaşti, ceea ce trezeşte protestele partidei intrasigente a monahilor zeloţi, reînviind vechea schismă. Protestele lor neîncetate împotriva patriarhului Metodie l-

au determinat pe acesta să exileze o parte din călugării studiţi. Moartea lui Metodie în 847 aduce pe scaunul patriarhal pe Ignatie, fiul împăratului Mihail I Rangabe şi care era sprijinit de zeloţi. Numirea lui Ignatie reprezintă o concesie acordată partidei zeloţilor.

Dar schimbările intervenite în anul 856 în conducerea statului vor atrage după sine şi modificări în conducerea Bisericii. Patriarhul Ignatie, care era legat de vechea conducere şi de partida zeloţilor, n-a mai putut colabora acum, în special cu Bardas, şi este depus din scaun şi exilat în insula Prinkipo. Tronul patriarhal îl ia din 25 decembrie 858. Fotie, un laic, foarte învăţat, care este trecut rapid (în şase zile) prin toate treptele monahale şi ierarhice, ca să poată deveni patriarh.

Fotie (858-967; 877-886) a fost personalitatea dominantă a secolului al IX-lea, unul dintre cei mai de seamă oameni ai Bisericii şi al renaşterii ştiinţifice şi culturale. El era poate cel mai erudit om al timpului, spiritul cel mai strălucit al capitalei şi se bucura de sprijinul lui Bardas. Descindea dintr-o familie nobilă şi bogată, fiind înrudit cu patriarhul Tarasie, al cărui nepot era. Părinţii săi suferiseră în timpul perioadei iconoclastice, iar patriarhul născut pe la 810 cunoscuse el însuşi ultimele faze ale acestei crize. Fotie se formase în prezenţa lui leon Matematicianul şi îndeplinise diferite misiuni publice prin anii 843-845, de pildă de protoasecretis, adică şef al cancelariei imperiale, iar în 855, face parte, dintr-o solie la arabi. La toate acestea se adaugă activitatea sa didactică, în calitate de profesor la universitate. Inscăunarea ca patriarh deschide o perioadă plină de frământări în Biserica bizantină, dar şi în raporturile cu Roma. La Constantinopol monahii zeloţi, susţinători ai lui Ignatie îl consideră ales necanonic şi astfel se constituie într-o partidă opusă luptând pentru readucerea fostului patriarh. Se organizează însă şi o altă partidă favorabilă lui Fotie. Unii specialişti consideră că împărţirea în două tabere în sânul Bisericii din secolul al IX-lea manifestă şi două tendinţe ideologice opuse: una tradiţională şi puţin dispusă schimbărilor, reprezentată de unii reprezentanţi ai Bisericii, de clerul de jos şi de monahi, şi alta liberală, apărată de intelectualitatea şi clerul de elită. Acestei ultime grupări îi aparţinea şi Fotie, atât prin descendenţa sa familială, cât şi prin formaţia sa intelectuală.

Neînţelegerile au fost însă şi mai mari în raporturile cu Roma, deşi Fotie chiar de la început a căutat să câştige bunăvoinţa papei Nicolae I (858-867), pentru a-l recunoaşte ca patriarh legitim. în anul 861 împăratul Mihail şi patriarhul Fotie organizează un sinod la Constantinopol cu scopul de a da o nouă formulare dogmei

despre cinstirea icoanelor. Papa trimite legaţii săi, care însă de la început cer explicaţii asupra îndepărtării din scaun a lui Ignatie şi ridicarea necanonică a lui Fotie ca patrarh. în plus, legaţii papali cer retrocedarea posesiunilor şi diocezelor romane din Sicilia, Calabria şi Illyricum, care fuseseră trecute sub jurisdicţia Constantinopolului de către Leon al III-lea la începutul crizei iconoclaste, şi ridică în acest context problema bulgară, adică a apartenenţei jurisdicţionale a poporului bulgar în vederea creştinării. Sinodul se deschide în Biserica Sfinţilor Apostoli în prezenţa a doi legaţi papali. Incomparabila diplomaţie a lui Fotie a determinat pe legaţii papali să fie de acord cu depunerea lui Ignatie şi să confirme drept canonică alegereasa. Papa Nicolae nemulţumit de hotărârile sinodului şi de comportarea legaţilor săi convoacă un sinod la Lateran în 863 în care se dezice de trimişii săi, reabilitează în scaun pe Ignatie, declară depus pe Fotie şi se arată nemulţumit de modul cum a fost privită problema bulgară.

De fapt, creştinarea popoarelor slave de către Bizanţ, ca urmare a unei politici misionare geniale inspirate de Fotie, va adânci şi mai mult disensiunile dintre Constantinopol şi Roma.

Chiar după atacul nereuşit al ruşilor din 860 împotriva capitalei imperiului au început tratative între aceştia şi bizantini pentru relaţii reciproce normale. Există ştiri potrivit cărora a venit la Constantinopol o delegaţie rusă, iar membrii ei au cerut să fie botezaţi, lucru şi împlinit (Theophanes continuatus, 196). O altă ştire pretinde că li s-ar fi dat ruşilor chiar un arhiepiscop, care să se ocupe de creştinarea lor. Intr-o enciclică a lui Fotie adresată în primăvara 867 arhiepisopilor răsăriteni se pretinde că ruşii „care ridicaseră mâna împotriva imperiului romeilor", acum „au schimbat credinţa lor păgână şi fără Dumnezeu, pe care o avuseseră în trecut, cu religia curată şi adevărată a lui Hristos ei s-au dovedit buni supuşi şi oaspeţi, în ciuda atacului de pradă, care s-a abătut de curând asupra noastră".

Dacă progresele creştinismului în mediul rusesc pot părea exagerate, în schimb cele din rândul altor popoare slave sunt incontestabile. în anul 862 regele morav Ratislav (846-870) trimite la împăratul Mihail al III-lea o delegaţie, care să ceară trimiterea unui episop şi a unor misionari capabili să înveţe poporul în credinţa adevărată şi în limba sa. De fapt, creştinismul, pătrunsese cu câteva decenii mai înainte în Bavaria şi moravia, ca urmare a cuceririlor militare ale lui Carol cel Mare. Temându-se de expansiunea spre răsărit a imperiului franc şi de faptul că bulgarii deveniseră aliaţi ai acestui imperiu. Ratislav a căutat să aibă un sprijin puternic în

imperiul bizantin. De aceea, mobilul trimiterii delegaţiei la Constantinopol pare a fi avut mai multe motive politice decât religioase.

Mihail al III-lea a încredinţat această sarcină grea la doi fraţi învăţaţi, născuţi la Thessalonic, ca fii ai unui înalt demnitar militar drongarios, anume lui Constantin (Chiril) (827-869) şi Metodiu (815-885). Amândoi primiseră o educaţie şi instrucţie aleasă, erau poligoţi, aparţineau mediului intelectual şi mai ales cunoşteau bine limba slavă, învăţată în copilărie în contextul bizantino-slavone din jurul Thessalonicului. Constantin (Chiril) a inventat alfabetul glagolitic, bazat pe scrierea minusculă greacă, iar ucenicii săi pe cel chirilic, derivat din scrierea greacă majusculă oncială. Cu această nouă scriere Constantin şi Metodiu pornesc spre Moravia în vara anului 863 şi traduc în limba slavă cărţile sfinte, ceea ce va permite progresul rapid al creştinismului răsăritean în mediul morav şi săvârşirea sfintelor slujbe în limba naţională. O urmare a acestei realităţi este şi legarea Bisericii de acolo de Patriarhul de Constantinopol. Primele cărţi traduse au fost Evanghelierul, Lithurghierul şi Ecloga împăratului Leon al III-lea. Constantin şi fratele său Metodiu şi-au făcut mulţi ucenici şi slujitori din rândul clerului autohton şi au putut astfel combata rămăşiţele păgânismului. Prin traducerile realizate în limba slavă s-au pus bazele limbii naţionale în literatura teologică, Bizanţul dând astfel dovadă de liberalism faţă de conştiinţa naţională a popoarelor. A luat naştere limba slavonă bisericească, în care se vor scrie după aceea lucrări de teologie toate popoarele slave creştinate.

Activitatea fraţilor Constantin şi Metodiu şi a ucenicilor lor a întâmpinat însă şi mari dificultăţi, atât din cauza situaţiei generale politice, cât mai cu seamă a opoziţiei clerului occidental (german), care vedea în succesul lor încălcare a zonei jurisdicţionale, ce li se cuvenea. De aceea, Constantin şi Metodiu au fost chemaţi la Roma, unde la 14 februarie 869 Constantin moare, dar nu înainte de a fi îmbrăcat haina monahală sub numele de Chiril. Metodiu este numit arhiepiscop de Sirmium şi se reîntoarce în Moravia, dar nu pentru multă vreme, căci moare la 6 aprilie 885.

Mulţi dintre ucenicii lui Constantin şi Metodiu vor veni în Bulgaria, deoarece evenimentele politice şi religioase nefavorabile din centrul Europei vor împiedica activitatea lor.

Bulgarii cunoscuseră creştinismul de la populaţia locală traco-romanizată dintre Dunăre şi Haemus şi îl adoptă în mod oficial în anul 864 prin botezarea ţarului Boris (852-889). El va primi numele de Mihail, adică al împăratului al III-lea. Actul acesta a fost şi o consecinţă a prestigiului militar şi politic dobândit de bizantini în

luptele cu arabii, mai cu seamă după victoria obţinută de Petronas în anul 863. De fapt, Boris gravita în sfera de influenţă a regatului franc, deoarece simţea ameninţarea sârbilor şi croaţilor. în anul 862 încheie chiar cu regele Ludovic Germanicul o înţelegere prin care se angaja să se convertească la creştinism. Papa Nicolae I, urcat recent pe tronul Romei şi care năzuia să readucă Illyricul oriental sub autoritatea sa, se pregătea să realizeze convertirea bulgarilor. în aceste condiţii Bizanţul, care nu vedea cu ochi buni expansiunea spre răsărit a lui Ludovic şi lărgirea influenţei papale în Peninsula Balcanică a reacţionat cu putere. Sfârşitul victorios al luptei din 863 împotriva arabilor, obţinut de Petronas, i-a permis să deplaseze trupele la graniţa bulgară, iar flota să navigheze pe coasta de vest a Mării Negre. Bulgaria se afla în acel an într-o situaţie alimentară gravă, ca urmare a unei secte prelungite, iar ameninţarea militară bizantină a obligat-o să renunţe la înţelegerea cu Ludovic şi să primească oferta de botez din partea Constantinopolului. Boris a trimis la Constantinopol o solie, ai cărei membri s-au botezat, iar la întoarcere au venit însoţiţi de un arhiepiscop, care l-a botezat şi pe el şi poporul. Credinţa creştină devine religie oficială de stat. Deşi o parte din bulgari nu era complet străină de religia creştină, pe care o cunoscuse în contactul cu populaţia autohtonă traco-romană, tptuşi s-a manifestat o mare rezervă şi chiar rezistenţă la actul creştinării, mai ales din partea clasei nobile, ataşate credinţelor tradiţionale turanice. Se vedea în creştinare părăsirea credinţelor strămoşeşti şi mobilul deznaţionalizării şi asimilării lor în masa creştină autohtonă slavă, Boris a reacţionat dur şi 52 dintre boieri au fost decapitaţi.

Creştinarea bulgarilor a avut o însemnătate uriaşă, căci prin ea li s-a mijlocit accesul la cultura bizantină şi tot ea a contribuit la adâncirea procesului slavizării, ducând în final la politică şi etnică a ţării. Prin creştinare se deosebirile dintre protobulgari, slavi şi populaţia traco-romană, condiţie necesară pentru formarea unui popor şi stat unitar. Populaţia bulgară s-a contopit definitiv în masa slavă şi tracă, iar limba oficială în stat şi biserică a devenit slavonă.

Dar curând după aceasta au intervenit neînţelegeri între Bizanţ şi ţarul bulgar, căci în timp ce primul dorea să plaseze biserica bulgară sub conducerea unui ierarh bizantin, cel de-al doilea vroia o biserică naţională autohtonă sub un ierarh bulgar. Boris s-a îndreptat atunci către Roma, unde a găsit înţelegerea papei Nicolae I, care şi trimite doi episcopi şi cler inferior. Din această cauză s-a născut un grav conflict între Constantinopol şi Roma, căci Fotie şi împăratul Mihail vedeau în aceasta lezarea intereselor vitale ale imperiului bizantin. în schimbul de scrisori dintre

Fotie şi Nicolae I intră în joc şi diferende doctrinare, patriarhul acuzându-l pe papă de erzie în legătură cu Filioque. Fotie convoacă în august-septembrie (867) un sinod la Constantinopol, la care este prezent împăratul şi reprezentanţi ai patriarhatelor din Orientul apropiat, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim. Papa este anatematizat şi acuzat de erezie. O cuvântare ţinută de Fotie în Biserica Sf.Sofia la sfârşitul lucrărilor contează ca început al aşa numitei „Schisme fotiene", produsă în prezenţa celor doi împăraţi Mihail al III-lea şi al asociatului său Vasile I.

Acest discurs de închidere a sinodului este şi un text istoric de mare importanţă, deoarece constituie singurul document asupra lucrărilor sinodului din 867, care nu s-a păstrat. A fost trimisă o enciclică de către Fotie celorlalţi patriarhi orientali, în care se explică eroarea comisă de Biserica Romei în legătură cu Filioque.

Dar evenimentele religioase de la Constantinopol şi raporturile cu Roma, de care este legat şi destinul următor al lui Fotie, vor lua alt curs după moartea împăratului Mihail al III-lea în noaptea de 23-24 septembrie 867, în urma unui complot organizat de Vasile I. Anul morţii lui Mihail al III-lea înseamnă şi sfârşitul dinastiei de Amorium sau frigiană.

Acest Vasile era de origine armeană şi de condiţia modestă şi s-a născut pe la 810 sau mai degrabă pe la 830 în regiunea Adrianopolului (încorporată themei Macedonia) într-o familie de ţărani. Beneficiind de o forţă fizică extraordinară şi fiind în acelaşi timp viclean el a ajuns în garda personală a lui Mihail şi această calitate i-a permis să dobândească mare trecere pe lângă împărat. în anul 866 el organizase complotul care a dus la uciderea lui Bardas, în timpul unei expediţii în creta, iar pentru aceasta el nu numai că n-a fost pedepsit, ci a obţinut rangul de co-imperator. Fotie, care era sprijinit de Bardas, şi-a pierdut un puternic protector, de care ar fi avut nevoie în dificila luptă dusă atât în interior împotriva adepţilor lui Ignatie, cât şi în exterior împotriva ambiţiosului papă Nicolae I. Evenimentele de după urcarea pe tron a lui Vasile I vor fi nefavorabile lui Fotie.